

BİDGE Yayınları

Hukuktan Krizlere Günümüz Dünyasında Uluslararası İlişkilerin
Dinamik Yönü

Editör: Doç. Dr. Caner CANTÜRK

ISBN: 978-625-6645-31-8

1. Baskı

Sayfa Düzeni: Gözde YÜCEL

Yayımlama Tarihi: 25.12.2023

BİDGE Yayınları

Bu eserin bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının ve editörün yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Sertifika No: 71374

Yayın hakları © BİDGE Yayınları

www.bidgeyayinlari.com.tr - bidgeyayinlari@gmail.com

Krc Bilişim Ticaret ve Organizasyon Ltd. Şti.

Güzeltepe Mahallesi Abidin Daver Sokak Sefer Apartmanı No: 7/9 Çankaya /
Ankara

ÖNSÖZ

İlk kez 16. Yüzyılda Grotius tarafından ortaya konulan uluslararası ilişkiler dünyası günümüzde son derece hareketli ve karmaşık bir hale gelmiştir. Doğal hukuk okumalarının bir uzantısı olarak doğan uluslararası ilişkiler, hem düşünce hem de uygulama pratikleri bakımından artık bambaşka bir boyuttadır. Hiç kuşkusuz uluslararası ilişkiler dünyasının daha karmaşık ve daha dinamik bir hal alması, bilgi ve iletişim teknolojileriyle harmanlanmış bir küresel dünyanın eseridir. Küreselleşmenin meydana getirdiği bu değişim, uluslararası ilişkilerin doğasını çok boyutlu diplomatik girişimlere doğru dönüştürmektedir.

İşte elinizdeki bu kitap, günümüz karmaşık ve dinamik uluslararası ilişkilerin yönüne yeni ufuklar aralamayı amaçlamaktadır. Toplamda yedi bölümden meydana gelen bu eserin ilk bölümü, Hugo Grotius'a ayrılmıştır. Uluslararası ilişkiler literatürünün kurucuları arasında yer alan Grotius'un hayatı, eserleri, ortaya koyduğu doğal hukuk kavramı ilk bölümün ana temasıdır. İkinci bölüm ise içinde bulunduğumuz siyasi coğrafyanın bir parçası olan Ermenistan'ı ele almıştır. Kafkasya'nın sorunlu bir aktörü olan Ermenistan'ın komşularıyla olan ilişkileri tarihsel olarak irdelenirken özellikle Karabağ Savaşlarının ardından yeni komşuluk ilişkileri masaya yatırılmıştır. Üçüncü Bölüm ise bu kez Ortadoğu'nun sorunlu bir ülkesi olarak İsrail'e ayrılmıştır. Son günlerde Filistin sorunuyla bir kere daha gündeme gelen İsrail'in Demir Duvarı olarak bilinen güvenlik politikaları bu bölümde incelenmiştir. Eserin dördüncü bölümüyse Çin'in dış politikasının tarihsel gelişimi, stratejik öncelikleri, hedefleri ve bu hedeflerin zorlukları tartışmaya açılmıştır. Tayvan sorununun bir kere daha gündeme geldiği günümüzde Çin'in bölge politikalarının

oluşturacağı muhtemel krizler dūřünüldüđünde bu bölümün okuyuculara önemli açılımlar sağlayacağı açıktır. Nitekim eserimizin beşinci bölümü söz konusu krizin Güney Çin Denizine yansımalarını ortaya koymaktadır. Çünkü Güney Asya'da altı ülkenin kıyısı bulunduğu Güney Denizinın Tayvan krizinden ayrı tutulması düşünülemez. Kitabın altıncı bölümü Dođal afetlere ayrılmıştır. Geçtiđimiz aylarda meydana gelen ve asrın deprem felaketi olarak tanımlanan 6 şubat depremi ekonomik ve toplumsal sonuçlarıyla halen ülkemiz gündeminin önemli bir yerini tutmaktadır. Nihayet kitabın son bölümünde de Küreselleřme sürecinde dünyada ve ülkemizde işgücü piyasalarının dönüşümü irdelenmiştir. Küreselleřme sürecinin dünyadaki işgücüne yansımaları, ücretler kadın ve erkek çalışanların yeni durumları alt başlık içinde ele alınan konular arasındadır.

Her biri değerli akademisyenler tarafından titizlikle hazırlanan bu eser örnekleriyle günümüz küresel dünyasındaki uluslararası ilişkilerin dinamik yönlerine özgün örneklerle kısa bir bakış açısı sunmaktadır. Kitabın, konuyla doğrudan ya da dolaylı yollardan ilgilenen okuyucularımıza ilham vermesini umuyoruz. Keyifli okumalar dileriz.

Editor

Doç.Dr. Cantürk CANER

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	3
İÇİNDEKİLER	5
Uluslararası Hukukta Hugo Grotius: Düşünceleri ve Etkileri	7
Ekrem YILMAZ.....	7
Ermenistan'ın Komşuları ile İlişkileri.....	38
Dilek CANYURT.....	38
İsrail'in Demir Duvar Politikasının Neo-Realizm Üzerinden Değerlendirilmesi.....	63
Serhat Enis ÇELİK.....	63
Ramazan İZOL	63

Foreign Policy of People’s Republic of China: Historical Development, Principles, Objectives, Challenges, Strategic Priorities, and Effects on Global Politics	115
Alişan BALTACI	115
Md. Nazmul Islam	115
Bir Deniz, Altı Ülke ve Kriz: Güney Çin Denizi	170
Muhammed Murat Öymez	170
Doğal Afetler Çerçevesinde Motivasyon Bağlamında Gönüllülük Süreçlerinin Sonuçlara Etkisi: Deprem Bölgesi Çerçevesinde Bir Araştırma.....	181
Nesrin DEMİR	181
Nezih Metin ÖZMUTAF.....	181
Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasalarının Devinimi	202
Kemal YILDIZ	202
Avrupa ve Türkiye’nin Göç Politikalarında Kalkınma Perspektifi	216
Ayşem Biriz KARAÇAY	216

BÖLÜM I

Uluslararası Hukukta Hugo Grotius: Düşünceleri ve Etkileri

Ekrem YILMAZ¹

Giriş

Hollandalı bir hukukçu ve diplomat olan Hugo Grotius (1583-1645), “uluslararası hukukun babası” olarak da anılan, Fransa Kralı IV. Henry’nin kendisini “le miracle de Hollande²” olarak nitelendirdiği büyük bir düşünce adamıdır. Küçük yaşlardan itibaren dini konularda bilgisini geliştirmiş, hümanist bir eğitim alarak, savcılık, avukatlık, bakanlık ve diplomatlık görevlerinde bulunmuştur. Uluslararası hukuk üzerine yaptığı çalışmalarla tanınan Grotius, bu alanda klasik olarak nitelendirilen eserler vermiştir.

---

¹ Arş. Gör.; Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü. ekremyilmaz11@hotmail.com ORCID No: 0000-0001-7366-4156

² Hollanda mucizesi.

Doğal hukuku akılcı bir anlayışla ele alması sonucu doğal hukuka seküler ve bilimsel bir nitelik kazandıran kişi olduğu kabul edilmektedir. Uluslararası hukuku doğal hukuk kavramı temelinde kuran öncü düşünürlerdendir. Bu alanda yarattığı etki günümüzde de geçerliliğini korumaktadır. Bununla beraber, dindar bir Hristiyan olan Grotius, dini konularda da eserler vermiş, mezhep ayrılıklarına karşı Hristiyanların birlik olması düşüncesini savunmuştur.

Yaşadığı dönemin zorlu şartları ile birlikte kişisel hayatı da oldukça zorlu geçen Grotius, bunlara rağmen Antik Yunan'dan Orta Çağ düşünürlerine, kendisinden önceki düşünürlerin mirasından beslenerek düşünce dünyasını oluşturmuş, döneminin düşünce atmosferini bir adım ileriye taşımıştır. Bu çalışmada öncelikle hayatından başlanarak, kendisinin döneminin de ilerisindeki düşünceleri ele alınmış, uluslararası hukuka ve uluslararası ilişkilere bıraktığı miras gösterilmeye çalışılmıştır.

Hayatı ve Eserleri

Genel kabule göre, “uluslararası hukukun kurucusu” ya da “uluslararası hukukun babası” olarak da bilinen Hollandalı hukukçu ve devlet adamı Hugo Grotius (1583-1645), 10 Nisan 1583 tarihinde Hollanda eyaletinin Delft şehrinde doğmuştur³. İsmi Felemenkçe hali Huigh van Groot olmasına rağmen, yaygın olarak bunun Latinceleşmiş şekli Hugo Grotius olarak anılmaktadır. Annesi Katolik olan Grotius'un, Protestan olan babası Van de Groot, Delft şehrinin o dönemki belediye başkanıdır. İlköğrenimini doğduğu şehirde tamamladıktan sonra Protestan Lahey vaizi ve ilâhiyatçı Johannes Uytenbogaert'in yanına gönderilmiş, sekiz yaşında Latince şiirler yazmaya başlamıştır. Bu yıllarda Katolik olan annesini Protestanlığa geçmeye ikna etmiş olması, dini konulara

---

³ Günümüzde Hollanda Krallığı adına sahip olan devletin topraklarında, Grotius'un yaşadığı yıllarda Hollanda Cumhuriyeti (1581-1795) bulunmaktadır. 1568 yılında, Hollanda ve Zeeland eyaletleri, bölgeyi hakimiyetinde bulunduran Kutsal Roma İmparatorluğu'na bağlı İspanya Hollandası'na karşı kendi bağımsızlık mücadelelerini başlatmış, 1579'da Utrecht, Groningen, Overissel, Gelderland ve Friesland eyaletlerinin de katılımıyla Utrecht Birliği, 1581 yılında da Hollanda Cumhuriyeti kurulmuştur. Birleşik Eyaletler ve Felemenk Cumhuriyeti adlarıyla da anılmaktadır.

ilişkin kazandığı hakimiyeti göstermektedir (Abadan, 1939). On bir yaşında Leiden Üniversitesi edebiyat fakültesine girmiş ve bu üniversitede ünlü Latin uygarlığı uzmanı Joseph Scaliger' den eğitim almış, onun etkisiyle hümanist düşünce ekolünü benimsemiş ve ismi Grotius olarak değişmiştir (Torun, 2005). Bu üniversitede matematik, felsefe ve hukuk okumuş; Arapça ve İbranice öğrenmiş, bitirme tezlerini üstün başarıyla savunarak 1597 yılında on dört yaşında buradan mezun olmuştur.

1598'de Roma hukuku eğitiminde oldukça iyi bilinen Orleans Üniversitesi'nde hukuk doktoru sıfatını kazanmıştır. Aynı yıl *Pontifex Romanus* (Roma Başrahibi) başlıklı, altı monologdan oluşan bir siyasal durum değerlendirmesi yazmıştır. Aslında bir akademisyen olarak kalmak isteyen Grotius, babasının ısrarı üzerine 1599'da Hollanda eyaletine dönerek Lahey'de avukatlığa başlamıştır (Aral, 2007). 1601'de, devletin resmi tarih yazarlığına getirilmiş; özellikle Hollanda Cumhuriyeti'nin İspanya'ya karşı ayaklanmasını anlatan bir çalışma hazırlamasının istenmesi üzerine, tarihçi Tacitus'un üslubunu kullanarak (Waszink, 2006), *Annales et Historiae de Rebus Belgicis* (Belçika Üzerine Araştırmalar ve Kronikler) adlı eserini yazmaya başlamıştır.

1601'de Birleşik Doğu Hindistan Kumpanyası donanmasının Santa Catarina adlı bir Portekiz gemisine el koymasıyla gelişen olaylar uluslararası hukuk alanında adını duyurmasını sağlamıştır (Erkiner, 2012). Bu olay sonrası kendisinden istenen görüş üzerine 1604'te Grotius, *De Jure Praedae Commentarius* (Ganimet Hukuku Üzerine Yorum) başlıklı çalışmasında, Portekiz'in gemiye el koymasının Hollandalıları ticaret haklarından yoksun bıraktığını, o dönemde denizleri hakimiyetleri altında tutan İngiltere, İspanya ve Portekiz'in denizlerin serbestliği ilkesini benimsemeleri gerektiğini savunmuştur. Bu çalışmasının bir kısmı, denizlerin bütün devletler tarafından serbest biçimde kullanılabilmesi gerektiğini belirten *Mare Liberum* (Denizlerin Serbestliği) başlığıyla 1609'da yayımlanmıştır.

1607’de Hollanda eyaleti mali başsavcılığına atanan Grotius, 1608’de Veere belediye başkanının kızı Maria van Reigerberch ile evlenmiştir. Grotius’un ölümüne kadar (35 yıl) süren bu evlilikten sekiz çocuğu olmuştur (Van Ittersum, 2006). 1613’te bakan olarak atanan Grotius, böylelikle yasama meclisinde yer almış, bu sıralarda İngiltere’ye gönderilen bir elçilik heyetine de başkanlık etmiştir. Bu yıllarda ülke siyasetinde aktif rol oynamaya başlamış, ancak ülkesindeki siyasi kariyeri 1618 yılında tutuklanıp cezaevine gönderilmesiyle son bulmuştur.

Grotius’un yaşadığı yıllara bakıldığında, ülkesinin tarihinin epey hareketli bir dönemine tekabül ettiği görülebilir. Dış politika açısından bakıldığında, Grotius’un doğumundan 2 yıl önce Hollanda Cumhuriyeti bağımsızlığını ilan etmesine rağmen, 1568 yılında başlayan Hollanda’nın bağımsızlık mücadelesi 1648 Westphalia Barışına kadar sürmüştür, Seksen Yıl Savaşı adıyla anılan bu mücadele sonlanana kadar Hollanda özerk bir bölge olarak kalmıştır. İç politika açısından bakıldığında ise, farklı mezheplerdeki eyaletler arasındaki tartışmalar, yetki ve güç çatışmaları sebebiyle önemli olaylar yaşanmıştır.

Bu olayların başında, Grotius’un da içinde yer aldığı dini bir tartışma yer almaktadır⁴. Başlangıçta sadece dini boyutu olan bu tartışma, zamanla siyasi bir şekil alarak şiddetlenmiş ve genişlemiştir (Torun, 2005). Gerçekten de eyaletler arasında en güçlüleri olan Hollanda ve Utrecht’in çoğunluğunu oluşturan Arminius taraftarları ve diğer eyaletlerle birlikte Hollanda Cumhuriyeti Ulusal Meclisi’nin çoğunluğunu oluşturan Kalvinistler arasındaki dini ve siyasi içerikli tartışma, beklenmedik biçimde genişlemiş, ülkede iç savaşa sebep olmuştur. Arminius ve Gomarus arasında başlayan tartışma, Hollanda Eyaleti ve Hollanda Ulusal Meclisi arasında bir güç çatışmasına dönüşmüştür. 1613’te Grotius Hollanda Eyalet Meclisinin isteğiyle Meclisin kilise politikasını

---

⁴ Tartışmanın dini boyutu Grotius’un arkadaşı vaiz Jacobus Arminius’un özgür irade yanlısı kader anlayışına karşı, Franciscus Gomarus’un özgür irade karşıtı, insan eylemlerinin Tanrı tarafından belirlendiğine dayanan kader anlayışını savunması olarak özetlenebilir.

savunan bir yazı yazarak bu tartışmada tarafını açıkça belli etmiştir. Hristiyanlar arasında daima barış ve birliği savunan Grotius, 1614'te bu dini ve siyasi tartışmaları sonlandırmak için bir beyanname yazıp yayınlamasına rağmen bundan sonuç alamamıştır.

Grotius'un bundan sonraki çabaları da sonuçsuz kalmış, 1618 yılında Hollanda Cumhuriyeti genel valisi Prens Maurits yönetimi tarafından Grotius ve Johan van Oldenbarnevelt tutuklanarak yargılanmıştır. Kendisine ne ile suçlandığı bile bildirilmemiş ve o sıralarda Hollanda Cumhuriyetinin bütününde geçerli bir ceza kanunu olmamasına rağmen düzmece bir yargılama sonucunda müebbet hapis cezasına mahkûm edilmiştir (Aral, 2007). Oldenbarnevelt ise vatana ihanet suçundan idam edilmiştir.

Grotius hapiste geçirdiği süre içinde *Bewys van den Waren Godtsdienst* (Gerçek Dinin Kanıtı) ve *Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleertheeyd* (Hollanda Hukukuna Giriş) başlıklarında iki kitap yazmıştır. Bu kitabı ile hukukun kaynağının ilahi değil, insan doğasıyla birlikte ebedi ve değişmez ilkeler olduğu anlayışının temellerini atmıştır (Torun, 2005).

İki yıllık hapis hayatı, bir kitap sandığına saklanarak karısının ve hizmetçisinin yardımıyla Loevestein Şatosu'ndan kaçmayı başarmasıyla son bulmuştur. Ayrıca Hollandalı yetkililere bir mektup bırakmış, mektubunda hiçbir şeyin ülkesine olan sevgisini azaltmadığını ve suçlu olduğunu düşünmediğini belirtmiştir.

Hapisten kaçtıktan sonra Paris'e giden Grotius, Kral XIII. Louis ve soylular tarafından ilgiyle karşılanmış, ancak Paris'te yaşadığı on yıllık süre, hayatının en sıkıntılı dönemlerinden biri olmuştur. XIII. Louis tarafından kendisine bir maaş bağlanmış olsa da bu ödemenin düzenli olmaması kendisini ve ailesini geçindirmesini zorlaştırmıştır. Buna rağmen Grotius kendisine asıl şöhretini kazandıran *De Jure Belli Ac Pacis* (Savaş ve Barış Hukuku) adlı eserini bu yıllarda kaleme almıştır. Grotius, 1625 yılında yayımlanan bu eserini Kral XIII. Louis'ye ithaf etmiştir. Eserinin telif hakkı karşılığında kendisine verilen nüshaların satışı ve Kral

XIII. Louis'nin yardımları ile geçinmeye çalışarak yoksul bir hayat süren Grotius, kendisini hapsediren Prens Maurits'in ölümü üzerine 1631 yılında ülkesine geri dönmüştür. Ancak politik düşmanlıkların devam ettiğini görmesi üzerine Hamburg'a sığınmak zorunda kalmış, iki yıl orada yaşamıştır.

1634'te İsveç Başbakanı Axel Oxenstierna'nın teklifini kabul ederek, İsveç'in Paris büyükelçiliğine atanmıştır. 1635-1645 yılları arasında İsveç'i Fransa nezdinde temsil eden Grotius, bu görevde yaşadığı sıkıntılar sebebiyle İsveç'e dönmüştür. İsveç'te Devlet Konseyi üyeliği teklifini geri çevirmiş, başka bir memuriyet bulamayınca da Lubeck'e gitmek üzere bir gemiyle yolculuğa çıkmıştır (De Burigny, 2005). Ancak bindiği gemi Pomeranya kıyılarında bir fırtınaya yakalanarak kaza yapmış, hastalanan Grotius Ağustos 1645'te, Rostock'ta sığındığı evde ölmüştür. Doğum yeri olan Delft şehrindeki aile mezarlığına gömülmüştür (Van Ittersum, 2010).

62 yıllık ömrüne birbirinden farklı alanlarda birçok eser sığdıran Grotius, ülkesi tarafından müebbet hapis cezasına mahkûm edilmiş, uzun yıllarını sürgünde geçirmek zorunda kalmış, maddi ve manevi sıkıntılarla mücadele etmesine rağmen vatan sevgisinden vazgeçmemiştir. Hukukun birçok alanında kaleme aldığı eserlerle bilinen Grotius, tarih, din, siyaset alanlarında önemli eserler vermiş, şiir ve trajediler yazmış, astronomi ve matematik alanlarında Latince ve Yunancadan çeviriler yapmıştır.

Başlıca eserleri; *Pontifex Romanus*, 1598, (Roma Başrahibi); *Annales et Historiae de Rebus Belgicis*, 1601, (Belçika Üzerine Araştırmalar ve Kronikler), *Adamus Exul*, 1601, (Sürgün Adem); *De Jure Praedae Commentarius*, 1604, (Ganimet Hukuku Üzerine Yorum) ve bu eserin 12. bölümü olarak ayrı yayınlanan *Mare Liberum*, 1609, (Denizlerin Serbestliği); *Bewys van den Waren Godtsdienst*, 1620, (Gerçek Dinin Kanıtı) ve *Inleiding tot de Hollandsche Rechtsgeleertheeyd*, 1620, (Hollanda Hukukuna Giriş), *De Veritate Religionis Christianae*, 1620, (Hristiyan Dininin Hakikati Üzerine), *De Jure Belli Ac Pacis*, 1625, (Savaş ve Barış

Hukuku); *Historia Gotthorum, Vandalarum et Langobardorum*, 1637, (Gotlar, Vandallar ve Langobardlar Tarihi), *Annotationes in Novum Testamentum*, 1641, (Yeni Ahit Üzerine Yorumlar).

Yirmi bir yaşında genç bir avukat iken yazdığı *De Jure Praedae* adlı yapıtı ile uluslararası hukukta halen yürürlükte olan açık denizlerde serbestlik ilkesini ilk kez ortaya atmıştır. Modern uluslararası hukukun temelini atan *De Jure Belli Ac Pacis* ile *De Jure Praedae* adlı eserleri uluslararası hukuk disiplininin kurucuları arasında en başta yer almasını sağlamıştır. Bu eserlerinde kendisinden önce ortaya konan düşünceleri sistemleştirmiş ve kendi görüşleri ile birleştirerek bir doktrin ortaya koymuştur (Ertuğ, 1946).

Düşünce Hayatı

Grotius, siyasal ve sosyal olarak oldukça hareketli olaylara sahne olan bir dönemde yaşamıştır. Düşünce hayatı bu dönemin modern düşünce dünyasını da yansıtmaktadır. Düşüncelerinin Avrupa tarihinde önemli yerlere sahip olan Rönesans ve Reform hareketlerinden etkilendiği söylenebilir. Rönesans sonucunda Tanrı-insan ilişkisini anlamada kilisenin öngördüklerini değil İncil'i ve doğayı araştırma yolu ortaya çıkmıştır. İnsanların, Tanrıyı ve onun emir ve yasaklarını içeren kutsal metinleri anlaması için kilise dâhil hiçbir kurum ya da kişiye, yani bir aracıya ihtiyacının olmadığı, bunun için aklın kullanılması düşünceleri yükselmiştir. Reform sonucunda Hristiyanlıkta Protestanlık, Kalvenizm ve Anglikanizm mezhepleri ortaya çıkmış, sekülerleşme hız kazanmıştır.

Temel hedefi ve sonucu düşünen, eleştiren ve sorgulayan yeni bir insan yaratmak olan bu hareketlerle birlikte, kutsal kaynaklarla yönlendirilen insan düşüncesi yerini insan aklı ve iradesine bırakmıştır. İşte bu gelişmelerin yaşandığı dönemde düşüncelerini ortaya koyan Grotius, klasik kuramcılarının ortaya koyduğu doğal hukukun ilahi kaynaklı olduğu düşüncesini bir adım ileri taşıyarak seküler doğal hukuk düşüncesini benimsemiştir. Tanrıdan bağımsız olan, sadece akıl yoluyla keşfedilebilecek ilke ve kuralların olduğu düşüncesi, akli merkeze alan yaşadığı dönemin modern düşünce dünyası ile paralellik taşımaktadır. Bu bakımdan

yaşadığı dönemde Avrupa'da hâkim olan Katolik ve skolastik düşünce yerine modern düşünceyi benimseyip geliştirmiştir (Aral, 2007).

Grotius, on yedinci yüzyıl Avrupa'sında benzeri pek görülmeyen, dini hoşgörüyü benimsemiş bir Protestan'dır (Van Ittersum, 2006). Eğitimine başladığı ilk dönemlerde onu etkileyen hümanist düşünceleri benimsemiştir.

Grotius'un hayatı hakkında elde edilen veriler arttıkça düşünce dünyası daha iyi anlaşılmaya başlanmıştır. Tarihçi Prof. Dr. Henk J. M. Nellen'in 2007 yılında yaptığı çalışma bu bakımdan önemlidir (Nellen, 2007). Nellen, Grotius'un biyografisi üzerine yaptığı çalışmasında, çeşitli mektupları içeren 7.500 dökümanı inceleyerek Grotius'un hayatı hakkındaki boşlukları doldurmaya çalışmıştır. 2014 yılında İngilizce'ye çevrilen eserden edinilen bilgilere göre (Nellen, 2014), Grotius, hayatı boyunca Hristiyanlar arasında barış ve birliğe her şeyden çok önem vermiştir. Gerçekten de hapisteyken bile Hristiyan birliği düşüncesini işleyen *De Veritate Religionis Christianae* (Hristiyan Dininin Hakikati Üzerine, 1620) adında bir şiir kitabı kaleme alan Grotius (Grotius, 2011), *Annotationes in Novum Testamentum* (Yeni Ahit Üzerine Yorumlar, 1641) adıyla İncil tefsiri yazmış, Hristiyan mezheplerinin birliği üzerine uluslararası hukuk hakkında sarf ettiğiinden bile daha fazla çaba sarf etmiştir.

Grotius, Hristiyanlıktaki birliği sağlamayı kendisine Tanrı tarafından verilmiş bir görev olarak görmüş, kendi yazdığı Eski ve Yeni Ahit tefsirlerini geliştirmek için epey çalışmıştır (Van Ittersum, 2006). Buna bağlı olarak, yaşadığı dönemde en çok ilgi gören çalışmaları da ilahiyat ve tarih alanındakiler olmuş (Aral, 2007); kendisinin uluslararası hukukun kurucusu olarak anılmaya başlaması ölümünden çok sonraları, 19. yüzyılda gerçekleşmiştir.

A. Doğal Hukuk

Doğal hukuk görüşü, Platon, Aristoteles ve Cicero'da görünümleri olan eski Yunan kaynaklı bir düşüncedir. Bu düşünceye

sistematik biçimini Thomas Aquinas vermiş, büyük oranda Francisco Suárez, Francisco de Vitoria, Hugo Grotius, Samuel von Pufendorf, John Locke, Emmerich de Vattel ve Jean-Jacques Rousseau tarafından benimsenmiş ve geliştirilmiştir. Doğal hukuk görüşüne göre, hukuk kuralları doğanın içinde bulunmaktadır ve bunların insan aklı yoluyla keşfedilmesi gerekmektedir. Üstün kurallar doğada vardır ve hukuk bu kurallara uygun olduğu sürece geçerli olacaktır. Olan hukuk yani pozitif hukuk, kaynağını olması gereken hukuktan yani ideal hukuktan almalıdır (Bozkurt, Erdal ve Poyraz, 2017).

Doğal hukukçulardan bazıları insan aklıyla benimsenen üstün ve ebedi kuralları laik temellere, bazıları ilahi iradenin tezahürü şeklindeki kurallar olarak dinsel temellere oturtmuştur. Doğal hukuk görüşünün gelişim seyrine göre doğal hukukun kaynağı, İlk Çağ, Orta Çağ ve Yeni Çağ olmak üzere üç döneme ayrılabilir (Gözler, 2008). İlk Çağ'da doğal hukukun kaynağının beşerî doğa değil, fiziki ve biyolojik doğa olduğu görüşü savunulmuştur. Dolayısıyla toplumsal düzen kuralları, fiziki ve biyolojik doğa kurallarına uygun olduğu sürece geçerli ve adil olabilecektir (Gözler, 2008). Orta Çağ'da ise doğal hukukun kaynağında doğayı yaratan Tanrı olduğu, böylelikle de toplumsal düzen kurallarının ilahi düzene yani Tanrı'nın emir ve yasaklarına uygun olduğu sürece geçerli ve adil olabileceği görüşü savunulmuştur (Gözler, 2008). Bu dönemde doğal hukukun din ile iç içe geçmiş olmasının sebebi olarak dönemin doğal hukuk görüşünde baskın olan düşünürlerin Katolik Kilisesi üyesi din adamları olmaları gösterilebilir (Bix, 2002). Yeni Çağ'a gelindiğinde doğal hukukun kaynağının Tanrı'dan bağımsız, insan aklı olduğu görüşü ortaya çıkmış, böylelikle doğal hukuk sekülerleşmiştir (Gözler, 2008).

17. yüzyıla kadar birçok hukukçu doğal hukuk görüşünü benimsemiştir. 16. yüzyılda, uluslararası hukukun kuramsal kökeninde büyük etkisi olan İspanyol ilahiyatçı Francisco de Vitoria, Thomas Aquinas'ın akılcı din yaklaşımıyla, dini temele oturttuğu görüşleri ile haklı savaş düşüncesini ortaya koymuştur. Francisco

Suárez ve Alberico Gentilis'in de katkılarıyla bu düşünceler Grotius'a ulaşmış ve Grotius bu görüşleri daha da geliştirmiştir. Antik Yunan'dan Roma Uygarlığı'na, Cicero'dan Gentilis'e kadar kendisinden önceki ve dönemdaşı sayılabilecek düşünürleri okumuş, kendi düşüncelerini bu birikimle delillendirmiştir (Erkiner, 2012).

Geleneksel doğal hukuk düşüncesinden büyük oranda etkilenen Grotius, akılcı doğal hukuk düşüncesini savunarak doğal hukukun Tanrı olmasaydı bile var olacağını söylemiş (Grotius, 2011), doğal hukuk düşüncesini sekülerleştiren isim olmuştur (Kunz, 1961). Bu düşüncelerini de Savaş ve Barış Hukuku adlı eserinde savaşlarla ilgili olarak somutlaştırmıştır.

Grotius'un tanımına göre doğal hukuk, “...bir eylemin akıllı ve toplumsal doğaya uygunluğu ya da aykırılığı bakımından, moral yönden gerekli olup olmadığını gösteren doğru aklın (*recta ratio*) birtakım ilkeleridir” (Grotius, 2011).

Grotius'a göre insan da bir hayvandır ancak bütün hayvan türlerinden üstün bir özelliği vardır. Bu özellik toplum içinde, aklının el verdiği ölçüde düzenli ve barışçıl biçimde yaşama isteğidir. İnsanın bu isteğini karşılaması için doğa ona bir araç olarak dili ve eğitilebilme, belli ilkeler uyarınca davranabilme yeteneğini vermiştir. İnsanın toplum yaşantısını aklına uygun bir biçimde düzenli ve barışçıl yaşama isteğine gösterdiği özen hukukun kaynağıdır. Yani insan, insan doğasının bir gereği olarak iyi ve kötü arasında bir muhakeme yapabilme niteliğine sahiptir. Bu sebeple insan doğasından kaynaklanan, evrensel ve değişmez doğal hukuk kuralları vardır. Öyle ki Tanrı bile bunları değiştiremez. İnsanın iç ilkelerinden doğan bu doğal hukuk sadece bir sebeple Tanrı'ya bağlanabilir. O da insanda böyle ilkeler olmasını Tanrı'nın istemiş olmasıdır (Grotius, 2011).

Doğal hukuk kurallarına Grotius'un en başta verdiği örnek ahde vefa (*pacta sunt servanda*) ilkesidir. Bununla birlikte, mülkiyet hakkına saygı, haksız bir fiilden doğan zararın giderilmesi, adaletin sağlanması doğal hukuk kurallarına örnektir (Grotius, 2011).

Grotius, hukuku Doğal Hukuk ve İradeye Bağlı Hukuk olarak ikiye ayırmıştır. İradeye bağlı hukuk da Tanrısal iradeye dayalı ve insan iradesine dayalı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. İradenin kaynağına göre yapılan bu ayırmada doğal hukuk insan doğasından, diğerleri de isimlerinden anlaşılacağı üzere insan iradesi ve Tanrı iradesinden kaynaklanmaktadır. Böylelikle hukukun üç kaynağı olmaktadır; doğal hukukun kaynağı olarak doğa, ilahi hukukun kaynağı olarak Tanrı'nın özgür iradesi, insan iradesine dayalı hukukun kaynağı olarak da toplumsal mutabakat.

Doğal hukuk ile iradeye dayalı hukuk arasında önemli bir fark vardır. İnsan aklının gösterdiği davranışlar nitelikleri bakımından ya uyulması zorunlu ya da yasaklanmış eylemlerdir. Doğal hukuk, birtakım şeyleri niteliklerine bakarak emretmekte ya da yasaklamaktadır. Oysa ister insan ister Tanrı iradesi sonucu ortaya çıkan iradeye bağlı hukuk, birtakım şeyleri niteliklerine bakarak emretmekte ya da yasaklamakta değildir, birtakım şeyleri yasakladığı için bunlar hukuka aykırı, emrettiği için de bunlara uymak zorunludur (Grotius, 2011).

Tanrısal iradeye dayalı hukuk da Evrensel Tanrısal Hukuk ve Belirli Bir Halka Özgü Tanrısal Hukuk olarak ikiye ayrılır. Buna göre kaynağı sadece Tanrı'nın iradesi olan bu hukukta, Tanrı'nın istediğine haklı ya da haksız olmasına bakılmaksızın uyulmalıdır. Çünkü bir şeye sadece Tanrı öyle istediği için uyulması gerekir (Grotius, 2011).

Evrensel Tanrısal hukuk insanlığa üç kez gönderilmiştir; Tanrı insanı yarattığında, Nuh tufanından sonra ve İsa ortaya çıktığında.

Grotius, insan iradesine dayalı hukuku da üçe ayırmaktadır. Bunlar, İç Hukuk, Kapsamı İç Hukuktan Daha Dar Olan Hukuk ve Kapsamı İç Hukuktan Daha Geniş Olan Hukuktur.

İç hukuk, kamu gücüne yani devleti yöneten güce dayanan hukuktur. Kapsamı iç hukuktan daha dar olan hukuk, kaynağı kamu gücü olmayan ama kamu gücüne bağlı hukuktur. Grotius buna bir

babanın oğluna ya da bir efendinin köle ya da hizmetçisine verdiği emirleri örnek vermiştir. Kapsamı iç hukuktan daha geniş olan hukuk ise uluslararası hukuktur (Grotius, 2011).

Hukukun sınıflandırılmasını bu şekilde yapan Grotius, bunlar arasında bir hiyerarşi ilişkisi de öngörmemektedir (Lauterpacht, 1946). Bu durum çatışma halinde hangi kuralın üstün olacağını ya da hangisinin geçerli olacağını belirsizleştirmiştir. Diğer yandan, Tanrısal iradeye dayalı hukuk olarak sınıflandırdığı kurallara mutlak itaatin şart olduğunu belirtmesi, onun hukuk düşüncesinin seküler ve bilimsel esaslara dayalı olarak nitelenmesini zorlaştırmaktadır (Aral, 2007).

Savaş ve Barış Hukuku adlı eserinde olgularla olması gerekenler arasında net bir ayrıma gitmemiş olması onun doğal hukuk düşüncesinin anlaşılmasını zorlaştırmış, bu ayrımın belirsiz olması eleştirilmiştir (Lauterpacht, 1946). Lauterpacht'a göre Grotius'un en çok kullandığı anlamıyla doğal hukuk aslında günümüzdeki karşılığıyla hukukun genel ilkelerini ifade etmektedir (Lauterpacht, 1946).

B. Devlet ve Egemenlik

Grotius'un doğal hukukun kaynağı olarak belirttiği insanın diğer bütün hayvan türlerinden farklı ve üstün özelliği olan toplum içinde aklının elverdiği ölçüde düzenli ve barışçıl biçimde yaşama isteği devleti oluşturmuştur. Düzenli ve barışçıl biçimde yaşama isteği olan insan, bu isteği karşılamak zorundadır. Bunun için de bir araya gelen insan toplulukları kendi aralarında yaptıkları bir sözleşme ile devleti oluşturmuşlardır. Devletin ortaya çıkmasını görebilmek için de en küçük toplumsal birlik olan aileye bakılmalıdır. Grotius'a göre ailenin olmadığı yerde devletin varlığından söz edilemez, aile devletin temelinde yer alır (Torun, 2005). Çünkü ilk insandan beri var olan aile, doğa durumunda da yer almaktadır.

Grotius'un tanımına göre devlet; *“özgür kişilerin, kendilerine tanınan haklardan barış içerisinde yararlanmak ve*

ortaklaşa çıkarlarını gerçekleştirmek üzere, birleşerek oluşturdukları eksiksiz bir topluluktur” (Grotius, 2011) Özgür kişilerin birlikte yaşama iradesiyle kurulan devlet düşüncesinin kaynağı Aristoteles’e dayanmaktadır. Aristoteles, var olan ailelerle siteyi kurmakta, Grotius ise ailelerin reisleri olarak gördüğü özgür kişileri bir araya getirerek toplumu ve devleti kurmaktadır (Özkan, 2016).

İnsan doğası gereği toplum içinde yaşamak zorundadır. Bu zorunluluk dolayısıyla meydana gelen toplumu da insanlar aralarında yaptıkları bir sosyal sözleşme ile bir araya gelerek oluşturmuşlardır. Birbirinden ayrı kalmış aileler başkalarından gelebilecek saldırılara karşı güçsüz olduklarını görerek sosyal bir sözleşme ile örgütlenme yoluna gitmişlerdir. Ardından yönetici gücü belirlemek için de siyasal bir sözleşme yapılmıştır. Dolayısıyla devletin ortaya çıkışı böyle bir sözleşme ile olmuştur. Bu sözleşmenin içeriği insanların doğal bir hakkı olan mülkiyet hakkının korunmasıdır. Yani devlet kurmanın amacı, kamusal düzenin sağlanması yoluyla insanların kendilerini korumaktır (Köker, Ağaoğulları, 2009).

Devletin ortaya çıkmasını bir sözleşmeye bağlayan Grotius’un düşüncesi toplumsal sözleşme teorisine benzetilebilir. Ancak aralarındaki fark, Grotius’un tarihsel bir gerçeklik olarak kabul ettiği, sosyal ve siyasal sözleşme olarak iki sözleşme ile oluşturduğu devleti, toplumsal sözleşmecî düşünürler varsayımsal bir sözleşme ile oluşturmuşlardır (Torun, 2005).

Devlet insanların mülkiyet hakkına saygı göstermek ve bu hakkı korumakla yükümlüdür. Devlet, kamu düzeni ve güvenliğini yani özel mülkiyetin güvenliğini sağlamak amacıyla kurulmuş olduğu için bireyler ve sahip oldukları şeyler üzerinde bireylerin haklarını aşan yüce bir hakka sahiptir (Grotius, 2011). Bu yüce hak sayesinde devlet, kamu düzeni ve güvenliğini sağlamak için herkesin sahip olduğu doğal bir hak olan direnme hakkının sınırsızca kullanılmasını yasaklayabilir.

Grotius'un siyasal düşünceye en büyük katkısı devletlerarası ilişkilere getirdiği hukuksal bakış açısı olmuştur (Köker, Ağaoğulları, 2009). Egemenin yetkisinin hukuki sınırlarını çizerek egemenlik kavramından hareketle modern hukuk düzenini kurmakta, ülke içindeki bireylerin siyasal yaşamlarının düzenlenmesini de egemenin takdirine bırakmaktadır (Özkan, 2016). Egemen ise, eylemleri bir başkasının denetimine bağlı olmayan, yaptıkları bir başkasının iradesiyle geçersiz kılınamayan güçtür (Grotius, 2011). Bu tanımdan anlaşılacağı üzere, Grotius'a göre egemenlik sınırsız, mutlak ve tek olan gücü temsil etmektedir. Egemenlik sınırsızdır çünkü egemenliğin ifade ettiği güç, tanım gereği, başkasının iradesine tabi olmadığı ve bir başka irade tarafından geçersiz kılınmadığı gibi, ayrıca egemen gücü elinde tutan istediği zaman iradesini değiştirebilir.

Egemenliğin kaynağı doğal hukuktur ve her halk yönetim biçimini kendisi seçmekte özgürdür (Grotius, 2011). Her gücün bir özel bir de ortaklaşa taşıyıcısı vardır. Egemenliğin de ortak taşıyıcısı devlet, özel taşıyıcısı ise bir kişi ya da birden fazla kişidir. Egemenlik her zaman ve her yerde halkta olmayabilir, nasıl ki bir kimse dilediğinin kölesi olabiliyorsa, bir halk kendini yönetme hakkından tamamıyla vazgeçerek, egemenliğini bir başka halkın eline bırakmayı da seçebilir. Çeşitli sebeplerle, örneğin Aristoteles'in dediği gibi, nasıl ki kölelik için doğmuş insanlar varsa, buyurmaktan çok boyun eğmeyi becerebilen halklar da vardır.

Grotius'un yetkilerini kötüye kullanan otoriter bir yönetime karşı halkın ya da bireyin direnme hakkını reddetmiş olması kendi yaşantısı ve çektiği sıkıntılar düşünüldüğünde şaşırtıcı gelebilmektedir. Gerçekten de egemen gücün bireyin her şeyini yasal olarak alabileceğini kabul ederek, yetkilerini kötüye kullanan egemene karşı direnme hakkını reddetmesi, mutlakiyetçi bir devlet anlayışını benimsediğini göstermektedir (Haakonssen, 1985). Ancak yaşadığı dönemde Avrupa'yı kaosa götüren Otuz Yıl Savaşları, iç savaşlar ve geleneksel bağların çözülmesinden kaynaklanan genel belirsizlik halinin bu düşüncesinde etkili olduğu söylenebilir (Lauterpacht, 1946). Yine de direnme hakkı konusunu etraflıca

tartışan Grotius'un, bir kralın ülkesini başka bir devlete bağımlı kılmaya kalkışması ya da halkına karşı düşman olduğunun açık ve net şekilde belli olması gibi bazı durumlarda direnme hakkını kabul ettiğini belirtmek gerekmektedir (Grotius, 2011).

C. Haklı Savaş

Batı kültürünün bir ürünü olan haklı savaş düşüncesi doğal hukuku temel alarak savaşın sınırlanması amacıyla ortaya çıkmış olan teorik ve pratik bir düşünce sistemidir (Hoş, 2011). Temelleri Antik Yunan ve Roma Hukuku'nda atılan haklı savaş düşüncesi Orta Çağ'da da gündemde olmuş ve doğal hukuk bağlamında şekillenmeye başlamıştır. Augustinus ile başlayarak, Thomas Aquinas tarafından geliştirilen haklı savaş düşüncesi, Skolastik düşünürler tarafından da işlenmiş, Alberico Gentilis ve Balthazar Ayala'nın katkıları ile Grotius'a ulaşmıştır. Grotius ise haklı savaş düşüncesini eserlerinde akılcı doğal hukuk düşüncesiyle ele almıştır.

Modern dönemde devletlerarasında kuvvet kullanmanın yasaklanması ile klasik anlamda haklı savaş düşüncesi pozitif hukukta yer bulmuş ve önemini yitirmiş görünmektedir. Ancak bu yasağa rağmen gerçekleşen savaşlar ve edinilen acı tecrübeler haklı savaş düşüncesinin hem *jus ad bellum* hem *jus in bello* boyutlarıyla tartışmaya başlanmasına sebep olmuştur. Çünkü mevcut pozitif uluslararası hukuk düzenlemelerinin yetersiz olduğu görülmüştür (Hoş, 2011). Bu noktada *jus ad bellum* ve *jus in bello* kavramlarına değinmek yararlı görünmektedir.

Jus ad bellum ve *jus in bello*, haklı savaş düşüncesinin iki boyutunu oluşturmaktadır. Uluslararası hukukta savaşlar, savaşa başvurma sebepleri ve savaşta kullanılan araç ve yöntemler olmak üzere iki kısma ayrılmakta ve ayrı ayrı incelenmektedir (Walzer, 2010). Bir savaş birinci kısım olan *jus ad bellum* kapsamında incelendiğinde, güç kullanımının meşru olup olmadığına bakılırken; ikinci kısım olan *jus in bello* kapsamında incelendiğinde silahlı çatışmanın geleneksel ve pozitif hukuka uygun olup olmadığına bakılmaktadır (Walzer, 2010). Her ikisinin de ortak amacının savaş kaynaklı acıların yaşanmasını engellemek olduğu söylenebilir.

Aralarındaki farklılık ise düzenledikleri alanlar itibariyle ortaya çıkmaktadır.

Belirtmek gerekir ki *jus in bello*'nun uygulanması için, haklı savaş ve haksız savaş nitelendirmeleri anlamlı değildir. Savaş meşru olsun ya da olmasın, çatışma başladığı andan itibaren *jus in bello*, yani savaş sırasında uyulması zorunlu kurallar uygulanmaya başlar. Bu bakımdan *jus ad bellum* ile *jus in bello* arasında bir bağlantı mevcuttur. Silahlı çatışma başlayana kadar *jus ad bellum*, silahlı çatışma başladıktan sonra *jus in bello* uygulanır.

Grotius, *De Jure Belli Ac Pacis* (Savaş ve Barış Hukuku) ile *De Jure Praedae Commentarius* (Ganimet Hukuku Üzerine Yorum) adlı eserlerinde haklı savaş düşüncesini savaşa başvurmanın meşruiyeti ve savaş sırasında uyulması gereken kurallar kapsamında iki boyutuyla da ele almıştır. Bu eserleriyle haklı savaş düşüncesini sistematize etmiş ve bu kuralların pozitif hukuka kazandırılmasında büyük rol oynamıştır (Walzer, 2010).

Yaşadığı dönemde savaşın acı yüzüne tanıklık eden Grotius, “*Hristiyanlık dünyasının her yanında, savaşa ilgili öyle delicesine bir başıboşluk görmekteyim ki, bundan en barbar halklar bile utanç duyarlardı. Hiçbir neden olmaksızın, ya da incir çekirdeği bile dolduramaz nedenlerle savaşa atılanlar görülmektedir; bir kez ele silah alınca da Tanrı ya da insan yapısı her türlü hukuk ayaklar altında çiğnenmektedir. Sanki, bir genel buyrukla, artık ölçüsüzcesine, her türlü suç işlemeye izin verilmiş gibi.*” sözleriyle neden bu konuda çalışma gerekliliği hissettiğini açıklamaktadır (Grotius, 2011).

Grotius savaşı meşrulaştırmaktan ziyade savaşa başvurma durumunun hangi şartlarda haklı olup olmadığını ve savaş sırasında nelerin yapıp yapılamayacağını tartışmıştır. Bu sebeple savaşı meşrulaştırma gayretiyle hareket etmiş olan kendinden önceki skolastik düşünürlerden ayrılmaktadır (Hoş, 2011). Demosthenes’in sözünden⁵ yola çıkarak şu sonuca varmaktadır: “*Hakkını korumaya*

---

⁵ Savaşa yalnız adalet(yargı) yollarıyla kendilerinden hakkımızı alamayacaklarımıza karşı

ya da elde etmeye çalışmak dışında, hiçbir savaşa girişilmemelidir. Bir kez savaşa girişilmiş ise, adalet ve dürüstlük sınırları içinde kalınarak savaşmalıdır.” (Grotius, 2011)

Grotius’a göre savaş doğal hukuka aykırı olmadığı için uluslararası hukuka da aykırı değildir. Doğal hukuk savaşın her çeşidini yasaklamış değildir. Aynı şey insan iradesine dayalı uluslararası hukuk için de geçerlidir. Bütün halkların tarihi, yasaları ve uygulamaları bu hukukun da savaşa başvurmayı yasaklamadığını yeteri kadar göstermektedir (Grotius, 2011).

Grotius Cicero’ya atıf yaparak belli bir uyuşmazlığın çözümünde iki yol olduğunu; bunlardan ilkinin tartışmak, ikincisinin de zor kullanmak olduğunu, ilkinin insanlara ikincisinin de vahşi hayvanlara özgü olduğunu ileri sürmektedir. Böyle olduğuna göre zor kullanma yoluna ancak tartışma yolu ortadan kalkarsa başvurulabileceğini belirtmektedir.

Savaşın tanımını yaparken de Cicero’ya atıfta bulunmaktadır. Cicero’ya göre savaş, uyuşmazlıkları zorlama yollarına başvurarak çözmektir. Grotius’a göre savaş teriminden uygulamada anlaşılan ise aralarında bir uyuşmazlık olanların birbirine neler yaptıkları değil birbirleriyle karşılıklı durumlarıdır (Grotius, 2011).

Grotius’a göre *Özel*, *Kamusal* ve *Karma* olmak üzere üç çeşit savaş vardır. En eski savaş çeşidi olan *Özel Savaş*, kamusal bir yetki olmaksızın, özel kişiler arasında yapılan savaşlardır. Bu savaş çeşidi devletin ya da kamusal gücün kurulmasından önce doğa durumunda yaşayan insanlar arasında daima görülmüştür. Doğa durumunda yaşayan insanların varoluş itibarıyla getirdikleri temel ve doğal haklarını korumak için kendi aralarında giriştikleri mücadelelerdir. *Kamusal Savaş*, her iki tarafta da savaş açma konusunda bir kamusal yetkisi olanlarca girişilmiş savaş ya da diğer tanımıyla iki ayrı halk arasındaki savaşlardır. *Karma Savaş* ise, bir

---

girişilebilir.

tarafıta kamusal yetkiye dayananlarla, diğer tarafıta özel kişilerin olduğu savaştır (Grotius, 2011).

Grotius'a göre savaşı haklı kılan (*iustificae causas propria*) bazı nedenler bulunmaktadır. Savaşın haklı nedenleri olabileceği gibi yalnız çıkar gözeten/göz boyayıcı nedenleri de olabilir. Grotius savaşın haklı nedenleri olarak üç neden gösterir. Bunlar; kendini ya da sahip olunan bir Şeyi savunma, zararın karşılanması ve cezalandırmasıdır. Bu nedenlere dayanmayan savaşlar haksız savaşlardır.

Savaşta asla haklı sayılamayacak nedenler ise göz boyayıcı nedenlerdir. Bir başka devlete iyilik yapar gibi görünerek onu egemenliği altına almak, daha geniş topraklar elde etmek, yakın bir tehdit olacak olan komşu devletin güçlenmesini önlemek, egemenliğinde bulunan halkın bağımsızlık isteğiyle ayaklanması, kralın ya da Kilise'nin evrensel egemenliği bulunduğunu varsayarak savaşmak ve kişisel çıkarlar için savaşmak gibi nedenler bunlara örnek verilebilir (Grotius, 2011).

Savaşta her iki tarafın da haklı olabileceği durumlar olabilir. Savaşmakla ilgili olarak kararsız kalınması durumunda savaşmaktan çekinilmesi gerekir. Bu durumda Grotius ilk olarak karşılıklı görüşmeyi, ardından bir hakeme başvurup uyuşmazlığı hakem huzurunda çözmeyi önermektedir. Grotius zellikle Hristiyan kralların ve devletlerin hakemlik yoluna başvurmasını zorunluluk olarak görmektedir. Savaşa girişilmesinde inandırıcı nedenlerle yetinilemez, nedenlerin açıkça ortada olması gerekir (Grotius, 2011). Adalete uygunluk dışında savaşa girişilmemeli, girişilmesi durumunda da kanunlar ve gelenekler ihlal edilmemelidir.

D. Mülkiyet

Grotius mülkiyet kavramını açıklarken iki çeşit sahiplikten bahsetmektedir. Buna göre bazı Őeylere sahip olmamızın dayanağı bütün insanların ortaklaşa sahip olduğu bir hak iken, bazı Őeylere sahip olmamızın dayanağı da özel bir hakka sahip olmamızdır.

Bütün insanların sahip olduğu hakkın konusu ya nesnel bir şey ya da başkalarının yapılması istenen birtakım eylemlerdir. Nesnel olan şeyler ya sahipsizdir ya da bir başkasının mülkiyetine aittir. Önceleri, bütün insanların ortaklaşa sahip olduğu bu evrensel hakkın böylesine kullanılışı, mülkiyet yerine geçmekteydi (Grotius, 2011). Çünkü bir kimse bir kez bir şeyi alınca başkası aynı şeyi alabilmek için hukuka aykırı davranmak zorunda kalmaktaydı. Cicero bu durumu “*Bir tiyatro herkes için ortaklaşa bir yerdir ama kim nerde oturursa o yer de onunundur*” şeklinde ifade etmektedir (Grotius, 2011). İlk zamanlar toprağın çok, insanların az olması sebebiyle insanlar arasındaki uyuşmazlıklar yok denecek kadar azdı. Ancak insan sayısının artmasıyla birlikte topraklar bu insanlara yetmemeye başlamıştır. Bu ise beraberinde adaletsizlikleri/hukuksuzluğu getirmiştir.

Grotius Savaş ve Barış Hukuku adlı eserinde taşınır maldan taşınmaz mala geçişi ve gelişimini izah ederken; “*İnsanlar artık toprağın kendiliğinden verdiği yitceklerle yetinemez, mağaralardan oturmaktan ağaç kabukları ve hayvan postlarıyla örtünmekten hoşlanmaz olunca, kendilerine daha uygun düşen, daha incelmış bir biçimde yaşamak istediğinden*” kaynaklandığını söylemektedir (Grotius, 2011).

Özel mülkiyete geçiş açıkça yapılmış bir sözleşme ile ya da üstü kapalı (*zımnî*) bir sözleşme ile gerçekleşmekteydi. Ortaklaşa mülkiyet bırakıldığı anda henüz mallar bölüşülmüş olmadığı için kim neyi ele geçirdiyse o şeyin maliki olacağı şeklinde bir anlaşmaya varılmıştı. İnsanlar zamanla bu sade ve suçsuz hayattan bırakarak, tarım ve hayvancılık gibi işlerle uğraşmaya başladılar. Böylece insanlar hem iyiye hem de kötüye kullanılabilecekleri şeyleri öğrendiler. Kardeşler arasındaki bu işler malların paylaşılmasını, mal paylaşımı da insanların toplumdan kopmalarını beraberinde getirmişti. Artık insanların ortak diyebileceği (Örneğin meralar gibi) çok az şey kalmıştı.

Mülkiyetin insan iradesiyle ortaya çıktığını ve sonrasında belirli şartların gerçekleşmesiyle doğal hukuk kapsamına girdiğini

savunarak bu süreci bu şekilde açıklayan Grotius'a göre kişinin emeği doğrultusunda elde ettiği mülkiyet üzerinde herhangi birinin tasarrufta bulunma hakkı yoktur (Grotius, 2011). Mülkiyet hakkı, ancak başkalarına zarar vermeden yararlanabilme şartıyla kullanılmalıdır.

Grotius ve Uluslararası Hukuk

Grotius, hukuku Doğal Hukuk ve İradeye Bağlı Hukuk olarak, İradeye bağlı hukuku da Tanrısal iradeye dayalı ve insan iradesine dayalı olmak üzere ikiye ayırmıştır. İnsan iradesine dayalı hukuku da üçe ayırmaktadır. Bunlar, İç Hukuk, Kapsamı İç Hukuktan Daha Dar Olan Hukuk ve Kapsamı İç Hukuktan Daha Geniş Olan Hukuktur. Bu ayırımı uluslararası hukukun yeri, kapsamı iç hukuktan daha geniş olan hukuktur.

Grotius'a göre, her devletin yasaları kendi çıkarları ile ilgilidir. Bütün devletlerin ya da bunlardan büyük bir çoğunluğunun karşılıklı olarak anlaşması aralarında bir takım hukuk kuralları ortaya çıkmasını sağlamıştır. Bu hukuk kuralları, her devletin yalnız kendi çıkarlarını değil, devletlerin ortak çıkarlarını sağlamaya yöneliktir. Bu hukuk kurallarına da doğal hukuktan farklı olarak uluslararası hukuk (*ius gentium*) adı verilmiştir (Grotius, 2011). Yani Grotius'a göre bütün devletlerin kendi çıkarlarına hizmet eden iç hukukları olduğu gibi devletlerin bir kısmının ya da tümünün bir hukuk metni üzerinde anlaşması sonucu ortaya çıkan kurallar da mevcuttur. Devletlerarasında geçerli olan bu ortak kurallar, her devletin kendi özel çıkarını değil bütün devletlerin ortaklaşa çıkarlarını gözetir niteliktedir. Bütün devletlerin ortak çıkarını gözeten bu hukuka uluslararası hukuk denir. Buradan da anlaşıldığı gibi uluslararası hukuk bir devlet tarafından değil hemen hemen bütün devletler tarafından ortak bir irade beyanıyla ortaya çıkarılmalıdır. Bu noktada uluslararası hukuk ile doğal hukuk birbirlerinden ayrılmaktadır. Çünkü doğal hukuk insan doğasından kaynaklanmaktadır ve değişmezdir; uluslararası hukuk ise insan iradesine bağlı olarak değişebilmektedir.

Grotius'un doğal hukuk ve uluslararası hukuku birbirinden ayırmasına rağmen, aralarında bir hiyerarşi öngörmemiş olması belirsizliklere yol açmıştır. Örneğin suçluların ele geçirilince yargılanmasına doğal hukukun izin verirken uluslararası hukukun bunu elçiler bağlamında yasaklamış olmasından söz etmektedir (Grotius, 2011). Doğal hukukun izin verdiği birçok şeyi uluslararası hukukun yasakladığını belirten Grotius, ortaya koyduğu kaynaklar arasında bir hiyerarşi öngörmemiş, çatışma halinde hangisinin geçerli olacağı konusuna yer vermemiştir (Lauterpacht, 1946).

Grotius uluslararası toplum fikrinden yola çıkarak, uluslararası hukuk kuramını hukuku merkeze alarak temellendirmeye çalışmaktadır. Bütün uluslar için geçerli olan yasalardan yola çıkarak uluslararası hukuka ulaşmaktadır (Torun, 2005). Yaygın görüşe göre, Savaş ve Barış Hukuku'nun asıl teması uluslararası ilişkilerin bütününde hukukun üstünlüğünün geçerli olması gerektiğidir (Lauterpacht, 1946).

Grotius devletlerarası ilişkileri bazı ilkelerin ışığında değerlendirmektedir. Bunların birincisi uluslararası eşitliklerdir. Uluslararası eşitlikte anlaşılması gereken ise devletlerin hukuksal olarak eşit olduğu ilkesidir. Yani bütün devletler uluslararası hukuk karşısında eşittir ve bu sebeple uluslararası hukuk bütün devletler için bağlayıcıdır. İnsanlar arası ilişkilerde olduğu gibi devletler arası ilişkilerde de adaletin sağlanması esastır. Adalet ise hukuku merkeze almakla, hukuksal eşitlikle sağlanabilir (Suganami, 1990).

Uluslararası hukukta diğer önemli ilke ise ahde vefa (*pacta sunt servanda*) ilkesidir. Çünkü herkesin verdiği sözü özenle yerine getirmek zorunda olması bir doğal hukuk kuralıdır (Grotius, 2011).

Grotius'a göre uluslararası hukuk sadece savaş değil barış zamanında da geçerlidir. Çünkü hem savaş hem de barış zamanında uluslararası hukuk tarafından doğanın buyurduğu ya da ulusların üzerinde anlaştıkları kuralları vardır. Devletler kendi barış ve çıkarları gereği uluslararası hukuka bağlı kalmalıdır. Ancak hukukun tek amacı çıkar sağlamak değildir. Nasıl ki hukuk kurallarına boyun eğmeyen bir toplumun varlığını bile düşünmek imkânsız ise

ulusların oluşturduğu toplumun da hukuktan vazgeçmesi düşünülemez. Hukuka aykırı hareket eden bir insan bugünkü çıkarları için nasıl geleceğini tehlikeye atıyorsa, devletler de bugünkü çıkarları ile bağımlı olmadan uluslararası hukuka uymalıdır. Nitekim devletler de her zaman çeşitli andlaşmalar ve ittifaklar yapmaya ihtiyaç duymaktadır. Çünkü hukuktan uzaklaşıldığı an artık hiçbir şeyin güvenilirliği kalmaz. Doğal hukuk ile uluslararası hukuku ihlal eden bir ulus gelecekte kendi barış ve birliğinin savunma duvarlarını da yıkmaktadır (Grotius, 2011).

Grotius'un uluslararası hukuk çerçevesinde ele aldığı başka bir konu ise elçiler hakkındadır. Grotius'a göre elçilerin iki temel hakkı vardır. Bunların birincisi gittikleri ülkede geçerli bir sebebe dayanmaksızın reddedilemezler. İkincisi ise elçilere hiçbir zaman kötülük yapılamaması yani onlara sağlanan dokunulmazlık hakkıdır (Grotius, 2011).

Grotius'a göre bu iki hakkın ihlal edilmesi uluslararası hukukun ihlal edilmesi demektir. Gelen elçi düşman bir ülkeyi temsil eden bir elçi olsa da uluslararası hukuk çerçevesinde muamele edilmeli ve karşılanmalıdır. Sadece bazı istisnai durumlarda gelen elçi reddedilebilir. Eğer, elçiyi gönderen ülke ile kabul edecek olan ülke arasında herhangi bir problem varsa, elçinin kendisiyle ilgili bir problem varsa ve son olarak da elçinin geliş amacının kötü niyetli olduğu anlaşılırsa gelen elçi reddedilebilir.

Grotius'un uluslararası hukukta gündeme getirdiği ya da katkı yaptığı birçok konu bulunmaktadır. İlk akla gelenler olarak; haklı savaş teorisi, açık denizlerin serbestliği, devletlerin hukuksal eşitliği, ahde vefa, misilleme hakkı, *erga omnes* ve *jus cogens* kurallar örnek verilebilir.

Grotius hem haklı savaş düşüncesi ile savaşa başvurma sebeplerini ortaya koyarak, hem de savaş sırasındaki uygulamalara insani bir boyut getirmeye çalışarak, savaşı iki yolla sınırlamaya çalışmıştır (Draper, 1990). Haklı savaş düşüncesi kendisinden önce var olmasına rağmen, Grotius savaşın haklı sebeplerini detaylı ve sistematik şekilde ele alarak bu düşünceye büyük katkı yapmıştır.

Kendisinden önceki düşünürlerin savaşa başvurmadaki haklı sebeplere dair düşüncelerinden farklı görüşleriyle bu düşüncenin ilerlemesini sağlamıştır (Draper, 1990). Özellikle Skolastik düşünürlerin haklı sebebi genişleten düşüncelerine karşı Grotius, “devletin hikmeti” düşüncesini reddederek savaşa başvurmak için haklı ve hukuki bir sebep bulunması gerektiğini savunmuştur (Grotius, 2011). Bir devlet için yararlı olan hiçbir şeyin haksız olmadığını, büyük güce hükmeden devletlerin hukuka aldırmaaksızın sadece kendi çıkarları için hareket edebileceklerini savunanların düşüncelerine karşılık vermiş, hiçbir devletin diğerlerinin desteğinden vazgeçecek kadar güçlü olmadığını iddia etmiştir (Draper, 1990).

Grotius’un bu düşünceleri kendisinden sonraki üç yüzyılda uluslararası uygulamada yer bulamamış, aksine devletin hikmeti düşüncesi ön plana çıkarak devletler kendi çıkarları uyarınca savaşa başvurma haklarını kullanmışlardır (Draper, 1990). Bundan sonra ise, Grotius sonrası dünyada Milletler Cemiyeti ve Birleşmiş Milletler’in öncülük ettiği kuvvet kullanmaya ilişkin düzenlemeler Grotius’un haklı savaş düşüncesinin bile ilerisine gitmiştir. Yine de Grotius’un devletin hikmetini çürütürken kullandığı hiçbir devletin savaşa hukuki ya da hukuka aykırı başvurma arasındaki ayrımı göz ardı etmeye gücünün yetmeyeceği fikri uluslararası hukukta yerleşmiştir (Draper, 1990).

Grotius’un tarihsel haklı savaş düşüncesine getirdiği bir yenilik de meşru müdafaa konusundadır. Grotius öncesi haklı savaş düşünürleri meşru müdafaa üzerinde çok durmamışlar, saldırı haklı ise savunmanın haksız, savunma haklı ise saldırının haksız olacağını ortaya koymuşlardır. Oysa Grotius’a göre meşru müdafaa haklı saldırganlara karşı bile olsa haklıdır (Kingsbury, Roberts, 1990).

Grotius savaş sırasında geçerli kurallara (*jus in bello*) uymayı haklı savaş düşüncesinin merkezine yerleştirmiştir. Ondan önceki Orta Çağ haklı savaş teorisyenlerinin düşünceleri ise savaştan kaynaklanan acıları azaltmaya yetmediği gibi bu acıları ağırlaştırdıkları bile söylenmektedir (Draper, 1990). Oysa Grotius,

savaşa hukuka uygun olarak girilmiş olsa bile savaş sırasında yapılabileceklerin sınırsız olmayacağına dair düşünceler geliştirmiştir. Gereksiz acılara sebep olacak hareketlerden kaçınılması, savaşan-savaşmayan ayrımı yapması ve askeri gereklilik ilkesi üzerine geliştirdiği fikirler, sonraları insancıl hukuk tarafından benimsenen kurallara dönüşmüştür (Higgins, 1990).

Grotius, doğal hukuk ya da uluslararası hukukun aşırı derecede ihlaline sebep olan eylemlerin üçüncü devletler tarafından cezalandırılabilir olduğunu da iddia etmiştir. Bu eylemlere de yamyamlık, korsanlık gibi örnekler vermiştir (Grotius, 2011). Böylelikle modern uluslararası hukukta *jus cogens* adıyla anılan kavramı Grotius'da da gördüğümüz söylenebilir.

Grotius'un *Mare Liberum*'da savunduğu açık denizlerde serbestlik ilkesinin ise günümüzde seyrüsefer serbestliğine karşılık geldiği söylenebilir. Günümüzde deniz hukukunun temel metni olan 1982 Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi incelendiğinde, seyrüsefer serbestisi başta olmak üzere sözleşmede kabul edilen birçok hükmün Grotius'tan miras olduğu söylenebilir (Butler, 1990).

Grotius'un uluslararası hukukun babası olarak görülmesinin sebebi, tüm devletleri içine alan evrensel bir uluslararası toplumdan bahsetmesi, savaş hukukuna dair kuralları bir adım ileriye de taşıyarak o güne kadar mevcut olmayan düzenli ve sistemli bir biçimde ele alması, deniz hukuku hakkındaki modern düzenlemelere olan etkisi, yaşadığı dönem göz önüne alındığında hayati bir mesele olan savaşları sınırlandırmaya çalışması ile açıklanabilir.

Ne var ki bazı yazarlar modern uluslararası hukukun temel yapısının uzun bir dönemde ortaya çıktığını, bu sebeple bir kurucu babası olamayacağını, olsa bile bunun Grotius olmayacağını savunmaktadır (Kingsbury, Roberts, 1990; Van Ittersum, 2006). Örneğin Draper'a göre, hiçbir yazar hukuk yapmamakta ya da yaratmamaktadır, bu sebeple Grotius'a bu nitelemeyi yapmak yanlıştır. Ancak onun düşünceleri uluslararası hukukun ahlak ve akla dayanan gerçek bir hukuk bilimi olmasını sağlamıştır (Draper, 1990).

Grotius ve Uluslararası İlişkiler

Grotius'un uluslararası ilişkilere asıl katkısı onun uluslararası hukuk üzerindeki etkisinde bulunmaktadır. Nitekim uluslararası ilişkiler akademisyenleri arasında da Grotius'u sahiplenenler genelde hukukçular olmaktadır (Kingsbury, Roberts, 1990). Uluslararası İlişkiler literatürüne girmiş olan eserlerinin tümünün de uluslararası hukukla ilgili olması da bunu destekler niteliktedir. Buna ek olarak Grotius'un uluslararası adalet, uluslararası eşitlik, devlet, uluslararası toplum hakkındaki fikirleri de onun uluslararası ilişkilere olan etkisini açıklarken değinilmesi gereken konulardır.

Uluslararası ilişkilerde Grotius'un adı ile anılan rasyonalist yaklaşım, realist yaklaşımın aksine, uluslararası ilişkileri bir savaş hali olarak tasvir etmemektedir. Uluslararası ilişkiler anarşiktir ancak realistlerin savunduğu gibi savaşın ve çatışmanın olması anlamında değil, çoğul egemen devletlerin varlığı ve ortak bir üst otoritenin olmaması anlamında anarşiktir. Rasyonalistler de realistler gibi öncelikle insan doğası üzerine belli varsayımlardan ve buna dayalı doğa hali ve toplum hali ikileminden yola çıkarlar. Doğa hali bir savaş hali değildir. Doğa hali iyi niyet, karşılıklı yardımlaşma ve dayanışmanın olduğu haldir. Çünkü insan iyi ve ortak güce boyun eğmeden beraber yaşayacak kadar akıllı bir varlıktır.

Grotius için insan doğası gereği sadece çıkarıcı olmayan sosyal bir varlıktır. Bu ise Grotius'un şu sözlerinde kolayca anlaşılmaktadır: *“İnsanın karakteristik özelliklerinden birisi sürekli bir toplumsallık, yani sosyal yaşam arzusudur fakat bu herhangi bir sosyal yaşam değil huzurlu ve insanın kendisi gibilerle akli ölçülerle beraber olduğu bir sosyal yaşamdır.”* (Grotius, 2011) İnsanın toplum yaşantısını aklına uygun bir biçimde götürmekte gösterdiği özen gerçek adıyla hukukun da kaynağıdır. Bu hukuk da genel olarak, başkasının malını ve bundan edinilmiş kazançlar varsa bunları geri vermek, sözünü tutmak, kusuruyla yaratılmış zararı tazmin etmek ve insanlara hak ettikleri cezaların uygulanmasıdır.

Grotius'a göre, devletler de bireyler gibi temel olarak bir sosyalliğe sahiptirler. Daha doğrusu devletlerin sosyalliği bireylerin sosyalliğinden kaynaklanır. Bu ise uluslararası toplumun varlığını kanıtlar. Toplumun kuruluş amacı, tüm insanların sahip oldukları şeylerden güvenlik içinde yararlanılmasını sağlamaktır. Bu anlayış Grotius'un mülkiyet hakkı ile ilgili görüşlerini de ortaya koymaktadır. Dolayısıyla insanların mülkiyet haklarının korunması gerekmektedir. Mülkiyet hakkının korunması için girişilen savaşlar hem doğal hukuk hem de uluslararası hukuk açısından normal karşılanmaktadır (Torun, 2005). Bu uluslararası toplumda ihtiyaçlar mütakabiliyetten doğar. Yani başka bir deyişle uluslararası toplumda, genel kabul gören normlar ve gelenekler vardır. Bu norm ve gelenekler uluslararası hukukla ve doğal hukukla ilişkili olduğu için bütün devletleri bağlayıcı özellik taşır. Ortak normlar, gelenekler, kurumlar ve mütakabiliyet prensibi barışın korunması için vardır. Grotius'un uluslararası toplum fikrinin kendine has özellikleri şunlardır:

-Uluslararası toplum doğal hukuk merkezlidir. Yani temelini doğadan alır. Bundan sebeple insanın da rasyonel doğasına dayanmakla birlikte doğal hukuk uluslararası toplumu oluşturan bütün insanlar için bağlayıcıdır.

-Uluslararası toplum evrenseldir. Grotius bu sözleriyle insanlar arasında bir ayrıma gitmediğini göstermektedir. Yani insanın ırkı, dini ne olursa olsun uluslararası toplumun bir parçası olduğunu söylemektedir. Aynı şekilde Grotius bunun devletlerarası ilişkilerde de olması gerektiğini belirtmektedir.

-Uluslararası toplumu oluşturanlar sadece devletlerden ibaret değildir. Bireyler ve gruplar da bu toplumu oluşturabilirler ancak uluslararası toplumu oluşturanlar arasında uluslararası kurumlara yer yoktur. Bu toplumu oluşturanlar ister birey olsun isterse devlet olsun uluslararası toplumun mensupları arasında dayanışma vardır (Bull, 1990).

Grotius'un açıklamalarından da anlaşıldığı gibi modern devrin rasyonalist uluslararası ilişkiler anlayışı insanın sosyal ve

akıllı bir varlık olduğu varsayımı ile realist tanımlamanın vardığı savaş halinin aksine, bir uluslararası toplum haline varmıştır (Köker, Ağaoğulları, 2009). Grotius'tan esinlenen rasyonalizmin 20. yüzyıldaki temsilcileri uluslararası ilişkilerde devletlerin yarattığı bir toplumdan ya da uluslararası toplumdan söz ederler. Grotiuscuların ana varsayımı devletlerin esasında potansiyel olarak dayanışmacı oldukları ve bu durumun hukukun uygulandığı bir uluslararası toplum yarattığıdır.

Grotius, adaleti uluslararası ilişkileri yönlendirecek ilkelerin en yücesi olarak görür. Grotius'un adalet düşüncesi devletlerin diğer devletlerin egemenlik haklarına saygı duymaları ve savaşta ve barışta ilişkileri yürütürken uymaları gereken kuralları içerir. Adalete nasıl ulaşılacağını araştıran Grotius, uluslararası ilişkilerde kutsal ve mutlak bir değer olan adaletin, doğal hukuku arama yoluyla sağlanacağına inanmıştır. Bir erdem olarak adalete ancak aklın rehberliğinde ulaşılacağına inanan Grotius, uluslararası hukuk kavramsallaştırmasını doğal hukukun evrenselliği üzerine inşa ederek; olaylara, davalara ve aktörlere göre değişkenlik gösterecek ve işlevsiz hale gelecek bir hukuk sistemini dışlamıştır.

Doğal hukuk ekseninde işleyen uluslararası ilişkileri adil olarak tanımlayan Grotius, devletlerin egemenlik haklarının tanınması, hukuki anlamda eşitlik, toprak bütünlüğüne saygı, anlaşma ve sözleşmelere saygı gibi genel ilkeleri adil bir sistemin olmazsa olmazları arasında görür.

Sonuç

Hukukçu kimliğinin yanı sıra, tarih, din, siyaset ve edebiyat alanlarında da eserler vermiş olan Grotius'un şöhreti, kendisinin uluslararası hukuk alanında yaptığı çalışmalardan kaynaklanmıştır. Bu alanda bıraktığı etkiler düşünüldüğünde bu şöhreti hak ettiği açıktır.

Grotius, akılcı doğal hukuk düşüncesini temel alarak uluslararası hukuku bu temel üzerine inşa etmiştir. Yaşadığı dönemin düşünce dünyasını bir adım ileriye taşıyarak, uluslararası

toplumun evrensel olduğunu, adalete olan ihtiyacın ancak bütün devletlerin karşısında eşit olduğu uluslararası hukuk kuralları ile giderilebileceğini savunan idealist bir görüş dile getirmiştir.

Denizlerin Serbestliği adlı eserinde açık denizlerde serbestliği savunması ile modern uluslararası deniz hukukunda kabul edilen birçok kurala kaynaklık ettiği söylenebilir. Haklı savaş düşüncesini düzenli bir biçimde ele aldığı Savaş ve Barış Hukuku adlı eserinde, savaşa başvurma nedenlerinin haklı ve hukuki nedenler olması gerektiğini ortaya koymuş, özellikle Hristiyan dünyasında pervasızca savaşa başvurulmasını eleştirmiştir. Haklı savaş düşüncesini savaş sırasında uyulması gereken kuralları merkeze alarak sistemleştirmiş, böylelikle hem *jus ad bellum*'a hem de *jus in bello*'ya katkıda bulunmuştur. Haklı bir saldırıya karşı da meşru müdafanın haklı olacağını savunması ve haklı bir sebeple savaşa başvurulmuş olsa bile savaş sırasında yapılabileceklerin sınırlı olduğunu belirtmesi ile haklı savaş düşüncesinde önemli bir ilerleme sağlamıştır. Grotius'un savaş hukuku hakkındaki düşünceleri insancıl hukukta bugün kabul edilen, gereksiz acılara sebep olmama, askeri gereklilik, savaşan-savaşmayan ayrımı gibi ilkelere kaynaklık etmiştir.

KAYNAKLAR

Abadan, Y. (1939). Grotius ve Tabii Hukuk. *Cemil Bilsel'e Armağan* (pp. 525-566). İstanbul: Kenan Basımevi.

Aral, B. (2007). Uluslararası Hukukun Babası ve Bir Klasik Olarak Grotius. Editör H. Özkan, N. Ardiç ve A. Arlı, *Medeniyet ve Klasik* İstanbul: Klasik Yayınları.

Bix, B. H. (2002). *Natural Law Theory: The Modern Tradition*, *The Oxford Handbook Of Jurisprudence And Legal Philosophy*. New York: Oxford University Press.

Bozkurt, E., Erdal, S. ve Poyraz, Y., (2017). *Devletler Hukuku*. Ankara: Yetkin Hukuk Yayınları.

Bull, H. (1990). The Importance of Hugo Grotius in the Study of International Relations. Editör Bull, H., Kingsbury, B. and Roberts, A., *Hugo Grotius and International Relations*. New York: Oxford University Press.

Butler, W. E. (1990). Grotius And The Law Of The Sea. Editör Bull H., Kingsbury B. and Roberts A., *Hugo Grotius and International Relations*. New York: Oxford University Press.

De Burigny, J. L. (2005). *The Life of the Truly Eminent and Learned Hugo Grotius*, London: Outlook Verlag.

Draper, G. I. A. D. (1990). Grotius' Place in the Development of Legal Ideas About War. Editör Bull, H., Kingsbury, B. and Roberts, A., *Hugo Grotius and International Relations*. New York: Oxford University Press.

Erkiner, H. H. (2012). Uluslararası Hukuk Düşüncesinde Klâsik Öğretinin Kuruluşu: Hugo Grotius ve Postgrotien Yazarlar Samuel Von Pufendorf, Richard Zouche, Cornelius Van Bynkershoek ve Samuel Rachel'e İlişkin İnceleme ve Değerlendirme. *Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 18(3), 3-140.

Ertuğ, H. R. (1946). Büyük Hukuk Bilgini: Hugo Grotius. *Siyasal Bilgiler Okulu Dergisi*, 1(4), 695-702.

Gözler, K. (2008). Tabii Hukuk ve Hukuki Pozitivizme Göre Adalet Kavramı. *Muhafazakâr Düşünce*, 15, 77-90.

Grotius, H. (2011). *Savaş ve Barış Hukuku*. (Çev.: S. L. Meray), İstanbul: Say Yayınları.

Grotius, H. (2000). *The Freedom of the Seas or the Right Which Belongs to the Dutch to Take Part in the East Indian Trade*, (Çev. R. Van Deman Magoffin), Canada.

Haakonssen, K. (1985) Hugo Grotius and the History of the Political Thought. *Political Theory*, 13, 239-265.

Higgins, R. (1990). Grotius and the Development of International Law in the United Nations Period. Editör Bull H., Kingsbury B. and Roberts A., *Hugo Grotius and International Relations*. New York: Oxford University Press.

Hoş, H. S. (2011). *Haklı Savaş ve İnsancıl Hukuk*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

Kingsbury, B., Roberts, A. (1990) Grotian Thought in International Relations. Editör Bull H., Kingsbury B. and Roberts A., *Hugo Grotius and International Relations*. New York: Oxford University Press.

Köker L., Ağaoğulları M. A., (2009). *Kral Devlet Ya Da Ölümlü Tanrı*, Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.

Kunz J. L. (1961). Natural-Law Thinking in the Modern Science of International Law. *The American Journal of International Law*, 55(4), 951-958.

Lauterpacht H. (1946). The Grotian Tradition in International Law. *British Yearbook of International Law*, 1-53.

Nellen Henk J. M. (2007). Hugo De Groot: Een Leven İn Strijd Om De Vrede, 1583-1645, Amsterdam.

Nellen Henk J. M. (2014). *Hugo Grotius: A Lifelong Struggle for Peace in Church and State. 1583-1645*, (Çev.: J. C. Grayson), Leiden.

Özkan M. S. (2016). 17. ve 18. Yüzyıllarda Doğal Hukukun Pozitif Hukuka ve Siyaset Felsefesine Etkileri (H. Grotius, B. Spinoza ve J. Locke ile Sınırlandırılmış Olarak), Doktora Tezi, Erzurum.

Suganami, H. (1990). *Grotius and International Equality*. Editör Bull H., Kingsbury B. and Roberts A., *Hugo Grotius and International Relations*. New York: Oxford University Press.

Torun Y. (2005). *Hugo Grotius'un Hukuk ve Siyaset Felsefesi*. İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Van Ittersum M. J. (2006). *Hugo Grotius The Making of a Founding Father of International Law*. Editör: Orford A., Hoffmann F. *Handbook of the Theory of International Law*. Oxford University Press.

Van Ittersum M. J. (2010). "The Long Goodbye: Hugo Grotius and the Justification of Dutch Expansion Overseas (1604–1645)", *History of European Ideas*, 36, 386-411.

Waszink J. (2006). Tacitism in Holland: Hugo Grotius *Annales Et Historiae De Rebus Belgicis*, *Medieval and Renaissance Texts and Studies*, 315.

Walzer M. (2010). *Haklı Savaş Haksız Savaş Tarihten Örneklerle Desteklenmiş Ahlaki Bir Tez*, (Çev.: Doğan M.), İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.

BÖLÜM II

Ermenistan'ın Komşuları ile İlişkileri

Dilek CANYURT¹

Giriş

Ermenistan 1991 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğinin (SSCB) dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanmıştır. Ermenistan, Ermenistan dışında yaşayan 8 milyondan fazla ve 85 ülkeye dağılmış olan Ermeni'ni varlığı ile, yabancı yatırım, bilgi transferi, ağ oluşturma fırsatları açısından geniş olanaklara sahip, stratejik değeri olan ve son dönemdeki II Karabağ savaşı ile dünyanın dikkatlerinin Kafkaslar bölgesine yeniden çevrilmesine neden olan yaklaşık 3 milyon nüfuslu, küçük bir ülkedir (Magistiretti, 2015). Ermenistan'ın Batısında, 311 km sınıra sahip olduğu Türkiye, doğusunda 991 km sınıra sahip olduğu Azerbaycan, güneyinde 44 km sınır ile İran ve Azerbaycan'a bağlı Nahçıvan, kuzeyinde ise 219 km sınır ile Gürcistan bulunmaktadır (İNSAMER,

---

¹ Dr. Öğretim Görevlisi, Mudurnu Süreyya Astarıcı MYO, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, ORCID: 0000-0002-9891-1763.

2022). Bu çalışmada Ermenistan'ın komşuları ile ilişkilerinin nasıl şekillendiği incelenecektir. Bu yapılmadan önce Ermenistan'a dair tarihçe/siyasi tarih, coğrafi konumu ve demografik yapı gibi genel bilgilere değinilecektir. Ayrıca Ermenistan'ın ekonomik, hukuki ve siyasi durumuna kısaca yer verilecektir. Daha sonra ise Ermenistan'ın dış politikası; genel yapısı, komşuları ile ilişkileri tarihsel bağlamlara da değinilerek elverdiğince açık ve anlaşılır bir şekilde irdelenecektir.

Ermenistan Hakkında Genel Bilgiler

Tarihçe

Ermeniler antik çağlarda, bugünkü Ermenistan ve sınır komşusu Türkiye ve İran bölgesinde yaşayan, Hint-Avrupa dili konuşan bir topluluktur. MÖ 6. yüzyıldan itibaren birkaç asır Perslerin yönetimi altına girmiştir. Ermeniler MÖ 3. yüzyılda Romalıların yönetimi altına girmiş ve daha sonraki iki yüzyıl böyle devam etmiştir. Sonra gelen dönemlerde ise genellikle farklı imparatorlukların yönetimi altında bölünmüş bir şekilde bulunmuşlardır. Edessa ve Antakya'daki erken Hıristiyanlık merkezleriyle iletişim sonrası Ermeniler, Hıristiyanlığı devlet dini olarak kabul etmiştir. MS 11. yüzyılda batıdan Bizanslı Rumlar ve doğudan Selçuklu Türkeri'nin istilaları ile Ermeniler, bu güçlerin egemenliği altına girmişlerdir. Ayrıca Akdeniz kıyısında yaşayan Ermeniler, 1372 yılında Memlük Türklerinin yönetimi altına girmiştir. Kafkas Ermenileri ise 16. yüzyıldan 18. yüzyıla kadar Persler ve Osmanlılar arasında bölünmüş bir şekilde varlıklarını devam ettirmişlerdir. 15. yüzyıldan 20. yüzyılın başlarına kadar Ermenilerin çoğu Osmanlılar tarafından idare edilmiştir (Mortimer, 1995: 9-10).

18. yüzyılda, Trans-Kafkasya (Büyük Kafkas sıradağlarının yanı sıra güneye ve batıya doğru olan araziler) bölgesi, Osmanlı, Çarlık Rusya'sı ve İran Safevi Devletlerinin askeri politik mücadelelerinin odak noktasındaydı. 1828 yılında Rusya, Erivan ve çevresini ele geçirmiş ve Ermenilerin yaşadığı bölgeyi kendi topraklarına dahil etmiştir. Sonraki yarım yüzyılda Çarlık

Rusya'sının yönetimine girmiş olmaktan kaynaklı görece istikrar ortamında, Ermenilerde ulus bilinci oluşmaya başlamıştır (Mortimer, 1995: 12-13). Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan Ermeniler ise Tanzimat olarak bilinen reformların azınlıklara sağladığı haklardan faydalanmışlardır (Howe ve diğ., 2022). 19. yüzyılın ilk yarısına kadar Osmanlı yönetimi Ermeni toplumu ile herhangi bir sorun yaşamamıştır. Daha sonra Ermeniler, farklı dış güçlerin etkileri ile bağımsızlık beklentisine girmişlerdir. 1877 yılında çıkan Osmanlı-Rus savaşını, Osmanlı Ermenileri bağımsızlık için fırsat olarak görmüş, hatta Rusya ve Osmanlı arasında imzalanan fakat yürürlüğe girmeyen Ayastefanos anlaşmasında kendilerini bağımsız bir devlet olarak kabul ettirmeyi bile başarmışlardır. Daha sonra Batılı güçlerin devreye girmesiyle Berlin Kongresi yapılmış ve bu kongrede alınan kararlarda Ermeni topluluğuna bazı haklar tanınmıştır (Akbulut, 1985). Ancak bu anlaşma ile Ermeni sorunu, Rusya ile İngiltere'nin Osmanlıya müdahale edebileceği bir konu haline dönüşmüştür. Osmanlı topraklarında yaşayan Ermenilerin bağımsızlık taleplerinin arkasında İngiltere, Fransa, ABD ve Rusya gibi devletlerin büyük etkisi olmuştur. Aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin yıkılmasına yakın en zayıf olduğu bir dönemde, Fransız İhtilalinin etkisi ile yayılan milliyetçilik akımları ve Ermeni Patrikhanesinin teşvikleri ayaklanmalarla baş gösteren Ermeni sorununun nedenlerindedir. (Erşan, 2018: 2-3).

Osmanlı-Rus Savaşı'nın ardından bağımsızlık için örgütlenmiş olan Ermeni komiteleri Osmanlı'nı bazı doğu vilayetlerinde isyanlar çıkartmışlardır (Akbulut, 1985). Ermeni örgütleri Osmanlı toprakları içerisinde bağımsız bir Ermeni devleti kurmak amacıyla, 1882 yılından 1909 yılına kadar yaklaşık kırk adet isyan çıkarmışlardır (Kantarıcı ve diğ., 2002: 24-25). I. Dünya Savaşı sırasında da Osmanlı'da yaşayan bazı Ermenilerin Osmanlı'nın yanında savaşmayı reddederek, silahlanmak istemeleri ve isyanlar çıkartmaları, Osmanlı için dışarıda savaştığı düşmanlara ek olarak içeride de savaşması anlamına geliyordu. Ermeni komitelerinin ve isyanlarının arttığı böylesi bir ortamda Ermenilerin tehcir edilmesi

kararı alınmıştır. Bu tehcir kararı bugün Ermenilerin soykırım iddialarının da temelini oluşturmaktadır (Akbulut, 1985). Diğer yandan I. Dünya Savaşı ortamında Rusya işgali altındaki Osmanlı topraklarında Ermenilerin Türk halkından yaklaşık 10 bin kişiyi katlettikleri tespit edilmiştir (Kantarcı ve diğ., 2002: 37). Yabancı kaynaklar bu tehcir sırasında yaklaşık 3 milyon kişi olan Ermeni tebaadan, 600 bin ila 2 milyon arasında Ermeni'nin vefat ettiğini, yaklaşık 200 bin Ermeni'nin ise Osmanlı topraklarında kaldığını iddia etmektedir (Mortimer, 1995: 14). Türk kaynakları ise tehcir sırasında hayatını kaybedenlerin sayısının çok daha az olduğunu iddia etmektedir (Hale, 2003: 26). Gerçekte pek çok kaynak Osmanlıdaki Ermeni nüfusunu yaklaşık 1 milyon ila 2 milyon arasında olarak açıklamıştır. Osmanlı kaynaklarına göre, Ermeni nüfusu 1.160.000 ila 1.300.000 olarak belirtilmiştir. Yine Osmanlı kaynaklarına göre, Ermenilerin sadece yaklaşık 170 bini tehcire tabi tutulmuştur. Yerli kaynaklara göre bu tehcir esnasında yaklaşık 20 bin kişi eşkıya saldırıları sonucu yaşamını kaybetmiştir (Kantarcı ve diğ., 2002: 28-37). Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri bakanlığı'nın resmi sitesinde güncel olarak bulunmasa bile internet taramalarında çıkan bir broşürde tehcir meselesi, Osmanlı Hükümeti'nin, I. Dünya savaşı sırasında Rus ordusunun ikmal ve ulaşım hatları üzerinde ikamet eden Ermeni nüfusun buralardan uzaklaştırılarak, İmparatorluğun güney vilayetlerine sevk edilmesi şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca o dönemde düşmanla işbirliği yaptığı istihbaratı alınan şüphelilerin de zorunlu tehcire tabi tutulduğu belirtilmektedir. Bu broşürde yine Osmanlı Hükümeti bu kişilerin bakımı, korunması ve yeterli beslenmeleri yönünde planlama yapmış olmasında rağmen, Ermenilerin büyük acılar yaşamış oldukları dile getirilmiştir. Yine bu broşürde tehcir esnasında yaşananların nedenleri *"İç çatışmalar nedeniyle daha da zorlaşmış savaş koşulları, intikam peşindeki yerel gruplar, eşkıyalık, açlık, salgın hastalıklar ve çöküş halindeki bir devletteki genel hukuksuzluk durumu, tüm ihtimaliyet hesaplamalarının ötesinde bir trajedi yaşanmasına yol açmıştır"* şeklinde açıklanmıştır. Ayrıca bu tehcir sürecinde görevli olup da suç işleyen ya da görevini ihmal edenlerin

daha sonra cezalandırıldıkları belirtilerek Osmanlının soykırım niyeti taşımadığı açıklanmıştır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı).

Ermenistan 1918-1920 yılları arasında çok kısa bir süre bağımsız bir cumhuriyet olmuştur (Office of The Historian, 2022). Bağımsız bir devlet olarak Ermenistan'ı o dönemde sadece Osmanlı Devleti tanımıştır (Bozkurt, 2013: 24). 1920'nin sonlarında, Sovyet Ordusu tarafından işgal edilmesinin ardından 1922'de, Trans-Kafkas Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin bir parçası olmuştur. Ardından 1936'da Ermeni Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ismini almıştır (Office of The Historian, 2022). Ermenistan 1991 yılında SSCB'nin dağılmasının ardından ortaya çıkan bağımsız devletlerden biridir. 23 Eylül 1991 de bağımsızlığını ilan etmiştir. Ekim 1991'de yapılan seçimlerde ülkenin ilk başkanı Levon Ter Petrosyan olmuştur. % 87 oy ile başa geçen petrosyan Nahçıvan-Karabağ hareketinin liderlerinden biridir. Karabağ'ın 1992 yılında bağımsızlığını ilan etmesinin ardından 2 yıl sürecek Azerbaycan ile Ermenistan arasında bir savaş başlamıştır. Bu çatışmalarda 30.000 kişi hayatını kaybetmiş 1.300.000 kişi ise yer değiştirmek zorunda kalmıştır (Ter-Matevosyan, 2020: 57-58).

Petrosyan 1996 yılında yapılan seçimlerle yeniden başbakanlığı kazansa da siyasi ortamdan kaynaklı olarak 1997 yılında istifa etmek zorunda kalmıştır. Ancak Ter-Petrosyan ve onun partisi olan Pan-Armenian National Movement (Pan-Ermeni Ulusal Hareketi-PANM²)'in Ermenistan'ın siyaseti üzerine etkisi büyüktür. Bu parti Ermenistan'ın bağımsızlığından sonra iktidara gelen ilk partidir ve ülke siyasetini milliyetçi politikalar geliştirerek şekillendirmiştir (Tezyan, 2016: 145). Ermeni kimliği ve ulusal çıkarların yeniden tanımlanması bu parti tarafından belirlenmiştir. Başlangıçta yeni bir ulusal ve dış politika kimliği arayışında, Sovyet karşıtı tutumları da dikkat çekmektedir. Ancak bağımsızlık sonrası parti milliyetçi kimliğini yumuşatmıştır. Hatta halkın önyargılarına

---

² İlk Devlet Başkanı Ter-Petrosyan'ın partisi olan bu partinin adı "Armenian National Congress" şeklinde değiştirilmişti (NEWS.am, 2013).

rağmen Ter-Petrosyan Ermenistan'ın çıkarı için Türkiye ile ilişkileri düzeltmeye de çabalamıştır (Tezyan, 2016: 145-147). 1998 yılında yapılan seçimlerde Robert Koçaryan başbakanlık koltuğuna oturmuştur. Koçaryan'ın başkanlığı iki dönem devam ettikten sonra 2008 yılında yapılan seçimlerde Serj Sarkisyan Devlet Başkanı seçilmiştir (Kasım, 2011: 47-52). 2013 yılında yapılan seçimlerde Sarkisyan kolayca ikinci kez seçilmeyi başarmıştır. 2015 yılında yapılan bir referandumla Devlet Başkanının yetkilerini sınırlandıran bir anayasal değişiklik yapılmıştır. Fakat bu anayasal değişiklik Sarkisyan'ın tekrar başkan olmasının yolunu açacaktır. Nisan 2018'de Sarkisyan tekrar başbakan olarak seçilmiştir. Bunun üzerine zaten Parlamento üyesi olan Nikol Paşinyan, Sarkisyan'ın başkanlığına karşı protesto gösterilerine öncülük etmiştir. Bu eylemler günlerce devam etmiş ve hatta bu protestolara ordu mensupları da katılmıştır. Bu protestolara karşı direnemeyen Sarkisyan istifa etmiştir. Daha sonra geçici başkanlık seçimlerinde Sarkisyan'ın Partisi Paşinyan'ın adaylığını engellemiş ve Paşinyan'ın ülke çapında grev çağrısı başarılı olunca, 8 Mayıs 2018'de parlamento tarafından seçilerek Devlet Başkanı olmuştur (Mints, 2022). Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ'da gerçekleşen savaşın ardında yenilgiye uğramasıyla ülke siyasetinde tansiyon düşmemiş ve 20 Haziran'da erken genel seçim kararı verilmiş ve paşinyan istafisini açıklamıştır (TRT HABER, 2021). Ardından yapılan erken genel seçimlerde Paşinyan tekrar Devlet Başkanı seçilmiştir (BBC, 2021).

Coğrafi Konumu

Ermenistan, Asya'nın kuzeybatı ucunda yer alan bir Trans-Kafkasya ülkesidir. Kuzeyinde ve doğuda Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan ile sınırlanırken, güneydoğu ve batıdaki komşuları sırasıyla İran ve Türkiye'dir. Başkent Erivan'dır. Ermenistan denizden yüksekliği ortalama 1800 km olan dağlık bir bölgededir. Ülkenin hiçbir bölgesi alçak rakımda değildir. Ülkenin kuzeybatı kısmında yaklaşık 4 kilometre rakımlı Aragats Dağı'nın da bulunduğu Ermeni Yaylası bulunmaktadır. Bu bölge, derin nehir vadileri ve sönmüş yanardağların bulunduğu platoların birleşimidir.

Ermenistan'ın doğu kesiminde, Sevan Gölü'nün de bulunduğu Sevan Havzası yer almaktadır. Güneybatıda, Aragats Dağı ve Geghama Sıradağlarının eteklerinde yer alan Ararat Ovası bulunmaktadır. Bu ova Aras Nehri tarafından ikiye bölünmektedir. Ovanın kuzey yarısı Ermenistan'da, güneyi de Türkiye ve İran tarafında kalmaktadır (Mints ve diğ., 2022). Ermenistan'da iklimin en belirleyici etkeni yüksekliktir. Dağlık topđorafya yanibaşındaki denizin etkisini engellemektedir. Yüksek yerlerde hava soğuk ve nemli seyretmektedir (Mortimer, 1995). Ülkedeki ormanlık alanlar sadece % 11,5 oranındadır (The World Bank, 2020).

Demografik Yapı

2020 yılı verilerine göre Ermenistan'ın nüfusu yaklaşık 2.963.000 kişidir (The World Bank, 2020). Nüfusun etnik dağılımına bakıldığında, toplumun % 98'i Ermeni kökeninden, %1,2'si Yezidi, geriye kalan ise diğer etnik kökenlerden oluşmaktadır. Din olarak da nüfusun %92'si Ermeni Apostolik (Ortodoks) Kilisesi'ne bağlıdır. Ülkenin ekonomik ve kültür merkezi olarak bilinen Ağrı Ovası nüfus yoğunluğunun en yüksek olduğu bölgedir. Ermenistan'ın güneydoğu ve kuzeydoğudaki nehir vadileri de yoğun nüfuslu alanlar olarak dikkat çekmektedir (Mints ve diğ., 2022). Nüfusun %77 sinin internete ulaşıımı bulunmaktadır ve nüfusun % 63'ü kentlerde yaşamaktadır (The World Bank, 2020). 1990'ların ekonomik krizi sırasında tahmini rakamlara göre 750.000 Ermeni ülkesini terk etmiştir. Bu rakam nüfusun yaklaşık beşte birine tekabül etmektedir. Ülkede doğum oranları dünya ortalamasının altındayken ölüm oranları ise dünya ortlamasının üstündedir (Mints ve diğ., 2022). Bu nedenlerden dolayı Ermenistan'ın nüfusu düşme eğilimdedir (worldometers, 2022).

Ekonomi

1991 yılında bağımsızlığını kazdıktan sonra Ermenistan, sosyalist ekonomik sistemden serbest piyasa ekonomisine geçtiği için bu sistem değişikliğinin toplumsal ve ekonomik olarak yıkıcı etkileri olmuştur (Ter-Matevosyan, 2020: 58). Ayrıca ülkenin ekonomik zorluklarının temelinde; komşusu Azerbaycan ile Dağlık-

Karabağ konusunda yapılan savaş ve 1988'deki yıkıcı depremin etkileri de vardır. Bütün bunlar, Ermenistan için zorlu bir başlangıca neden olmuştur. Diğer yandan iki komşu ülke Azerbaycan ve Türkiye'nin uyguladığı ablukalar da ciddi bir enerji krizine ve temel ihtiyaç maddelerinin kıtlığına yol açmıştır (Musayelyan, 2009: 14). 1991 yılında, kişi başına düşen milli gelir bir önceki yıla göre yüzde 12 düşmüştür. Ülke bağımsızlığın ardından gelen ilk iki yıl, yüksek enflasyon, verimlilikte düşüş ve dramatik bir şekilde ortaya çıkan ulusal bütçe açıkları ile mücadele etmiştir. Ülkenin zengin yer altı kaynakları mevcuttur ancak ülkenin topografik zorluklarından dolayı ulaşılması zordur (Mortimer, 1995:40-43).

Ermenistan'ın coğrafi konumundan dolayı ekilebilir arazileri oldukça azdır. Ermenistan ihracattan fazla ithalat yapan dış ticaret dengesi negatif olan bir ülkedir. Rusya dışında en önemli ticaret ortakları Çin, İran, Almanya ve Gürcistan dır (Mints, 2022). 1991 ve 1993 yılları arasında (Gayri Safi Yurtiçi Hasıla) GSYİH'de % 50'den fazla düşüşün ardından Ermenistan'ın GSYİH'sı hızlı bir şekilde artış göstermiştir (Hergnyan, 2008: 16-17). İlerleyen yıllarda çeşitli dalgalanmalar gösterse de ülkenin GSYİH'sı %10'un üzerinde artış göstermeye devam etmiştir (Trading Economics, 2021). Ermenistan'ın bu şekilde kalkınabilmesinin nedenlerinden biri de ABD'nin ülkeye yapmış olduğu 138 milyon Dolarlık yardımdır (U.S. Department of State, 2017). 2020 yılı verilerine göre Ermenistan'da kişi başına düşen ortalama yıllık gelir 4.266 US Dolarıdır. Yıllık enflasyon oranı ise 2021 yılı için % 7.2 iken işsizlik oranı %20, 9 olarak gerçekleşmiştir (The World Bank, 2020). Ermenistan'ın ekonomik büyümesi 2020 yılında gerilemişken, 2021 yılında tekrar toparlanmıştır. Ancak bununla birlikte Ermenistan hükümeti büyük ölçüde Rusya'dan ve uluslararası finans kuruluşlarından alınan kredilere bağlıdır. Ayrıca Ermenistan'ın ekonomisi daha çok imalat, hizmetler, işçi dövizleri ve tarıma dayanmaktadır. Ermenistan'ın başlıca ihracat ülkesi Rusya'dır. Ermenistan, 2015 yılında Avrasya Ekonomik Birliği'ne katılmışken, 2017 yılında da Avrupa Birliği ile "Kapsamlı ve Gelişmiş Ortaklık Anlaşması" imzalamıştır (heritage.org, 2022).

Hukuk ve Siyaset

Ermenistan bağımsızlığının ardından bir müddet 1978'den beri yürürlükte olan Sovyet dönemi anayasasının ile idare edilmiştir. Ermenistan 1995 yılında yeni bir anayasa kabul etmiştir. Yasama yürütme ve yargı organlarının olduğu güçler ayrılığı prensibinde olan bu anayasada güçlü bir yürütme sistemi vardır. Ermenistan anayasası 2005 ve 2015 yılında referandum yoluyla iki kez değiştirilmiştir (Mints ve diğ., 2022). Ermenistan'ın yönetim şekli yapılan anayasal değişikliklerle daha dengeli bir hal alsa da Devlet Başkan'ın son derece etkili olduğu bir yarı başkanlık sistemidir (Markarov, 2016: 61). Devlet Başkanı 5 yılda bir yapılan seçimlerle seçilir. Parlamento için de seçimler 5 yılda bir tekrarlanır. En az 101 milletvekili olmak zorundadır. Başbakan Nikol Paşinyan 2018 yılından beri ülkenin başbakanıdır. Ülkedeki parti sayısı oldukça kalabalıktır: Levon Ter-Petrossian liderliğinde, Armenian National Congress (ANC); Ararat Zurabian liderliğinde, Armenian National Movement (ANM); Hrant Markarian liderliğinde Armenian Revolutionary Federation (ARF) veya Dashnak Party; Raffi Hovhannisian liderliğinde Heritage Party; Stepan Demirchian liderliğinde, People's Party of Armenia; Gagik Tsarukyan liderliğinde, Prosperous Armenia; Serzh Sargsian liderliğinde, Republican Party of Armenia (RPA); Artur Baghdasarian liderliğinde, Rule of Law Party veya Orinats Yerkir; Gagik Tsarukyan liderliğinde, Tsarukyan Alliance²; Edmon Marukyan liderliğinde, Yelk (Way Out) Alliance (COUNTRYREPORT, 2022). İlmli milliyetçi bir parti olan Armenian National Movement, Ermenistan'ı bağımsızlıktan 1998 yılına kadar Ermenistan'da iktidarda kalmıştır. 1999-2018 yılları arasında muhafazakâr Republican Party of Armenia ile merkez-sağ Prosperous Armenia Party iktidarda olmuşlardır. 2018 yılında Nikol Paşinyan liderliğindeki bir dizi popüler protesto sonucunda My Step Alliance iktidara gelmiştir (Mints ve diğ., 2022).

---

² Prosperous Armenia Party'nin de aralarında bulunduğu üç liberal partinin birleşimi ile kurulmuştur (WIKIPEDIA, 2022).

Cumhurbaşkanı devletin başı konumundadır. Ulusal Meclis tarafından yedi yıllığına seçilmektedir. Cumhurbaşkanının pozisyonu daha çok semboliktir (Mints ve diğ., 2022). Cumhurbaşkanı Ulusal Meclis tarafından kabul edilen yasa tasarılarını imzalar ve Devlet Başkanının atamasını yapar (Pariona, 2019). Devlet Başkanı ise hükümetin başı ve silahlı kuvvetlerin başkomutanıdır (Mints ve diğ., 2022). Devlet Başkanı, ülke içindeki 18 Bakanlık ve 7 yardımcı organın çalışma ve faaliyetlerini yönetmekten sorumludur (Pariona, 2019). Ermenistan’da yargı sistemi: Yargılama mahkemeleri, Temyiz mahkemeleri, Yargıtay ve Anayasa Mahkemesi’nden oluşur (Mints, 2022). Ermenistan’ın siyasi sistemi, hukukun üstünlüğü ve yargı noktasında zayıf olmasına rağmen, kişisel ve mülkiyet hakları noktasında temel bir çerçeve sağlamaktadır. Ancak mahkemeler sistemik olarak siyasi etkiyle karşı karşıyadır ve yargı kurumları kurumsal yozlaşma nedeniyle zayıftır. Hükümetin yolsuzlukla mücadele çabalarını güçlendirme girişimlerine rağmen, yolsuzluk sistemik olarak kalmaya devam etmektedir (heritage.org, 2022).

Ermenistan’ın Komşusu Ülkelerle İlişkileri

Ermenistan Cumhuriyeti uluslararası prestiji ve ulusal çıkarları için üç ana dış politika hedefi belirlemiştir. Birincisi, Ermenistan’ın uluslararası statüsünü “yumuşak” ya da kültürel gücü ve diasporasının gücünü kullanarak yükseltmektir. İkincisi, Ermenistan’ın Azerbaycan karşısındaki duruşu ve nüfuzu arttırmaktır. Üçüncüsü ise çok yönlü dış politika üretilmesidir (Kopalyan, 2021). Ermenistan’ın komşu devletler ile olan ilişkilerini belirleyen ana faktör; egemenliğini ve halkını güvence altına alma ihtiyacıdır (Papazian, 2006:). Ermenistan’ın dış politikasının belirlenmesinde hem küresel ve bölgesel dinamikler hem de Batılı ülkelerinin Rusya’ya yönelik ürettiği politikalar etkili olmaktadır. Ayrıca Türkiye-Rusya ilişkileri de Ermenistan dış politikasını etkileyen etkenlerdendir (Gül ve Ekici, 2001: 368). Ermenistan dış politikasının belirlenmesinde güçlü diasporanın etkisi de yadsınamaz bir gerçekliktir (Canyurt, 2016). Diasporanın en istekli olduğu konu ise Ermeni soykırımını iddialarıdır ki özellikle Türkiye ile olan ilişkilerde etkili olmaktadır (Kasım, 2012: 135).

Hukuki olarak dış politika yapımından Cumhurbaşkanı, Devlet Başkanı ve Dışişleri Bakanının sorumlu olduğu Ermenistan'da, Ermeni diasporasının önemli etkisi bulunmaktadır. Geçmiş Devlet Başkanları, Ter-Petrosyan, Koçaryan ve Sarkisyan'ın realist bir politika izlemeyi hedeflemiş olsalar bile, kamuoyu ve diaspora örgütlerinin baskısı ile farklı politikalar üretmişlerdir (Bayram, 2016: 70).

Bağımsızlığından günümüze Ermenistan'ın dış politikası belli temel dinamikler içermektedir. Bunlardan en önemlileri Rusya ile devam eden sıkı ilişkilerdir. Bu ilişkiler Rusya'nın ülkede askeri üsler buldurması, Ermenistan'da asker konuşlandırması ve hava savunma sistemlerinin Rusya ile entegrasyonu şeklinde ciddi bir stratejik ortaklığı öngörmektedir. Ermenistan dış politikasında dikkat çeken bir diğer unsur da İran ile güçlü ilişkiler sürdürmeye özen gösterilmesidir. Diğer yandan Ermenistan dış politikasının en önemli unsurlarından birini Türkiye ile ilişkileri oluşturmaktadır. Türkiye'nin karşı çıktığı Karabağ üzerindeki hak iddialarının uluslararası platformda meşruiyetini sağlama yönünde politikalar üretmektedirler. Türkiye ile başkaca sorunlu alanlar da mevcuttur. Diğer bir dış politik unsur da Ermenistan'ın ABD'den aldığı yardımların ve ABD nezdindeki statüsünün devamlılığının sağlanmasıdır. Ermenistan'ın diğer bir dış politika unsuru ise özellikle ABD ve Fransa'da bulunan ve Ermenistan'ın dış politika çıkarlarını destekleyen Ermeni diasporası ile sıkı ilişkilerin ve iş birliğinin devam ettirilmesidir (Shaffer, 2010: 62). Ermenistan, Azerbaycan ile yaşadığı Dağlık-Karabağ ihtilafından çok ciddi şekilde etkilenmektedir. Azerbaycan ve Türkiye'nin ablukası, Ermenistan'ın tecrit edilmesi sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle Ermenistan, Gürcistan'ın transit yollarına bağımlıdır. Ayrıca ekonomisinin stratejik alanlarında Rusya'ya bağımlıdır. Ermenistan bu olumsuz etkilerle başa çıkmak için Rusya ile askeri-stratejik ittifakını sürdürmek ve İran gibi bölgesel ortaklıklar kurmak ve AB, ABD ve NATO ile ilişkilerin derinleştirmek durumunda kaldığı dış politikalar üretmektedir (Galstyan, 2013: 1). Ermenistan 1990'lar boyunca ulusal güvenliğine yönelik tehditleri savuşturmak

ve kalkınmayı sağlamak için yakın komşuları, küresel ve bölgesel güç odakları ve uluslararası örgütler arasında jeopolitik dengeye odaklanan çok boyutlu bir dış politika yürütmeye çalışmıştır. Ermenistan'ın bu dış politika stratejisi, 'tamamlayıcılık' İngilizce adıyla 'complementarity' olarak adlandırılmaktadır (Martirosyan, 2004).

Modern Ermenistan'ın dış politika kimliği, Dağlık-Karabağ'ın kendi kaderini tayin etmesi ve bağımsız Ermenistan ile yeniden birleşmesi için pan-Ermeni hareketiyle ayrılmaz bir şekilde bağlantılıdır (Tezyan, 2016: 145). Ermenistan'ın iç siyasi iklimi de Dağlık-Karabağ merkezlidir ve bu mesele siyasi diyalogların ana temasını oluşturmaktadır. Bu konu aynı zamanda siyasi yönelimleri belirleyen ana faktördür (Papazian, 2006: 239).

Dağlık-Karabağ Sorunu

Karabağ, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin güneybatısında yer alan bir bölgedir. Küçük Kafkasya sıradağlarından doğuya doğru uzanan Kura ve Aras nehirleri arasındaki alanı ifade etmektedir. Geçiş bölgesinde olduğu için, jeostratejik olarak Kafkasya'nın en önemli bölgelerinden olan Karabağ, her dönem büyük güçlerin mücadelesinin odak noktasında olmuştur. Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmaların konusu olan bölge ise Karabağ'ın dağlık kısmıdır. Bu bölge SSCB döneminde "Dağlık-Karabağ Özerk Bölgesi" şeklinde adlandırılmıştır (Genceli, 2021: 58). 16. yüzyılda Osmanlı Devleti sınırları içerisinde olan Dağlık-Karabağ bölgesi, 1813 Gülistan, 1828 Türkmençay ve 1829 Edirne antlaşmalarıyla Rusların yönetimine geçmiştir. Bu bölge zaman içerisinde Rusların etnik dönüştürme politikaları ile Ermenilerin yoğun olarak yaşadığı bir yer haline evrilmiştir. Aslında bölgedeki çatışmalı konular 16. yüzyıla kadar götürülebilse de (Bozkuş, 2020), bugünkü Dağlık-Karabağ sorununun kökenleri 1988 yılına uzanmaktadır. Dağlık-Karabağ bölgesi nüfusunun %70'inin Ermeni kökenli olduğu 4.400 kilometrekare büyüklüğünde, SSCB döneminde Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölgedir. 1923'ten beri Azerbaycan'a bağlı olan bu bölge yönetimi, SSCB'nin dağılma

sürecine girdiği 1980'lerin sonlarında SSCB'ye müracaat ederek Azerbaycan'dan ayrılarak Ermenistan'a bağlanmak isteklerini bildirmiştir. SSCB Yüce Sovyet'i, anayasaya göre, bağlı cumhuriyetlerin müsaadesi olmaksızın sınırların değiştirilemeyeceği hükmünden dolayı bu başvuruyu reddetmiştir. Bunun üzerine 1989 yılında SSCB Dağlık-Karabağ'dan yönetimi devralmıştır. Azerbaycan 1991 yılında bağımsızlığını elde etmesinin ardından bu bölgenin özerklik statüsünü kaldırmış ve Dağlık-Karabağ'ı Azerbaycan merkezi yönetimine bağlamıştır. Bunun üzerine bir karşı manevra olarak bu bölgede yaşayan Ermeniler halk oylaması yaparak bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Neticede bu anlaşmazlıklar 1992 yılında, Ermenistan ve Rusya'nın da müdahil olduğu bir savaşa dönüşmüştür. Bu süreçte Dağlık- Karabağ, Ermeni olmayan nüfusun göç etmeye zorlanması ile ilhak edilmiştir. Sonuçta yaklaşık 1 milyon Azeri mülteci durumuna düşmüş ve Azerbaycan'ın topraklarının %20'si Rusların yardımıyla Ermenilerin eline geçmiştir. Bu hukuksuzluk üzerine, Ermenistan, BM tarafından yapılan, işgal topraklarından çekilmesi çağrısına uymamıştır (Aydın, 2005: 402).

Dağlık-Karabağ sorunu bölge ülkelerine Sovyetler Birliği'nin politikalarından miras kalan bir çatışma alanıdır. Bu sorun yerelden başlayıp, uluslararası sistemin gündemini meşgul eder hale gelmiştir. Dağlık-Karabağ sorunu, iki ülke konuyu farklı farklı değerlendirdiği için tüm çabalara rağmen çözülememiştir. (Aliyev, 2006: 2).

Dağlık-Karabağ sorunun çözümü için Avrupa Güvenlik ve İş birliği Konferansı (AGİK) ve Avrupa Güvenlik İş birliği Teşkilatı (AGİT)'in bünyesindeki Minsk Grubu³ tarafından çeşitli çözüm önerileri ortaya konulsa da sorun çözüme ulaşamamıştır (Kasım, 2011: 34-36). Aradan geçen uzun yıllar boyunca yapılan bütün görüşmelere barışı getirememiş ve işlevsiz kalmıştır. Hepsinin ötesinde Ermenistan, 27 Eylül 2020'de bölgede tekrar çatışmalar başlatmış ve bu saldırıların üzerine Azerbaycan'ın karşılık vermesi

---

³ ABD, Rusya ve Fransa eş başkanlığında.

ile 44 gün sürecek olan II. Karabağ Savaşı gerçekleşmiştir. II. Karabağ Savaşı'nda Türkiye, Azerbaycan'a siyasi, diplomatik, teknik ve askerî her türlü desteği vermiş ve savaş Azerbaycan'ın 30 yıldır Ermenistan'ın işgali altındaki topraklarının % 80'ini geri alması ile sonuçlanmıştır (Erarslan ve Özdemir, 2021: 317).

Ermenistan-Türkiye İlişkileri

Türkiye, 1988'de başlayan Karabağ meselesine olumsuz bakan kamuoyuna rağmen bağımsızlığını ilan ettiği 16 Aralık 1991'de hiçbir ön koşul ileri sürmeksizin Ermenistan'ı tanımıştır. Ayrıca ekonomik zorluklar yaşayan Ermenistan'a insani yardımda bulunmayı da ihmal etmemiştir. Hatta 25 Haziran 1992'de kurulan Karadeniz Ekonomik İş birliği Örgütü'ne, Karadeniz'e kıyası olmayan Ermenistan'ı kurucu üye olarak davet etmiştir (Gül ve Ekici, 2001). Fakat Ermenistan'ın Azerbaycan'a saldırarak Karabağ Savaşı'nı başlatması Türkiye-Ermenistan ilişkilerinin tesisine ve ikili ilişkilerin gelişmesine engel olmuştur. İlerleyen süreçte, Ermenistan'ın 1993'te Azerbaycan'a ait bazı toprakları ilhak etmesi üzerine Türkiye tepki olarak Ermenistan ile arasındaki sınır kapısını kapatmıştır (mfa.gov.tr, 2022). Ermenistan ile Türkiye arasındaki ilişkiler böylece henüz karşılıklı diplomatik temsilci bile atanmadan kesilmiştir. İki ülke arasındaki ilişkiler yaklaşık 30 yıl süresinde çeşitli iniş çıkışlar yaşamıştır (Göksedef, 2021).

Ter-Petroyan kendi Devlet Başkanlığı döneminde Türkiye ile ilişkilerin normalleşmesinin Ermenistan'ın çıkarlarına uygun olacağını düşünüyordu ancak bu düşüncesini hayata geçirememiştir. Kelbecer'in işgal edilmesi üzerine Türkiye'nin kara sınırını kapatması ile iki ülke ilişkilerinin normalleşme şansı kalmamıştır (Kasım, 2011: 46). Diğer yandan iki ülke ilişkilerinde Ermenistan'ın Türkiye'ye bakış açısını belirleyen en temel etmenlerden bir 1915 olaylarıdır (Canyurt, 2016: 106). Bu dönemde gerçekleşen tehcir olaylarını soykırım olarak nitelendiren Ermenistan, bağımsızlık bildirgesinde 1915 soykırımının uluslararası düzeyde tanınması için yapılan tüm çabaları destekleyeceğini belirtmektedir. Bunlar dışında iki ülke ilişkilerinin

normalleşmesini engelleyen konulardan birisi de Ermenistan'ın Türkiye'nin toprak bütünlüğünü tanımayan olmasıdır (Kasım, 2011: 101-102). Bu temel konular bağlamında iki ülkenin birbirlerinden olana talepleri iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmemesinin arkasında yatan nedenlerdendir. Ermenistan, Türkiye'den, diplomatik ilişkilerin başlatılmasını; ileri sürdükleri soykırım iddialarının kabul edilmesini ve bununla ilgili tazminat ödenmesi; Türkiye topraklarındaki Ermeni kiliselerinin ve Ermeni mallarının mal varlıklarının iade edilmesini istemektedir. Türkiye ise Ermenistan'dan Türkiye'nin toprak bütünlüğünü ve iki ülke arasındaki sınırı tanımasını; soykırım iddialarına son vererek Azerbaycan topraklarından geri çekilmesini istemektedir (Akhiyadov ve Çalışkan, 2021: 31). Bütün bunlara rağmen iki ülke ilişkilerinin normalleştirilmesi için bazı çabalar ortaya konmuştur. 2008'de başlayan normalleşme süreci 2009 yılında imzalanan Zürih Protokolleri ile neticelenmiştir. Bu protokoller Türkiye tarafından onaylanmasına uygun bulunması için TBMM'ye sevk edilirken, Ermenistan tarafında anayasaya uygunluğunun incelenmesi için ülkenin Anayasa Mahkemesi'ne iletilmiştir. Anayasa Mahkemesi tarafından 12 Ocak 2010'de Ermenistan Anayasası'na uygun bulunduğunun açıklanmasına rağmen, 23 Nisan 2010 tarihli bir Nota ile protokoller askıya alındığını bildirmiştir ve Şubat 2015'te protokoller Ermenistan Parlamentosu'ndan geri çekilmiş ve neticede 1 Mart 2018'de de protokoller hükümsüz ilan edilmiştir (mfa.gov.tr, 2022). Batı tarafından destek gören Ermenistan-Türkiye ilişkilerinin normalleşmesi süreci, Ermenistan'ın 2013'te Avrasya Gümrük Birliği'ne katılacağını açıklamasıyla Batı'nın ilgisini tamamen kaybetmiştir. Diğer yandan II. Dağlık-Karabağ Savaşı'nın ardından Türkiye, Rusya, İran, Ermenistan Azerbaycan ve Gürcistan'ın katılımıyla "Kafkasya Platformu", "Altılı Platform" veya "3+3 Formatı" olarak adlandırılan bilinen yeni bir güvenlik mekanizması girişimi başlatılmıştır (Akhiyadov ve Çalışkan, 2021: 33). Ayrıca Türkiye ile Ermenistan bu savaş sonrası oluşan olumlu siyasi ortamın neticesinde doğrudan diyaloga başlamış ve Türkiye tarafında Büyükelçi Serdar Kılıç, Ermenistan tarafında ise Milli

Meclis Başkan Yardımcısı Ruben Rubinyan Türkiye-Ermenistan Normalleşme Özel Temsilcileri olarak atanmışlardır. Bu çabalar sonucunda 2 Şubat 2022'den başlayarak iki ülke arasında doğrudan uçuşlar başlamış, 1 Temmuz 2022'den itibaren de Türkiye-Ermenistan sınırı üçüncü ülke vatandaşlarına açılmıştır. Ayrıca Ermenistan ve Türkiye arasında havayolu kargo ticaretinin başlatılmasına karar verilmiştir (mfa.gov.tr, 2022).

Her ne kadar Rusya Ermenistan'ın stratejik ortağı olsa da bölgede kendi çıkarlarını önceleyeceği için gelecekte Ermenistan, komşuları ile iyi ilişkiler geliştirmeyi önceleyecektir. Çünkü Ermenistan'ın komşularından, özellikle Azerbaycan ve Türkiye'den devam eden izolasyonu, uzun vadede sürdürülebilir değildir. Bu durum Ermeni toplumuna zarar vermekte ve ülkenin daha büyük ekonomik yoksullaşmasına yol açmaktadır (Miholjic, 2021: 126).

Ermenistan-İran İlişkileri

Ermenistan coğrafi zorlukları ve tarihsel olarak sorunlu olduğu Türkiye ve Azerbaycan ile kara sınırının kapatılmış olmasının verdiği zorunluluklardan dolayı İran ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. İran, SSCB'nin dağılmasının ardından bağımsızlığını ilan eden Ermenistan'ı 25 Aralık 1991'de resmî olarak tanımış ve ardından 9 Şubat 1992'de diplomatik ilişkiler başlamıştır. İki ülke Türkiye ile Azerbaycan arasındaki stratejik ortaklığa karşı İran-Ermenistan ittifakını geliştirmişlerdir (Karadağ, 2009: 1-3). Ermenistan için ise Ter-Petrosyan'dan döneminden itibaren, Türkiye ve Azerbaycan ile sorunlu ilişkiler ve kendisine endişeyle bakan Gürcistan nedeni ile İran'a ayrı bir önem atfetmiştir (Kasım, 2011: 48). İran ve Ermenistan arasındaki ilişkilerin gelişmesinde Türkiye-Azerbaycan arasındaki enerji iş birliğinin de etkisi bulunmaktadır. Bu bağlamda Mayıs 2007'de İran-Ermenistan doğal gaz boru hattının açılması, örnek olarak gösterilebilir. Böylesi bir projeye Ermenistan bir taraftan ekonomik ve siyasi olarak Rusya'nın kendisine olan etkisini azaltabilecek, bir taraftan da İran, Ermenistan üzerinden Avrupa pazarına ulaşabilecektir.

İran Dağlık-Karabağ sorununda Ermenistan'a destek vermektedir, bu destek iki ülke ilişkilerinin gelişmesine de katkı sağlamıştır. Bu bağlamda Ermenistan ve İran arasında önemli askerî ve ekonomik anlaşmalar yapılmıştır. Dünya genelinde güçlü bir diasporaya sahip olan Ermenistan'ın dünyanın pek çok yerinde olduğu gibi İran'da güçlü bir diasporası vardır ve İran diasporasının İran dış politikasında da etkileri görülmektedir (Karadağ, 2009: 1-3). Gerçekte İran, Ermenistan için tarihi olarak bir tehdit olarak algılansa da İran'la yakın ilişkiler içerisinde olmak modern Ermenistan'ın çıkarlarına uygun düşmektedir. 1990'larda Ermenistan hem İran hem de ABD ile iyi ilişkiler sürdürmeyi başarabiliyordu. Ancak Bush ve Ahmedinejat döneminde bu dengeyi kurabilmek zorlaşmıştır. Fakat bununla beraber genel olarak, Batı, İran ile iyi ilişkilerin Ermenistan için stratejik bir gereklilik olduğunu anlamaktadırlar (Zolyan, 2010: 3). 2020 yılında İran, Ermenistan'ın, Rusya ve Çin'den hemen sonra en büyük 3. tedarikçi ülkesi olmuştur. Ermenistan ile Azerbaycan arasında 2020 yılında gerçekleşen savaşta tarafsız davrandığını göstermiş, Azerbaycan'ın İran'ın bir numaralı düşmanı olan İsrail ile bağlantıları olduğunu öne sürerek pozisyonunu revize etmiştir (Lorgeoux, 2022). Ermenistan için İran Karabağ Savaşı sırasında önemli bir ticaret bağlantısı olmuştur. Aynı şekilde Rrusya-Gürcistan savaşında da İran, Ermenistan için çok önemli bir ticaret kapısı olmuştur. Diğer yandan Ermenistan tarafından İran, kötü ilişkiler içerisinde olduğu Türkiye ve Azerbaycan'ı dengeleyebilecek bir ülke olarak görülmektedir (Kasım, 2011: 60).

Ermenistan-Gürcistan İlişkileri

Ermenistan ve Gürcistan arasında genelde olumlu ilişkiler vardır. Fakat bununla beraber bazı sorunlu alanlar da mevcuttur (Chobanyan, 2009). Zaten iki ülke arasındaki ilişkiler coğrafi ve kültürel yakınlıklarına rağmen, farklı jeopolitik yönelimlerinin varlığı, bölgedeki ayrılıkçı çatışmalara ilişkin farklı görüşlerin bulunması nedeniyle hiçbir zaman yakın olmamıştır. Gürcistan, Batı ile ilişkilere öncelik vererek ve Azerbaycan ve Türkiye ile üçlü bir ittifakın parçasıyken, Ermenistan Rusya ile ilişkilerini geliştirmiştir

(Konarzewska, 2020). İki ülke arasındaki sorunlu alanlardan ilki Gürcistan'daki Abhazya bölgesinin bağımsızlık talepleridir. Gürcistan, Ermenistan'ı Abhazlarla iş birliği içerisinde olduğu noktasında suçlamaktadır. Ayrıca Gürcü liderler kendi ülkelerindeki Ermeni azınlığı sorun olarak görmektedirler. Diğer yandan Gürcü-Rus ve Ermeni-Rus ilişkilerinin mantığı, Ermeni karşıtı tutumlar için iyi bir zemin oluşturmaktadır. Gürcistan'da Rusya hakkında Gürcü devletini ve kilisesini yok eden bir güç olarak algılayan Gürcü yetkililer, Rusya ile müttefik Ermenistan'a olumsuz yaklaşmaktadırlar (Chobanyan, 2009). Gürcistan için stratejik önemi düşük olan Ermenistan için Gürcistan çok önemli bir ülkedir. Bu nedenle 2018'de iktidara geldiğinden bu yana, Paşinyan ve hükümeti, Ermenistan'ın coğrafi izolasyonundan kaynaklı zorlukları aşmak ve siyasi seçeneklerini genişletmek için Gürcistan ve İran ile ilişkileri ilerletmeyi hedeflemiştir. Özellikle Gürcistan, Ermenistan'ın ithalat ve ihracatında bir geçiş kapısı konumunda olduğu için stratejik öneme sahiptir. Bu nedenle Paşinyan hükümeti, iki ülke ilişkilerini yeniden canlandırmayı başarmış ve ekonomik ve siyasi alanlarda bazı olumlu gelişmeler görülmüş iki ülke arasındaki ticaret artmıştır (Konarzewska, 2020).

Ermenistan-Azerbaycan İlişkileri

Dağlık Karabağ sorunu nedeniyle Ermenistan ile Azerbaycan arasında diplomatik ilişki bulunmamaktadır. Kafkaslardaki bu iki komşu devlet ancak kısa süreli bağımsızlıklarını ilan ettikleri 1918-1921 yılları arasında, resmi hükümet ilişkilerine sahipti. SSCB'nin dağılmasıyla bağımsız birer devlet olan iki ülke ilişkileri de Karabağ bölgesinde zaman zaman meydana gelen çatışmalardan kaynaklı gergin bir şekilde devam etmiştir (WIKIPEDIA, 2022). 2020 yılında ise iki ülke arasında Dağlık-Karabağ'da II. Karabağ savaşı gerçekleşmiştir. Yaklaşık bir buçuk ay süren bu savaş sonunda Azerbaycan, Ermenistan ve Rusya arasında bir ateşkes antlaşması imzalanmıştır (Göksedef, 2020). II. Karabağ savaşı'nın ardından iki ülke ilişkilerini geliştirmeye yönelik bazı işaretler görmektedirler. Azerbaycan dış işleri bakanı Elnur Mammadov savaş sonrası kendi topraklarının geri alındığını ve bu

yüzden artık Ermenistan'la diyaloga başlanabileceğini açıklamıştır. Zaten yapılan ateşkes anlaşmasına göre, Ermenistan ve İran sınırında bulunan Azerbaycan'ın dış bölgesi olan Nahcivan'da bir ulaşım koridorunun açılması kararlaştırılmıştır. Bu koridor, Gürcistan veya İran üzerinden çok daha uzun kara yollarını kullanmadan Türkiye ile Azerbaycan arasında doğrudan erişime izin verecektir. En son olarak bir Azerbaycan yolcu uçağı uzun yıllar sonra ilk defa Ermenistan hava sahası üzerinden uçmuştur (Cookman, 2021).

Sonuç ve Değerlendirme

Daha çok reel-politik yerine kimlik politikası benimseyen Ermenistan'ın bağımsızlığını kazandığı yıllardan itibaren tercih ettiği bir çeşit denge politikası olan tamamlayıcılık doktrini çerçevesinde hareket etmeye çalıştığı iddia edilmektedir. Ancak bu politikanın başarılı olduğunu ifade etmek mümkün gözükmemektedir. Daha ilk başlangıçtan itibaren kendi coğrafi zorluklarını aşmasında yardım edecek iki önemli ülke olan Azerbaycan ve Türkiye ile ilişkilerini Batı'nın bütün çabalarına rağmen normalleştirememiştir. Bütün Devlet Başkanları Rusya'ya olan bağımlılıklarını azaltma hedefinde olmalarına rağmen Dağlık-Karabağ meselesine takılı kaldıkları için giderek Rusya'ya daha fazla bağımlı hale gelmişlerdir.

Dünyaya dağılmış etkili Ermeni diasporasının lobi faaliyetleri ile çapından daha önemli bir ülke pozisyonuna sahip Ermenistan'ın bu önemi, otoriter Putin'in liderliğindeki Rusya'ya daha bir yakınlaşması ile sorgulanır hale gelmiştir. Dağlık-Karabağ'daki sıcak yenilgi ve belki de saldırgan politikalar izleyen Rusya'nın Ermenistan'daki sayılı askeri üsse razı olup olamayacağı endişesi, son dönemde Paşinyan'ı Türkiye'ye yönelik ılımlı politikalar izlemeye itmiş gözükmemektedir. Ancak iki ülke tarihine bakıldığında dönem dönem yakınlaşmaların varlığı son dönemde ortaya çıkan normalleşme sinyallerinin gerçekçiliğini sorgulatmaktadır. Zira Azerbaycan ve Türkiye ile normalleşen bir Ermenistan, diasporanın isteyeceği bir durum olmadığından bu

normalleşme sürecinin tamamlanması Ermenistan için zorlu gözükmektedir.

KAYNAKÇA

A Guide to the United States' History of Recognition, Diplomatic, and Consular Relations, by Country, since 1776: Armenia. (2022). Office of The Historian: <https://history.state.gov/countries/armenia#:~:text=For%20a%20brief%20period%20from,the%20Armenian%20Soviet%20Socialist%20Republic>. adresinden alındı

Armenia. (2020). The World Bank: <https://data.worldbank.org/country/armenia> adresinden alındı

Akbulut, İ. (1985). Türk Tarihinde Ermeniler. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 50(1), 29-41. doi:DOI: 10.1501/SBFder_0000001798

Akhiyadov, M. ve Çalışkan, B. (2021). *Ermenistan Raporu: Sovyetler'den Günümüze Bir Ülkenin Serencamı*. İstanbul: İNSAMER.

Aliyev, T. (2006). *Dağlık Karabağ Sorunu ve Uluslararası Örgütler*. Ankara: T.C. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı.

Armenia (03/96). (2017). Haziran 29, 2022 tarihinde U.S. Department of State: <https://2009-2017.state.gov/outofdate/bgn/armenia/6078.htm> adresinden alındı

Armenia. (2021). Temmuz 24, 2022 tarihinde State.gov: https://www.state.gov/wp-content/uploads/2021/08/Armenia_FY-2020-Country-Assistance-Fact-Sheet.pdf adresinden alındı

Armenia. (2022). Haziran 26, 2022 tarihinde heritage.org: <https://www.heritage.org/index/country/armenia#:~:text=The%20economy%20relies%20on%20manufacturing,Eurasian%20Economic%20Union%20in%202015>. adresinden alındı

Armenia GDP. (2021, Haziran 26). 2022 tarihinde Trading Economics: <https://tradingeconomics.com/armenia/gdp> adresinden alındı

Armenia Government. (2022). Haziran 29, 2022 tarihinde COUNTRYREPORT:

<https://www.countryreports.org/country/Armenia/government.htm> adresinden alındı

Armenia Population. (2022). Haziran 26, 2022 tarihinde worldometers: <https://www.worldometers.info/world-population/armenia-population/> adresinden alındı

Armenia–Azerbaijan relations. (2022). Temmuz 29, 2022 tarihinde WIKIPEDIA: https://en.wikipedia.org/wiki/Armenia–Azerbaijan_relations#:~:text=There%20are%20no%20diplomatic%20relations,the%20ongoing%20Nagorno-Karabakh%20conflict adresinden alındı

Avrasya İncelemeleri Merkezi, A. İ. (tarih yok). *1915 Olayları ve Türk-Ermeni Uyuşmazlığı.* Haziran 25, 2022 tarihinde <https://www.mfa.gov.tr/data/DISPOLITIKA/brosur-tr.pdf> adresinden alındı

Aydın, M. (2005). B. Oran (Dü.) içinde, *Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1980-2001* (s. 402). İstanbul: İletişim yayınları.

Bayram, M. (2016). Ermenistan Dış Politikasında Reelpolitikle Psikopolitiğin Çatışması: Cumhurbaşkanlığı Dönemleri Bağlamında Bir Analiz. *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (AEÜSBED)*, 2(3), 69-74.

Bozkurt, A. (2013). Osmanlı Devleti ile Ermenistan Cumhuriyeti. *OTAM*(34), 19-58.

Bozkuş, Y. D. (2020, Temmuz 18). *Tarihten Günümüze Dağlık Karabağ.* 2022 tarihinde İRAM: https://iramcenter.org/tarihten-gunumuze-daglik-karabag/?send_cookie_permissions=OK adresinden alındı

Canyurt, D. (2016). Ermenistan Dış Politikası Ve Konstrüktivizm: Türkiye Örneği. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(25), 102-123.

Chobanyan, P. (2009). *Georgia is becoming hostage to Azeri-Turkish alliance: interview with Pavel Chobanyan*. Temmuz 28, 2022 tarihinde Regnum: <https://web.archive.org/web/20090712042610/http://www.regnum.ru/english/670432.html> adresinden alındı

Cookman, L. (2021). *Are Azerbaijan and Armenia ready to improve relations?* Temmuz 29, 2022 tarihinde ALJAZEERA: <https://www.aljazeera.com/news/2021/10/15/are-azerbaijan-and-armenia-ready-to-improve-relations> adresinden alındı

Erarslan, F. ve Özdemir, F. N. (2021). Azerbaycan-Türkiye İlişkilerinde Önemli Bir Kavşak: İkinci Karabağ Savaşı. *Türk Dünyası Araştırmaları*, 129(255), 315-334.

Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan, ülkede düzenlenecek erken seçim öncesi istifa ettiğini duyurdu. (2021). Temmuz 30, 2022 tarihinde TRT HABER: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/ermenistan-basbakani-pasinyan-istifa-etti-575621.html> adresinden alındı

Ermenistan'da seçim sonrası Paşinyan zafer ilan etti, Koçaryan sonucu tanımadı. (2021). Temmuz 30, 2022 tarihinde BBC: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-57549154> adresinden alındı

Ermenistan-Türkiye sınırı. (2022, Haziran 24). 2022 tarihinde Vikipedi Özgür Ansiklopedi: https://tr.wikipedia.org/wiki/Ermenistan-T%C3%BCrkiye_s%C4%B1n%C4%B1r%C4%B1 adresinden alındı

Erşan, M. (2018). Dünden Bugüne Türk-Ermeni İlişkilerine Genel Bir Bakış Ve Ermeni Tehciri. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 1(4), 1-10.

Galstyan, N. (2013). The Main Dimensions of Armenia's Foreign and Security Policy. *Noref Policy Brief*, 1-4.

Genceli, M. (2021). *Azerbaycan'ın Karabağ Bölgesi -Tarihî, Hukuki, Kültürel, Edebî Boyutlarıyla*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Göksedef, E. (2020). *Dağlık Karabağ: Ateşkes anlaşması sonrası Türkiye'nin rolü ne olacak, arka planda neler yaşandı?* Temmuz 29, 2022 tarihinde BBC News: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54873432> adresinden alındı

Göksedef, E. (2021). *Türkiye-Ermenistan ilişkileri: Son 30 yılda neler yaşandı?* Temmuz 28, 2022 tarihinde [bbc.com: https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59802160](https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-59802160) adresinden alındı

Gül, N., ve Ekici, G. (2001). Azerbaycan Ve Türkiye İle Bitmeyen Kan Davası Ekseninde Ermenistan'ın Dış Politikası. *Avrasya Dosyası*, 7(1), 371-396.

Hale, W. (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Hergnyan, M. (2008). *National Competitiveness Report of Armenia; Gagik Gabrielyan; Anna Makaryan*. Economy and Values Research Center.

Howe, G. M. & diğ. (2022). *Armenia*. Haziran 24, 2022 tarihinde Encyclopedia Britannica: <https://www.britannica.com/place/Armenia> adresinden alındı

Kantarcı Ş. & diğ. (2002). *Ermeni Sorunu*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basım Evi.

Karadağ, S. (2009). İran-Ermenistan İlişkileri ve Belirleyici Dinamikler. *İNSAMER*, 1-3.

Kasım, K. (2011). *Soğuk Savaş Sonrası Kafkasya*. Ankara: USAK Yayınları.

Kasım, K. (2012). Armenia's Foreign Policy: Small State Irredentism. *Review of Armenian Studies*(25), 133-150.

Konarzewska, N. (2020). *Armenia Seeks Re-Energized Ties with Georgia*. Temmuz 28, 2022 tarihinde The Central Asia-Caucasus Analyst: <http://www.cacianalyst.org/publications/analytical-articles/item/13614-armenia-seeks-re-energized-ties-with-georgia.html> adresinden alındı

Kopalyan, N. (2021). *Why Is Armenia Terrible at Foreign Policy? The Failure of*. Temmuz 4, 2022 tarihinde EVNREPORT: <https://evnreport.com/politics/why-is-armenia-terrible-at-foreign-policy-the-failure-of-multi-vectorism-and-the-need-for-a-new-doctrine/> adresinden alındı

Lorgeoux, M. (2022). *Armenia: what degree of dependence on Russia?* Temmuz 26, 2022 tarihinde Regard Sur Lest: <https://regard-est.com/armenia-what-degree-of-dependence-on-russia> adresinden alındı

Magistiretti, B. (2015). *Armenia: The Power of the Diaspora*. Haziran 24, 2022 tarihinde Repat Armenia: <http://repatarmenia.org/en/engage/inspiration/a/armenia-the-power-of-the-diaspora> adresinden alındı

Markarov, A. (2016). Semi-presidentialism in Armenia. R. M. Elgie (Dü.) içinde, *Semi-Presidentialism in the Caucasus and Central Asia* (s. 61-90). London: Palgrave Macmillan. doi:https://doi.org/10.1057/978-1-137-38781-3_3

Martirosyan, T. (2004). *Armenia's Foreign Policy: Complementary or Conformable?* Temmuz 29, 2022 tarihinde academia.edu:

BÖLÜM III

İsrail'in Demir Duvar Politikasının Neo-Realizm Üzerinden Değerlendirilmesi

Serhat Enis ÇELİK¹
Ramazan İZOL²

Giriş

Neo-realizm, aynı klasik realizm gibi küresel siyaseti ve devlet algısını, güç ve çıkar kavramları üzerinden kurgular. İki teoride uluslararası sistemin temel özelliğinin anarşi olduğunu savunmaktadır. Ancak klasik realizm bu güç olgusunu 'egoizm' kavramı üzerinden açıklarken neo-klasik realizm (ya da diğer adıyla yapısal realizm) bunu sistemin dayanağı olarak gördüğü anarşi

---

¹ Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, serhateniscelik@gmail.com

ORCID: 0000-0002-9912-1165

² Doç. Dr. Akdeniz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, ramazanizol@akdeniz.edu.tr

ORCID: 0000-0003-2028-3477

üzerinden açıklar. Neo-realizme göre mevcut sistemin içerdiği anarşi olgusu, kaçınılmaz bir savaş olasılığına eğilimi beraberinde getirmektedir. Bunun temelde 3 nedeni olduğu belirtilir: “1-) Devletlerin her birinin ayrı birer özerk yapı olması nedeniyle çıkarlarına ulaşma konusunda aslen yalnızca kendi kaynaklarına güvenmek zorunda olmalarının oluşturduğu ‘Self-Help’ durumu, 2-) Devletler arası ilişkilerinin belirsizlik içermesinden doğan ‘Güvenlik İkilemi’, 3-) Devletlerin asli kaygılarının, diğer devletlere karşı konumlarını geliştirerek ve koruyarak ‘Görelî Kazanç’ elde etme çabası” (Heywood, 2011).

İsrail, bulunduğu jeopolitik konum ve tarihsel süreç göz önüne alındığı vakit belirtilen ‘Self-Help’ konumunu en çok yansıtan devletlerden birisi olduğu görülmektedir. ABD’nin jeopolitik karar alma süreçlerinde genelde büyük güçlere karşı kullandığı çevreleme politikasının negatif bir yansıması olarak, İsrail tehdit çemberi ile çevrelenmiş durumdadır (Öztürk, İrfanoğlu, 2021). Güvenliği dış politikada öncelik olarak belirleyen ve dışarıdan veya içeriden gelecek olan tehditlere karşı sert bir duruş sergileyemeye yönelik politik tasarıma sahip olan İsrail’in, neden bu anlayış çerçevesinde hareket ettiği, bu tercihe jeopolitik konumunun tarihsel bir getirisi olan Arap savaşlarının etkileri ve bu politik anlayışın neo-realizm anlayışıyla değerlendirilmesi yapılacaktır. Böylelikle ‘Demir Duvar’ politikasının neo-realist anlayışı ne kadar yansıttığı, tarihsel ve yapısal dinamikleri anlaşılır bir şekilde incelenmeye çalışılacaktır.

Demir Duvar Nedir?

İsrail’in askeri gücünü inşa etme ve kullanma süreçlerini kapsayacak genel bir askeri doktrini olmadığı sık sık belirtilmektedir. İsrail, askeri ve istihbarat faaliyetlerinin hepsini kapsayacak türden bir politikaya ihtiyaç duymasına rağmen bu tarz bir belge asla kabul edilmemiştir. Bu ihtiyacı gidermeye yönelik ihtiyacı en iyi yansıtan girişim David Ben-Gurion’un 1953 yılında kabineye karşı gerçekleştirdiği ve tüm ulusal güvenlik konuları ile bunların sonuçlarını içeren kapsamlı bir araştırma sunumu olmuştur. Genel bir savunma doktrini üzerine çalışmalar, atanan komitelerce

yürütülmüş ancak hiçbir kabineden onay alamamıştır (Amidror, 2021).

İlk Siyonist İsraililer, 1880’li yıllarda Filistin’e ulaşmış ve ilerleyen yıllar içerisinde Siyonist hareketin liderleri, Ortadoğu içerisinde kalıcı bir Yahudi siyasi varlığını sağlamak için ciddi bir barış ortamına ihtiyaçları olduğunu fark ettiler. Ancak 1920’li yıllara geldiği zaman Siyonizm’e karşı ciddi bir Arap muhalefeti yaygınlaşmaya başlamış ve ‘Balfour Deklarasyonuna’ karşı olan Filistinliler tarafından ‘Wilson’un 14 İlkesi’ güdümünde kendi kaderlerini tayin etme hakkı için isyanlar başlatılmıştır. Siyonist liderler ise bu açmazın çözümünü gelecekte kurulacak olan Yahudi devletinin, Araplar tarafından kabul görsün veyahut görmesin, ortadan asla kaldırılamayacağını sistematik bir güç kullanımı kullanarak göstermek olmuştur (Lustick, 2008). Bu anlayış bir nevi siyasi amaçlara ulaşmak için askeri güce güvenme stratejisidir ve ‘Demir Duvar’ olarak da isimlendirilmektedir. Demir Duvar aslen tutarlı ve caydırıcı bir fikri özetleyen mecazi bir kavramdır (Shlaim, 2012).

Demir Duvar kavramı, Siyonist Revizyonist Hareket’in kurucusu olan Ze’ev Jabotinsky tarafından İsrail’in Arap milletlerine karşı tutumunu oluşturmak amacıyla ortaya çıkartılmıştır. Jabotinsky, özellikle Filistinli Arapların milliyetçi arzularından kaynaklı olarak çatışmayı kaçınılmaz olarak değerlendirmiştir. Jabotinsky’in Demir Duvarı, Ürdün Nehri’nin iki yakasında kurulacak askerî, homojen ve organik bir Yahudi devletidir. Bu devletin kurulabilmesi ise tamamen güçlü bir Yahudi silahlı kuvvetlerinin var olması ile mümkün olabilirdi. Bu anlayış, İsrail’e saldırabilecek olan Arap devletlerini caydırabilecek güce sahip ve Filistinli Arap topluluğunu yapısal olarak aşan bir Yahudi toplumu oluşturmayı amaç olarak belirlemektedir. Böylelikle Arap toplumlarının Yahudi üstünlüğünü kabul ederek kurulacak olan Yahudi devletini kalıcı olarak kabullenmesi ve onunla barış yapmaları mümkün olacaktır (Balpınar, 2020). Yitzhak Shamir, Revizyonist anlayışın kurucusu olan Jabotinsky’ı: “Her zaman güçlü duyguların hedefi oldu, aynı anda hem nefret edildi hem tapıldı hem

korkuldu hem de hayran olundu. Bazıları tarafından yüce bir lider olarak kabul edildi, diğerleri tarafından fikirleri ve destekçileri galip gelecek olursa Siyonist davanın özünü azaltabilecek ve hatta yok edebilecek tehlikeli bir aşırılık yanlısı olarak reddedildi.” sözleri ile tanımlamaktadır (Harman, 2016).

1923'te Jabotinsky, Revizyonist Siyonist Hareket'in manifestosu olan 'Demir Duvar'ı yazmıştır. Bu aslen 'Demir Duvar Doktrini' haline gelen anlayışın kurucu belgesi olmuştur. Demir Duvar kavramı özünde sürekli bir savaş durumudur. Jabotinsky, Yahudiler ile Filistin Arapları arasında gönüllü bir anlaşmanın asla olamayacağını belirtmiş ve Siyonistlerin Filistin'de bir Yahudi vatani vizyonunu tamamlayabilmesinin tek yolunun, Yahudi halkı ile Araplar arasına mecazi bir demir duvar örerek ardından Arapların kendilerini Yahudilerden kurtarma umutlarını ortadan kaldırmak olduğunu belirtmiştir (Harman, 2016). Jabotinsky, Araplara karşı olan tutumunu 'kibar bir kayıtsızlık' olarak nitelendirmiş ancak Arapları Filistin'den çıkarmaya yönelik herhangi bir düşüncüyü 'kesinlikle akıl almaz' olarak nitelendirmiştir. Sorulması gereken asıl sorunun barışçıl amaçlara barışçıl yollarla ulaşmanın her zaman mümkün olup olmadığı olduğunu söylemiş ve bu sorunun cevabının Siyonizm'in Araplara karşı tutumuna değil, Arapların Siyonizm'e karşı tutumuna bağlı olduğu fikrinde ısrar etmiştir. “Arapların tutumu açıktı. Filistin'i Yahudilerin çoğunlukta olduğu bir ülke haline getirme konusunda bir anlaşmayı sağlama şansımız yoktu çünkü ülkeyi kendi mirasları olarak görüyor ve tek sahibi olarak kalmak istiyorlardı” diyen Jabotinsky, Filistinli Arapları Siyonist hedeflerin sulandırılmış bir versiyonuyla kolayca kandırılacak insanlar ya da ekonomik avantaj karşılığında haklarından vazgeçmeye hazır bir paralı askerler kabilesi olarak tasvir eden Siyonistleri sert bir şekilde eleştirmiştir. “Her yerli halk, kendilerini sömürgeci ve yabancı yerleşim tehlikesinden kurtarmak için herhangi bir umut gördükleri sürece yabancı yerleşimcilere direnecektir. Araplar, Filistin'in İsrail Toprağı olmasını engelleyebileceklerine dair bir umut ışığına sahip oldukları sürece böyle davranacak ve davranmaya devam edecekler” diyerek Demir

Duvar anlayışının temelini özetlemiştir (Shlaim, 2012). Oysa bu tür politikalar ülke ekonomisini olumsuz dış ekonomik gelişmelere karşı kırılgan hale getiriyor. Ayrıca ülkeleri ekonomik olarak derin çıkmazlara sürüklüyor (Duman, 2017)

Gerçekten de olaylar reel politik bir gözden değerlendirildiğinde, Filistin’i bir Arap ülkesinden, Yahudi çoğunluğa sahip bir ülkeye dönüştürmek ve bunun için Filistin Araplarının gönüllü rızasını almanın kesinlikle imkânsız. Medeni olsun veya olmasın yerli halklar, uygar ya da vahşi olmalarına bakılmaksızın sömürgecilere her zaman inatla direnmiştir. Kolonistlerin terbiyeli davranıp davranmamalarının hiç fark etmediği olduğu açıkça görülmektedir. Özellikle Filistin Araplarının, göç eden Yahudi nüfus ve Siyonist anlayışa bir ‘Sömürgeci Güç’ gözüyle baktıkları göz önüne alındığında her yerli halkın kendilerini, topraklarının tek efendisi olduğu ulusal evi olarak gördüğünü ve bu egemenliği her zaman elinde tutmak isteyerek sadece yeni sömürgecileri değil, yeni ortakları veya işbirlikçilerini bile kabul etmeyeceklerini kabullenmek gerekmektedir (Jabontinsky, 1923). Demir Duvar doktrini, bitmeyen bir savaş durumunu özünde barındırmaktadır ve temel vizyonu ‘Yahudilerin çoğunluk olmasıyla beraber iki ulusun beraber yaşayabilmesi’ üzerine kuruludur. Bu vizyon, Jabontinsky’nin Arapların Filistin’den tamamen çıkarılmasının imkânsız olduğu anlayışına dayanmaktadır. Filistinlilerin, bu çoğunluğun oluşmasını sağlayacak olan göçün gerçekleşmesini, kendi kaderlerini tayin etmek üzere savaştan kabul edebilmesi de aynı şekilde imkânsız olarak belirtilmektedir (Harman, 2016). Jabontinsky, ‘Sosyalist Siyonistlerin’ aksine Siyonizm’i sömürgeci ve ırkçı olarak değerlendirmiştir. Ona göre Revizyonist Siyonizm’in savunduğu şey yalnızca ırksal üstünlük yapısı üzerine inşa edilmiş politik ve pratik bir Siyonizm değil, aynı zamanda bunun sağlanması ve korunması için hesaplı bir terör kullanımını da içeren bir ‘Askeri Siyonizm’ anlayışıdır (Obenzinger, 1984).

Jabontinsky'nin Siyonizm ile Araplar arasındaki çatışmaya yaklaşımı, romantik milliyetçiliği ile gerçekçiliği arasında gidip

geliyordu. Bir yandan, kendini Yahudilerin ulusal çıkarlarını gerçekleştirmeye adanmış, öte yandan ise Siyonizm'in gerçekliğe kendi iradesini dayatmasının da bir sınırı olduğunun farkındaydı ve Siyonizm'in uluslararası sistemin kısıtlamalarına boyun eğmesi gerektiğini kabul ediyordu (Navon, 2004). Jabotinsky'e göre 'Yahudi' olmak oldukça onurlu ve yüksek bir sıfatı beraberinde taşımaktı ve bundan doğan gurur neticesinde, Yahudilerden başka kimsenin Yahudilerin güvenliğini savunmayacağından dolayı kendini savunmaya hazırlıklı olunmalıydı. Her Yahudi'nin Filistin'e gelmeye hakkı olduğunu ve yalnızca aktif misilleme yapabilecek güçlü bir silahlı gücün Arap saldırılarını caydırarak İsrail'in güvenliğini sağlayabileceğini dile getirmiştir (Balpınar, 2020). Ben-Gurion, Arap isyanlarının ışığında Siyonizm'in kendisini Filistin'de kabul ettirmek için güç kullanmak zorunda olduğu gerçeğini kabul etmiştir. Şubat 1937'de: "Güç, güce sahip olmalıyız! Biz fakir bir halkız. Sadece Polonya'da bocalamakla kalmıyoruz, Filistin'de de kanımız içinde debeleniyoruz. Araplar için neden endişeleneyim?" açıklamasını yapmış ve Siyonizm'in Araplar tarafından ne göz ardı edilebilecek ne de yok edilebilecek tarihsel bir gerçek olarak kabul edilene kadar caydırıcı güç kullanması gerektiğini dile getirmiştir. Arapların Siyonist girişime şiddetle karşı çıktıklarını anlayan Gurion, stratejisini askeri güç ve büyük güçlerin dış desteğinin birleşimine dayandırmıştır. 1936 Arap İsyanı, onu Yahudi devletinin zorla kurulması gerektiğine ikna etti: "Biz ve onlar aynı şeyi istiyoruz, ikimiz de Filistin'i istiyoruz ve bu temel çatışmadır. En acil görevimiz, Arap devletlerini veya en azından liderliklerindeki bazı unsurları gerçekçi bir uzlaşma tercihinin getirmek için yeterli bir caydırıcı denge sağlamaktır." diyen Ben-Gurion ve Jabotinsky 1934'te bir araya gelerek bir noktada anlaştılar: "İsrail ile Araplar arasındaki ilişkilerin caydırıcılık üzerine kurulu olması gerektiği." Her ikisi de genel olarak Arap dünyasının ve özel olarak Filistinlilerin, İsrail'in varlığını kabul etmediğine ve bu gerçeğin değişme ihtimalinin düşük olduğuna inanmışlardır (Navon, 2004).

Revizyonizm aynı zamanda derin bir anti-komünizm anlayışını özünde barındırmaktadır. Jabotinsky ve takipçileri,

komünizmin özünün Doğu uluslarını Avrupa egemenliğine karşı kıışkırtmak olduğunu söylemiş ve bunun ancak ulusal özgürlük adına yapabileceğini belirtmişlerdir. Jabotinsky'ye göre sınıf mücadelesi kavramı, kurulacak olan Yahudi devletinin oluşturulmak istenen sermayesinin güvence altına alınabileceği tek ve ana kökün yok edilmesi anlamına geliyordu (Obenzinger, 1984). Demir Duvar stratejisi beraberinde Yahudilerin, Filistinliler ve diğer Araplarla karşı karşıya gelerek orantısız bir güç kullanımının sıkça yaşandığı ve çokça kayıplarla sonuçlanan bir dizi askeri mücadeleyi beraberinde getirmiştir. Ancak bu güç kullanımı ile kabullendirme stratejisinin belaya girdiği nokta, Demir Duvar'ın içinde kurulacak olan Yahudi devletinin hedeflerinin sabit kalacağı beklentisiydi. Bu beklentinin beklendiği şekilde ilerlemediği özellikle 1967 savaşıdan sonra, İsrail siyasetinin ağırlık merkezi maksimalist pozisyonlara kayması ile ortaya çıkmıştır. İsrail, ılımlı Arap müzakere tekliflerini hoş karşılamamış, daha ziyade 1960'ların sonlarında, 1970'lerde ve 1980'lerde birbirini izleyen İsrail Hükümetleri, genel olarak Arapların ve özel olarak Filistinlilerin, İsrail'i aldatmak ve Yahudileri yok etmek için aşamalar halinde toprakları geri kazanmak için yalnızca ılımlı görünen pozisyonlar ilerledikleri görüşünü benimsemiştir (Lustick, 2008).

Jabontinsky, Filistin karşılığında Filistinli Araplara yeterli bir tazminatı asla veremeyeceklerini ve bu nedenle herhangi bir gönüllü anlaşmaya varılma olasılığının olmadığını söylemiştir. Öyle ki böyle bir anlaşmayı Siyonizm'in olmazsa olmazı olarak gören herkesin Siyonist ideolojiden ayrılması gerektiğini savunmuştur. Ona göre Siyonist kolonizasyon ya durmalı ya da yerli halkın fikirlerinden bağımsızlı olarak devam etmelidir. Bununda ancak yerli halkın asla aşamayacağı bir duvara karşı pes etmesi ve bu duvarın arkasında bağımsız bir güç olarak ilerlemesi ile mümkün olacağını kaleme almıştır. Revizyonist Siyonistler ile Sosyalist Siyonistlerin ortak olarak bulunduğu bir nokta aslen mecazi bir duvarın varlığının olmasında rağmen bir taraf bu duvarın Yahudi askerleri tarafından oluşması gerektiğini savunurken diğer taraf İngiliz askerlerinden oluşmasından memnun olmuştur. Jabontinsky,

İngiliz Manda Hükümetine önemli olanın demir duvar değil de müzakereler olduğunu söylemek anlamına gelen ‘anlaşma’ hakkında konuşarak Siyonizm’in özünde yatan amaca ters davranıldığını belirtmiş ve bu söylemlerin itibarsızlaştırmanın aslen Revizyonist Siyonistlerin bir görevi olduğunu söylemiştir (Jabotinsky, 1923). Ancak kaleme aldığı ve Revizyonist Siyonizm’in kutsal kitabı haline gelen ‘Demir Duvar’ yazısı verdiği asıl mesaj takipçileri tarafından genel olarak yanlış anlaşılmıştır. Jabotinsky için Demir Duvar bir amaç değil, amaca ulaşmak için bir araçtır. Arap direnişi bir kez kırıldığında Filistin ulusal hareketi içinde ılımlıların ön plana çıktığı bir değişim süreci başlaması ile ciddi müzakerelerin başlayabileceğini belirtmiştir. Bu müzakerelerde Yahudi tarafının Filistinlilere medeni ve ulusal haklar sunması gerektiğini söylemiş ancak ‘ulusal haklar’ kavramı ile tam olarak neyi kastettiğini açıklamamıştır. Ancak diğer beyanları, Jabotinsky'nin aklındaki şeyin bir Yahudi devleti içinde Filistinliler için siyasi özerklik olduğu fikrini ortaya çıkartmaktadır. Buradan çıkan temel şey Jabotinsky'nin, Filistinli Arapların ayrı bir ulusal varlık oluşturduğunu ve buna bağlı olarak, yalnızca bireysel haklara değil, sınırlı da olsa bazı ulusal haklara sahip olduklarını kabul ettiğidir. İşçi Partisi lideri Golda Meir'in aksine Filistin halkı diye bir şeyin var olduğunu kabul etmiştir. Jabotinsky'nin en azından güce başvurmanın kaçınılmazlığıyla ilgili görüşleri, genel olarak kabul edildiğinden çok daha geniş çapta paylaşılmıştır. Arapların Filistin'de bir Yahudi devletini reddetmesi artan şiddetle birleştiğinde, ılımlı Siyonistleri de Revizyonistler ile aynı sonuca götürdü: “Kabul etmekte isteksiz olmalarına rağmen Siyonizm'in hedeflerine ulaşmak için askeri güç gerekli olacaktı.” (Shlaim, 2012).

Güvensizliğin ve taleplerin çatışmanın sürekli olarak galip gelen tarafı tarafından genişlemesi, tekrarlanan ve maliyeti artan kayıplar aslen Demir Duvar teorisi ve politikası tarafından öngörülmemiştir. Sonuç, 1969-70'teki Yıpratma Savaşı'ndan 1987-93'teki ilk İntifadaya kadar, hem Arapların/Filistinlilerin hem de İsraililerin müzakereleri karşılıklı olarak katlanılabilir bir çözüme

doğru teşvik etmek için güç kullandıkları kanlı ve karmaşık bir süreç olmuştur. Bu olgunlaşma mantığı, çatışmanın eninde sonunda nasıl çözülebileceğine dair belirli bir düşünce yapısının egemen olmasını sağlamıştır. Bu ancak uzun süreli bir çatışmanın her iki tarafında kendilerini incitici bir duruma yakalandığını hissettiğinde, düşmanların temelde simetrik görüşüne dayanan köklü bir fikirdi. Ancak bu da akıllara diğer bir soruyu getirmiştir: "Çıkılmaz, sancılı ve karşılıklı tavizlere dayanan müzakere edilmiş bir çözüm için gerçekçi beklentiler mümkün olacak mı?" (Lustick, 2008). Lakin bunun Filistin Arapları ile herhangi bir anlaşmanın yapılamayacağı anlamına geldiğini düşünmek yanlıştır. Burada imkânsız olan gönüllü bir anlaşmanın yapılabilme olasılığıdır. Jabotinsky, Arapların Yahudileri topraklarından gönderebilmek üzerine bir umut besledikleri sürece ne vaat edilirse edilsin bu umut ve amaçtan vazgeçmeyeceklerini, onların yaşayan bir toplum olduğunu söylemiştir. Yaşayan bir halkın ancak kurtulma umudu kalmadığı sürece duvarda delik açamayacağını ve aşırıcı liderlerin peşinden gitmeyi bırakarak karşılıklı tavizler ile barışı getirmeye yönelen ılımlı gruplara yönetimin geçmesine müsaade edeceğini belirtmiştir. Ama böyle bir anlaşmayı sağlamanın tek yolu bir Demir Duvar, yani Filistin'de hiçbir Arap baskısına boyun eğmeyecek güçlü bir güce sahip olmaktan geçmektedir. Başka bir deyişle Jabotinsky, gelecekte bir anlaşmaya varmanın tek yolu, şu anda bir anlaşma arama fikrinden vazgeçmektir demektedir (Jabotinsky, 1923).

İsrail'in ilk başbakanı olan Ben-Gurion ve Jabotinsky sert siyasi düşmanlar olmuş ancak aralarındaki göz ardı edilemez bir benzerlikler mevcuttur. Sosyalist Siyonist idolojiden uzaklaşmaya başlayan Ben-Gurion, hedeflerinin aslında Jabotinsky ile neredeyse aynı olduğunu fark etmeye başlamıştır: "Filistin'de bir Yahudi devleti, Yahudilerin bağımsızlığı, bir Yahudi çoğunluğun yaratılması ve Yahudi gücünün sağlamaştırılması". İkilinin bakış açısı arasındaki temel fark ise bu amacın kapsadığı bölgenin sınırları olmuştur. Ben-Gurion Ürdün Nehri'nin bir kıyısında bir Yahudi devleti isterken Jabotinsky Filistin Mandasının orijinal sınırları içinde, her iki yakada da istemiştir. Her ikisi de istenen amaca ancak

zorla ulaşılabileceğini biliyordu. Jabotinsky, demir duvar stratejisini ilk formüle eden kişi ydi ve Ben-Gurion, yalnızca bir sosyalist değil, aynı zamanda bir reel politik uygulayıcısı olduğu için, 1930'ların ortalarından itibaren buna en yüksek önceliği vermiştir. 1948'de Siyonist hedeflerin peşinde Jabotinsky'den bile daha ileri gitti ve 700.000'den fazla Arap'ın Filistin'den sürülmesine öncülük etti. Jabotinsky bunu 1923'te 'kesinlikle akıl almaz' olarak değerlendirmiştir. Ben-Gurion 9 Haziran 1936 tarihli yazdığı bir mektupta: "Temel amacımız ülke barışını tesis etmek değil. Barış gerçekten bizim için hayati bir meseledir. Sürekli savaş halinde bir ülke inşa etmek mümkün değil ama barış bizim için bir araçtır. Son noktamız, Siyonizm'in tam ve tam olarak gerçekleşmesidir. Sadece bunun için bir anlaşmaya ihtiyacımız var." demiştir. Siyonizm'in nihai hedefi konusunda Araplarla bir anlaşmanın mümkün olup olmadığıydı sorusuna ise: "Kapsamlı bir anlaşma şüphesiz şu anda söz konusu değil. Araplar, ancak Araplar açasından tam bir umutsuzluktan sonra, bir Yahudi İsrail'ine muhtemelen razı olabilir." cevabını vermiştir (Shlaim, 2012).

Martin Buber ve Yehuda Magnes liderliğindeki akademik sol ise Demir Duvar teorisine şiddetle karşı çıktı. İsrail devletinin kuruluşundan önceki yıllarda Filistinli sol Yahudi entelektüelleri, başkalarının yaşadığı bir anavatana dönen bir ulusun güç kullanmak zorunda olduğu fikrinden nefret etmişlerdir. İki uluslu bir Yahudi-Arap devletinin Arap dünyası için kabul edilebilir bir uzlaşma olacağına, ekonomik iş birliği ve entegrasyonun iki toplum arasında barışçıl bir ilişkiyi sürdürüleceğine inanmışlardır. Magnes, Yahudi devletinin günah içinde doğduğunu çünkü Filistin'in zorla fethedildiğini ve Balfour Deklarasyonu ile Versailles Antlaşmalarının Araplar için adaletsizlik olduğunu iddia ederek: "Filistin'in silah zoruyla fethedilmiştir. Versailles Barış Konferansı sırasında 'Yahudi' tabiri kullanılırken çok iyi bilinen Yahudi tanımını hatırladım, 'Kirlilik içinde gebe kaldı ve doğdu.'" cümlelerini dile getirmiştir. Magnes, böyle bir devletin kurulmasının Araplara yol açaçağı adaletsizlik nedeniyle Yahudilerin Filistin'de bir Yahudi devleti fikrinden vazgeçmek zorunda olduğuna

inanmıştır. Hatta öyle ki Yahudi ulusal yurdu Araplar tarafından onaylanmadığı sürece bunun ahlaksız ve dolayısıyla gayri meşru bir girişim olacağını öne sürecek kadar ileri gitmiştir. Magnes gibi, Martin Buber de kutsal olarak kabul ettiği ahlaki standartlarla uyumlu herhangi bir uzlaşmanın hiçbir şekilde mümkün olamayacağına inanmıştır. Buber'in Siyonizm'e yaklaşımı belirsiz ve çelişkiliydi. Filistin'de bir tür Yahudi varlığını kabul etmeye hazırды, ancak böyle bir varlığın yol açacağı her türlü adaletsizliğe tamamen karşı çıkmıştır. Bu içsel çelişki, bir yandan Yahudi kimliğine olan bağlılığından, diğer yandan idealize edilmiş gerçeklik algısından kaynaklanmıştır (Navon, 2004).

Ben-Gurion demir duvar terminolojisini kullanmamış ama analizi Jabotinsky'nin yaklaşımı ile hemen hemen aynı olmuştur. Anlaşmazlığa düştükleri nokta ise Siyonistlerin güce başvurma zamanlamasıdır. Jabotinsky, askeri gücün alternatifi olmadığını açıkça belirtmiş ve devletin derhal ilan edilmesi için baskı yapmıştır. Ancak Ben-Gurion, askeri gücün alternatifi olmadığını bilmesine rağmen askeri üstünlük sağlanana kadar Araplarla çatışmayı ertelemek istemiştir. Hem içeride hem de dışarıda, Siyonist hareketin Arap saldırganlığının masum kurbanı gibi görünmek için ahlaki açıdan yüksek bir zemin tutmasını sağlamıştır. Ben-Gurion'a göre, Siyonizm'in sözde savunma ahlakı, başından beri ayrılmaz bir şekilde saldırı ahlakıyla aynı madalyonun iki yüzü gibi bağlantılı olmuştur. Demir duvar stratejisi, 1948'den itibaren İsrail hükümetinin stratejisinin mihenk taşı olmuş ve strateji ciddi oranda işe yaramıştır. Gerçekten de İsrail tarihi bu stratejinin doğrulanması olarak görülebilir. 1967'ye gelindiğinde Yahudi devleti büyük ölçüde bu politika sayesinde Ortadoğu'da yerleşmiştir. Haziran 1967 Altı Gün Savaşı'nda Arap devletlerine verilen ezici yenilgi ve Sina, Batı Şeria ve Golan Tepelerinin işgal edilmesi, İsrail'in tartışılmaz askeri ve teknolojik üstünlüğünü şüpheye yer bırakmayacak şekilde kanıtlamıştır. 1967 zaferi, 'Arap sorunu' ile başa çıkmak için uzun vadeli Siyonist stratejinin birinci aşamasının kesin başarısı olarak görülebilir. Zafer İsrail liderlerine Araplarla strateji müzakerelerinin ikinci aşamasına geçme imkânı verdi. Ancak İsrail artık barış

karşılığında sunabileceği somut bir şeye sahip olsa da ne bu güçlü konumundan ne komşu devletlerle ne de Filistinli Araplarla ciddi müzakerelerle tavizler vermek istememiştir (Shlaim, 2012).

İsrail'in dış politikasına yön veren temel ve belirli ilkeleri vardır. Bu ilkeler aslen İsrail'in dışarıya karşı savunmaya yönelik ve sert savunmasını içeren Demir Duvar politikasının ortaya çıkmasında bu ilkelerin oldukça etkisi bulunmaktadır. Bu ilkeleri sıralayacak olursak:

1. İsrail kendini savunma yeteneğini güçlendirmek için her türlü çabayı gösterecektir. Savaşları için başkalarına güvenemez ve güvenmemelidir.
2. İsrail, ulusal bir askerlik hizmeti taslağı ve (nüfusunun büyüklüğüne göre) büyük bir sürekli ordu oluşturarak yeteneklerini en üst düzeye çıkaracaktır.
3. İsrail, hem topraklarına ve halkına yönelik düşman saldırılarını caydırmak hem de her türlü varoluşsal tehdidi önlemek için çeşitli seviyelerde caydırıcı yetenekler oluşturmalıdır. Ayrıca, stratejik yeteneklerinin tüm düşmanlar üzerindeki tartışmasız üstünlüğünü sürdürmek için hareket edecektir.
4. Hem caydırmak hem de etkili bir şekilde savunmak, gerektiğinde saldırmak ve kazanmak için İsrail, çoğunlukla ileri teknoloji ve özellikle komuta kademelerinde yüksek nitelikli insan gücü kullanarak düşmanlarına karşı 'nitel bir üstünlük' sağlamalıdır.
5. İsrail, birkaç paralel ve tamamlayıcı misyon yürüten (büyüklüğüne orantılı olarak) büyük bir istihbarat teşkilatına sahip olmalıdır.
6. İsrail, bu alanı İsrail'e karşı kullanan herhangi bir aktöre karşı siber savunma yeteneklerini geliştirmeli, savunma ve sivil sistemlerini ve siber saldırı yeteneklerini korumalıdır.

7. Düşman cephaneliklerindeki füze ve roketlerin sayısı ve bunların artan isabet oranı nedeniyle İsrail'in geri bölgelerine (askeri ve sivil) yönelik tehdidin değişen doğası, iç cephenin savunmasına verilen öncelik sıralamasında büyük bir değişiklik gerektiriyor.
8. İsrail'in askeri gücü, sürdürülmesi ve sürekli olarak güçlendirilmesi gereken bileşenlere dayanmaktadır.
9. Tüm bu kararları uygulamak için İsrail, ulusal bütçesinin ve GSMH'sinin nispeten önemli bir bölümünü, ilgili Ar-Ge projelerine özel bir vurgu yaparak, bu amaç için gerekli olan askeri, istihbarat ve endüstriyel sistemlerin geliştirilmesine yatırmak zorundadır.
10. İsrail'in çok dar güvenlik marjı göz önüne alındığında, İsrail politikası dikkatli ve hesaplı olmalıdır.
11. İsrail, çatışmaları kendi sınırlarından olabildiğince uzağa taşımak için harekete geçecek. Bu, barış zamanında, İsrail'in egemenlik sınırlarının ötesinde bir güvenlik kordonu kuran savunma parametreleri veya bağlayıcı güvenlik rejimleri oluşturarak yapılabilir ve savaş zamanında, sınırın stratejik merkeze rahatsız edici derecede yakın olduğu her yerde, savaşı düşman bölgesine doğru iterek.
12. Savaş zamanında, İsrail Savunma Güçleri ve istihbarat topluluğu, paralel ve ilerleme halinde iki ayrı alanda taarruz operasyonları yürütme kapasitesi oluşturmalıdır. Bu, İsrail Devleti'nin denizde, karada ve havada her yönden savunmaya ihtiyacı olduğu anlamına gelir.
13. Her çatışma turundan sonra İsrail'e bir saldırı girişimi daha gelir (ta ki başka, daha derin bir neden Arap aktörleri ateşkese götürene kadar). Herhangi bir savaş turunun amaçlarından biri, bir sonraki dövüş turunu mümkün olduğunca geciktirecek şekilde sona ermesidir.

14. İsrail statükocu bir güçtür, yani ne komşu ülkelere yayılmaya ne de onlara hükmetmeye çalışır. Yine de İsrail, mevcut güç dengesini İsrail'in hayatta kalma umutlarına zarar verecek şekilde değiştirmeye çalışanlarla yüzleşecek ve hatta savaşacak.
15. Güç dengesini değiştirecek gelişmeleri önleme ihtiyacının yanı sıra temel bir stratejik zorunluluk olarak belirtilen ihtiyat kombinasyonu, İsrail'in risk almasını ve bazen de yüksek riskler almasını gerektiriyor.
16. Son zamanlarda, güç kullanıldığında dikkate alınması gereken bir başka ısrarlı talep daha güçlü bir şekilde ortaya çıktı: “İç meşruiyet” ihtiyacı. (Amidror, 2021).

Güvenlik sorunları, göçmen akını, terörle mücadele ve kaçakçılık gibi nedenlerle devletler sınırlarına duvar inşa edip, ülkelerini güvenceye alacak daha etkili sınır yönetimi arayışına girmektedirler (Bayram, İzol, 2022). İsrail güvenlik duvarı planları önceden beri düşünülen bir çalışmadır. Ancak İsrail güvenlik politikalarının ortaya atılmasıyla yapım aşaması başlamıştır ve bu duvar planları Ariel Şaron tarafından oluşturulduğu için ‘Şaron Planı’ da adlandırılmaktadır. İsrail’in güvenlik duvarı, tamamen işgal topraklar üzerinde ve Doğu Kudüs etrafında inşa edilmektedir. Bu yüzden İsrail, bu duvarı inşa ederek ‘1949 yılındaki ateşkes planını’ ihlal etmiştir ve bu duvarlar içinde çok sayıda köyün yabancılaştırılmasına neden olmuştur. Bu duvarın tamamlanmasından sonra içerisinde kalan bütün Filistin nüfusu ekonomik bakımından ağır hasara uğramış ve İsrail tarafından binlerce araziye el konulmuştur. Aynı zamanda duvar ve Batı Şeria’daki yerleşim birimleri arasında açık bir rota ilişkisi vardır. Bunların yanı sıra duvarın su kaynaklarına ve Filistin halkının sosyal ekonomik durumuna olumsuz etkisi bulunmaktadır (Yadak, 2014).

Ayırma telinin şu anki seyrinin, İsrail ile bir Filistin devleti arasındaki daha sonraki siyasi sınırı işaret ediyor olabileceği gerçeği, inşaat çalışmalarının başlamasından bu yana tartışma konusu olmuştur. Danny Tırza, çitin çizgisinin İsrail’in sınırlarını

çizmeyeceğini belirtmiş ve bunun yalnızca bir güvenlik hattının uygulanmasıyla ilgili olduğunu söylemiştir. İsrail ve Filistin halkları arasındaki etkileşim sınır belirleme konusunda önem kazanmaktadır. Öyle ki İsrail halkının ayırma çitinin inşasına karşı yaklaşımı inşaat çalışmalarının başlangıcından beri son derece olumlu olmuştur. Aynı zamanda, toplumsal ayrılık iki taraf açısından da çoğunluk tarafından isteniyordu. Güvenlik özlemi ve arayışı, insanları her iki popülasyonun ayrılması yönünde oy kullanmaya yöneltmiştir. Şimon Peres, uzlaşma talebinde bulunurken ‘orduyu doğrudan sınırdan konuşlandırmaktan’ vazgeçmek için ‘yumuşak sınırlar’ talep etmiş ancak İsrail nüfusunun büyük bir çoğunluğu Batı Şeria boyunca sınır çizilmesine olumlu bakması ve bu nedenle Orta Doğu’da yumuşak sınırlar fikrine karşı çıkılması yüzünden bu istek toplumsal olarak da kabul görmemiştir (Falke, 2012). Tarihsel süreç içinde devletler, sınır bölgesi (alanı) kavramından uzaklaşarak, kesin sınırlar (sınır şeridi) oluşturma arayışı içinde olmuşlardır (Bayram, 2019).

Demir Duvar, aslen mecazi bir terim olsa da İsrail devletinin kurulum sürecinden günümüze kadar hem iç hem dış politikasında ciddi bir mihenk taşı olmuştur. Peki güvenlik olgusuna bu kadar çok değer veren ve daima sert misilleme gücünü zorunluluk olarak gören ve anlayışın oluşmasının ve kabul görmesinin sebepleri nelerdir? İç politika ve sınırları içerisinde İsrail, sonradan gelen nüfus olarak tanımlanarak Filistinli Araplar tarafından reddedilmiştir ancak aynı politik anlayışın dış politikada da en öncü anlayış olarak aşamalar halinde kabul görmesine neden olan durumlar nelerdir? Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde sorduğumuz bu soruların cevabını anlayabilmek ve bulunduğu jeopolitik konumun, İsrail devletine oluşturduğu güvensizlik duruma göz atacağız. Böylelikle neden bu politik anlayışın dış politikada da bu denli kabul gördüğünü anlayarak, neo-realist bir perspektifte analiz edebilme imkânı bulacağız.

1948 İsrail Kuruluş Savaşı

Literatürde ‘İsrail Bağımsızlık Savaşı’ olarak da bilinen 1948 savaşı, İsrail Devleti ile komşu Arap ülkeleri arasındaki ilk savaştır. İsrail devletinin kuruluşunun başlangıcında yaşanan bu savaş 14 Mayıs 1948’de başlamış ve Ocak 1949’a kadar devam etmiştir. Savaş, Birleşmiş Milletlerin Bölünme Planı'nın ve Genel Kurul'un 181 sayılı Kararının (29 Kasım 1947) Arap devletleri ve Arap Yüksek Komitesi tarafından reddedilmesi üzerine çıkmıştır. Arap devletlerinin temsilcileri, kararın uygulanmasını engellemek için güç kullanacaklarını dile getirmişlerdir (Ksennet). İkinci Dünya Savaşı'nın ardından 14 Mayıs 1948'de Filistin'deki İngiliz Mandası sona ermiştir. 1945'te İngilizlerin teşvikiyle Mısır, Irak, Lübnan, Suudi Arabistan, Suriye, Ürdün ve Yemen, Arap devletleri arasındaki politikayı koordine etmek için Arap Birliği kurulmuştur. 29 Kasım 1947'de Birleşmiş Milletler Genel Kurulu, Filistin'i bir Yahudi ve bir Arap olmak üzere iki devlete bölerek Arap-Yahudi çatışmasını çözme planını onaylamış ve her eyaletin, sınır ötesi kavşaklarla birbirine bağlanan üç ana bölümden oluşacağı belirtilmiştir. Arap devletinin Yafa'da da bir yerleşim bölgesi olacaktı. Nüfusun yaklaşık %32'sine sahip olan Yahudiler, toprağın %56'sını alacaktı, ancak bu, ekilebilir arazi miktarına önemli bir katkıda bulunmuyordu ve beklenen göçmen Yahudi nüfusunu beslemek için yetersiz görülmüştür. Yahudi bölgesi 499.000 Yahudi ve 438.000 Arap içerecekti ve bu bölgenin çoğu güneydeki yaşanması zor Negev Çölü'ndeydi. Filistinli Araplar, nüfusu 818.000 Filistinli Arap ve 10.000 Yahudi olan toprağın %42'sini alacaktı. Dini önemi göz önüne alınarak, 100.000 Yahudi ve eşit sayıda Filistinli Arap'ın yaşadığı Beytüllahim dahil Kudüs bölgesinin, BM tarafından yönetilecek bir ‘Tarafsız Bölge’ olmasına karar verilmiştir. Bölünme planının o dönemdeki nüfus dengesi açısından Araplara haksızlık olduğunu savunan Filistinli Araplar ve Arap Birliği temsilcileri, BM eylemine şiddetle karşı çıkarak reddetmişlerdir (Saylor Academy, 2011).

İngilizlerin Filistin'den ayrılması ve otoritenin derhal Yahudi ve Arap topluluklarına geçmesi BM'nin öngördüğü gibi gitmedi.

Tüm hükümet, kamu altyapısı ve sivil işlevler aniden durdu ve İngiliz yetkililer tarafından beklenen iş birliği gerçekleşmedi. 15 Mayıs 1948'de, uyumlu bir Arap Birliği ordusunun, ince bir şekilde korunan İsrail sınırını birden çok yerden geçerek saldırısına başlamasıyla savaş resmen başlamıştır. Sahadaki koşulların Yahudi güçleri için çok kötü olmasıyla beraber Yahudi liderler üç kritik güvenlik açığının varlığını kabul etmiştir. İlk muharebe hatlarının kabaca BM Bölünme teklifinde belirtilenlere eş değer olmasıyla birlikte yirmi yedi Yahudi yerleşim yeri, Arapların kontrolündeki kontrol bölgesinin derinliklerinde kalmıştır. Başlangıçta bölünmede İsrail'in bir parçası olan otuz üç ek yerleşim yerleri arasında izole edilmiş Negev'in güvenliğinin, Ben Gurion tarafından Tel Aviv'in güvenliği için hayati önem taşıdığını belirtilmiştir (Montenegro, 2020). Lod havaalanına yakın bir Yahudi otobüsüne ateş açılmış ve Arap Yüksek Komitesi tarafından ilan edilen bir genel grev sonucunda Yafa yakınlarındaki Yahudi ticaret bölgesinin ateşe verilmesi ve yağmalanmasıyla sonuçlanmıştır. Filistin'de hâlâ 100.000 İngiliz askeri bulunmaktaydı ve bunlar hem Arap hem de İsrail kuvvetlerinden çok daha güçlüydü. Bununla birlikte, İngiliz politikası, İngiliz kuvvetlerinin ve tesislerinin güvenliğini sağlamak dışında, iki taraf arasındaki savaşa müdahale etmek olmuştur. İlk örgütlü Yahudi topluluğu olan Yishuv'un askeri kolu olan Hagana, saldırılardan doğrudan sorumlu olan faillelere karşı misilleme eylemleriyle sınırlı kalmaya dikkat ederken, ilk amaç olarak savunmaya yönelmiştir. Öte yandan, resmi kurumların otoritesini kabul etmeyen ve silahlı bir yer altı örgütü olan Etzel, Arap pazarına bomba yerleştirmek gibi misilleme eylemlerini gerçekleştirmeye başlamıştır. Aralık 1947 ile Ocak 1948 arasında Araplar güçleri, komşu Arap ülkelerinden gönüllülerin yardımıyla uzaktaki Yahudi yerleşim yerlerini işgal etmek için girişimlerde bulunmuş ancak Yahudi savunucular tarafından püskürtülmüşlerdir (Ksennet).

Arap güçlerinin planlarına göre Suriye ve Lübnan güçlerinin kuzeyden toprakları işgal etmesi, Ürdün ve Irak güçlerinin ise doğudan işgal etmesi ön görülmüştür. Daha sonrasında Suriye, Lübnan, Ürdün ve Irak kuvvetleri Celile'de birleşecek ve ardından

Hayfa'ya yönelecek, güneyde ise Mısır kuvvetleri ilerleyerek Tel Aviv'i işgal etmesi planlanmıştır. Çeşitli Arap orduları arasındaki iş birliğinin son derece zayıf olmasından ötürü plan tamamen tasavvur edilen gidişatı ile gerçekleştirilememiştir. İki Mısır Hava Kuvvetleri uçağı Tel Aviv'i bombalamış, bu uçaklardan biri vuruldu ve pilotu esir alınmıştır. Ancak Mısır Hava Kuvvetleri, şehre yönelik bombalı saldırılarına devam etmiş ve daha sonra şehri yerden bombalamak için çaba göstermiştir. Acemi İsrail Hava Kuvvetleri, Şam ve Amman'ın içindeki ve yakınındaki askeri tesisleri bombalayarak karşılık vermiştir. Hava, zırhlı ve topçu korumasına sahip iki Mısır birliği güney İsrail'e girmiş ancak Kibbutz'un silahlı sakinleri ve İsrail birlikleri tarafından savunulan çok sayıda yerleşim yerinden şiddetli direnişle karşılaşmıştır (Saylor Academy, 2011). Buna karşılık, Yahudi stratejisi ve genel hedefleri basit ve açıktı: İlk saldırıdan sağ çıkmak ve BM Bölme Planı'nda belirtildiği gibi Yahudi devletini korumak. İsraili liderlerin karşısındaki en büyük problem ise hem malzeme hem de personel akışını etkileyen BM politika önlemleri, ambargo ve göç olmuştur. Farklı gizli yöntemlerle küçük silahları ve mühimmatı tanıtmadaki ilk başarılarına rağmen İsrail Savunma Güçleri hala ağır silahlara, uçaklara ve bunları çalıştıracak uzman personele sahip değildi. 5 Aralık 1947'de, Bölünme Planının BM'de onaylanmasından sadece bir hafta sonra ABD Dışişleri Bakanlığı, Filistin'e yapılan tüm silah ve askeri teçhizat ithalatının ve lisanslarının tek taraflı olarak durdurulduğunu duyurmuştur. Bu kararı, konvansiyonel savaş başladıktan sonra BM tarafından uygulanan bir silah yasağı izlemiştir. Amerika Birleşik Devletleri ve İngiliz hükümetlerinden askeri yardımın olmaması, İsrail ordusunun savaşın ilk aşamasında maddi olarak dezavantajlı bir konumdan savaştığı anlamına geliyordu. ABD, bu ambargo hareketi ile 1939 'Tarafsızlık Yasası' ile uyumlu olan etkisizleştirici bir ambargo uygulayarak her iki taraf arasındaki hasarı bastırmayı ve boyutunu sınırlamayı amaçlamıştır. Ancak İngiliz hükümeti, Filistin'de yayılan bir çatışmanın bölgedeki çıkarlarıyla çatıştığını ve Arap müttefiklerini etkilediğini gözlemlemiştir. Bu nedenle, Filistinli savaşan taraflara her türden silah ve savaş malzemesi satışı

durdurulmuş ancak Arap bölgesindeki ortaklara mevcut, devam eden askeri teçhizat sevkiyatını kararlaştırıldığı gibi devam ettirmiştir. Bu politikası, BM'nin daha geniş çaplı kararlar alarak tüm satışları ve nakliyyeyi durdurmaya zorlayana kadar İngiliz politikası olarak kalmıştır (Montenegro, 2020).

26 Mayıs 1948'de İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF) resmen kurulmuş ve Haganah, Palmach ve Irgun yeni Yahudi devletinin ordusuna dahil edilmiştir. Savaş ilerledikçe IDF, Arap güçlerinden daha fazla asker göndermeyi başardı. Temmuz 1948'de IDF'nin 63.000 askeri, 1949 baharının başlarında 115.000 askeri vardı. En şiddetli çatışmalar Kudüs'te ve Kudüs-Tel Aviv yolunda, Ürdün'ün Arap Lejyonu ile İsrail güçleri arasında meydana gelmiştir. Kral Abdullah, Ürdün liderliğindeki Arap Lejyonuna 17 Mayıs'ta Kudüs'e girmesini emretmiş ve 19 Mayıs ile 28 Mayıs arasında evden eve yoğun çatışmalar yaşanmıştır. Arap Lejyonu sonunda İsrail güçlerini bölgeden itmeyi başarmış ve sonraki günlerde Araplar, İsrail'in şiddetli direnişi nedeniyle yalnızca sınırlı kazanımlar elde edebilmiştir. Bununla birlikte, İsraililer tarafından Latrun'u almak amacıyla başlatılan Yoram Operasyonu başarısız olmuştur (Saylor Academy, 2011).

Haziran 1948'e gelindiğinde, yalnızca Arap Lejyonunun Kudüs ve çevresindeki bölgelerin ilkel kontrolü şeklinde kazanımlar elde etmesi ve Mısır'ın çok az bir ilerleyiş elde etmesinden kaynaklı olarak Arap saldırıları ivmesini kaybetmiştir. Mısır zırhlı birlikleri, Negev çölünün derinliklerine doğru ilerlemeyi başarmış ancak ateşkesin yürürlüğe girmesinden günler önce, Tel Aviv'in otuz kilometre güneyinde, İsrail Hava Kuvvetlerinin yeni satın aldığı üç Avia S-199 savaş uçağı tarafından durdurulmuştur (Montenegro, 2020). 19 Mart 1948'de ABD, Filistin'e bölünme yerine Birleşmiş Milletler tarafından geçici vesayet yönetimi getirilmesini önermiştir. BM 29 Mayıs'ta, 11 Haziran'da yürürlüğe giren ve 28 gün süren ateşkes ilan etmiştir. Hem Arap hem de İsrail Orduları, devam eden ve amansız çatışmalardan kaynaklanan yıpranmışlık içerisindeydiler. Ateşkes sırasında İngiliz görüşü, "Yahudilerin silahlanmada muhteşem bir başarı elde etmek için çok zayıf

oldukları" şeklinde olmuştur. Ateşkes yürürlüğe girdikten sonra, Bernadotte siyasi bir anlaşmaya varma konusunu ele almaya başlamıştır. İsrail, özellikle Kudüs'ün kontrolünü kaybetme yönüyle ilgili teklifi reddetmiş ancak ateşkesi bir ay daha uzatmayı kabul etmiştir. Araplar hem ateşkesin uzatılmasını hem de öneriyi reddetmiştir. 8 Temmuz'da, ateşkesin sona ermesinden bir gün önce Mısırlı General Naguib, İsrail'in Negba mevziisine saldırarak savaşı yeniden başlatmıştır. Bu saldırı sonucunda İsrail, 9 Temmuz'da üç cepheden de saldırarak karşılık vermiştir. Çatışmalar, BM Güvenlik Konseyi'nin 18 Temmuz'da 'İkinci Ateşkesi' ilan etmesine kadar on gün boyunca devam etmiştir ve çatışma sırasında İsraililer, kuşatma altındaki bir dizi Kibbutz'a cankurtaran halatı açmayı başarmışlardır (Morris, 2008).

8 Temmuz'da çatışmalar yeniden başladığında durum kökten değişime uğramaya başlamıştır. İsrail devleti kurulmadan önce satın alınan ancak İngiliz Mandasının sona ermesinden sonra ülkeye giren ağır teçhizat, nihayet IDF tarafından kullanılmaya başlanmıştır. Ordu birliklerinin organizasyonu ve işleyişi yeniden yapılandırılmıştır. İsrail kuzeyde inisiyatifi ele almıştır. Avantaj artık İsrail'in eline geçmiş ve Araplar devletleri, Güvenlik Konseyi'ndeki İngiliz delegesi aracılığıyla sınırsız bir ateşkes talep etmiştir. Ateşkes, 10 günlük savaşın ardından 18 Temmuz'da yürürlüğe girmiştir. İkinci ateşkes sırasında BM'nin Filistin arabulucusu Kont Bernadotte, siyasi bir çözüme ulaşmak için diplomatik çabalar sarf etmiş ancak başarısız olmuştur. Bu arada İsrail tarafından 100.000'den fazla askerden oluşan düzenli bir ordu toplanmıştır. Her altı İsrailiden biri askere alınmıştır. Ateşkesi hiçbir zaman kabul etmeyen düzensiz Arap güçleri, bu arada kuzeydeki Yahudi güçlerine ve yerleşim birimlerine yönelik saldırıları sürdürmüştür. İsrail'in karşı saldırısı 'Hiram Operasyonu' (29-31 Ekim) ile Safed'den doğuya ve batıda deniz kıyısından bir kısaç hareketi kullanılarak yukarı Celile'nin ele geçirilmesiyle sonuçlanmıştır. Lübnan'daki alanlar da üst Celile'ye bitişik olarak işgal edilmiştir. Aralık ayında gerçekleştirilen Horev Operasyonu'nun amacı, kalan Mısır kuvvetlerini İsrail'den

kovmaktı. IDF güçleri çöl boyunca güneye, sınırdaki Uja köyüne ve Sina çölüne ilerleyerek Gazze Şeridi'nin güneyindeki denize ulaşmıştır. İngiliz-Amerikan ortak baskısı İsrail'i Sina'dan çekilmeye zorlamış ancak güçleri Gazze sınırının doğusunda yeniden toplanmıştır. Bu noktada, Gazze Şeridi'ndeki Mısır kuvvetleri kesilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış ve Mısır'a giden yollar savunmasız kalınca Mısır, 5 Ocak 1949'da BM Güvenlik Konseyi'nin zaten talep ettiği ateşkes müzakerelerini yürütmeyi kabul etmiştir. 5 Mart'ta, IDF'nin güney Negev'i Arap güçlerinden ele geçirmesi için Uvda Operasyonu başlatılmış ve 10 Mart'ta İsraililer Kızıldeniz'de Umm Rashrash'a ulaşarak savaşmadan almıştır. (Ksennet).

1967 ‘Altı Gün’ Savaşı

Haziran 1967 savaşını ne Arapların ne de İsraililerin arzu etmedikleri, ancak hiçbirinin önleyemediği tesadüfi bir yangın olarak görmek uzun zamandır geleneksel bir görüş olmuştur. Mısır Cumhurbaşkanı Cemal Abdülnasır'a, SSCB tarafından İsrail birliklerinin Suriye sınırı boyunca toplandığı yönündeki yanlış bir istihbarat almasaydı ve kuvvetlerini Sina Yarımadası'na konuşlandırmış olmasaydı eğer savaşın gerçekleşmeme ihtimali olduğu pek söz yerde dile getirilmiştir. İsrail, Mısır'ın durumunu kendi ulusal güvenliğine yönelik ölümcül bir tehdit olarak algılamış, hatta hayatta kalması için savaşı başlatan önleyici saldırıyı gerçekleştiren taraf olunması gerektiği algısı yönetim tarafından kabul görmeye başlamıştır. Kısacası 1967 savaşı, karşılıklı yanlış hesaplamalardan ve yanlış anlamalardan doğan, büyük ölçüde tesadüfi ve gereksiz bir savaş olarak değerlendirilmektedir (Karsh, 2017).

1967 savaşı, Pan-Arabizm'in yavaş yavaş terk edilmeye başlanmasına neden olan savaş olarak değerlendirilmektedir. Noam Chomsky, “*Kader Üçgeni: Amerika Birleşik Devletleri, İsrail ve Filistinliler*” kitabında belirttiği gibi Mısır'ın İsrail'e saldırmasının pek olası olmadığını ve İsrail'in bu gerçeği kabul ettiğini kabul ederken yine de İsrail'in 1967'deki sürpriz askeri saldırısını 'haklı'

bulmaktadır. Saldırı, 2.500 yıllık savaş araştırmasında ‘açık bir meşru öngörü durumu’, saldırganlığa karşı direniş ve dolayısıyla haklı bir savaş olarak görölmektedir (Reifer, 2013). Ürdün Nehri'nin kaynakları ve İsrail'in sınırda toprak işleme konusundaki gerilim, İsrail ile Suriye arasında çatışmalara yol açmıştır. Suriye, İsrail'in gelişimi için hayati önem taşıyan İsrail'in Ulusal Su Taşıyıcısının inşasını engellemek için nehrin kaynaklarının yönünü değiştirmeye çalışmıştır. Suriye ile İsrail arasındaki çatışma, 7 Nisan 1967'de Golan Tepelerindeki Suriye topçularının askerden arındırılmış bölgedeki bir İsrail traktör çiftliğine ateş açması ve ardından İsrail'in altı adet Suriye MiG-21 savaş uçağını düşürdüğü bir hava savaşına dönüşmesiyle meydana gelmiştir. Mayıs 1967'nin ortalarında Mısır'a İsrail'in Suriye'ye saldırmak için asker yığdığını bildiren Sovyetlerden gelen yanlış bir istihbarat kaynaklı 14 Mayıs'ta Sina'ya dört tugay göndermiş ve İsrail ile Mısır arasındaki 1956 Sina Süveyş ihtilafından sonra imzalanan ateşkes anlaşmasının ayrılmaz bir parçası olarak orada konuşlanmış 3.400 BM barış gücü askerinin dışarı çıkmasını emretmiştir. BM'yi geri çekmeyi hemen kabul etmiş ve bölgedeki İsrail askerlerine kıyasla Mısır askerlerinin sayısını ikiye katlanmıştır. İsrail bu duruma erkek nüfusunun önemli bir bölümünü oluşturan rezervlerini seferber ederek yanıt vermiştir. BM'nin geri çekilmesinden cesaret alan Nasır, 22 Mayıs'ta İsrail tarafından uzun süredir bir ‘Savaş Sebebi’ olarak görülen ve uluslararası hukuku açık şekilde ihlal eden Tiran Boğazı'nın İsrail gemilerine kapatma kararını açıklamıştır. Boğazların kapatılması, hayati önem taşıyan malların İsrail'in Kızıldeniz tatil beldesi Eilat'a girmesini engellemiş ve İsrail'in bu karara karşılık vermemesi, İsrail'in ulusal güvenliği için hayati önem taşıyan caydırıcılığının ciddi şekilde azaldığı izlenimini oluşturmuştur (BICOM, 2017).

Mayıs ayının son haftasında ABD, gerilimi azaltmak için son bir çabayla, kıdemli Amerikalı diplomat ve Dışişleri Bakanlığı danışmanı Charles Yost ile Eisenhower yönetiminin eski hazine bakanı Robert Anderson'ı bölgeye göndermiştir. Sonra yine krizin son günlerinde Nasır, Başkan Johnson'a İsrail'in ‘günahlarını’ birer birer kaydettiği bir not göndermiştir. Nasser, Johnson'a Mısır

birliklerinin Sina Yarımadası'na girmesinin, İsrail'in saldırgan politikalarıyla mücadele etmek için tasarlanmış bir ihtiyati tedbir olduğunu açıklamıştır. Nasır ayrıca Filistin halkının meşru haklarının, İsrail devleti tarafından gasp edildiğini dile getirerek bu sorunun çözülmesi gerektiğini dile getirerek gerekli önlemlerin yerine getirilmesini istemiştir. Mayıs 1967'de, İsrail'e meydan okumak ve onu yenmek için koşulların olgunlaştığı sonucuna varan Mısır cumhurbaşkanı, nihayet İsrail devletini yok etme konusundaki uzun tutkusunu gerçekleştirme yoluna girmiştir (Gat, 2005). Mısır savaş hazırlıklarını, dünya medyasının gözleri önünde kendinden emin bir şekilde gerçekleştirmiştir. Nasır 22 Mayıs'taki konuşmasında: “Yahudiler savaş tehdidinde bulundular. Onlara diyoruz ki: Rica ederim; savaşa hazırız.” Söylemlerinde bulunmuştur. Dört gün sonra ileriye doğru büyük bir adım atmış ve çatışma çıkarsa asıl hedeflerinin ‘İsrail'i yok etmek’ olacağını duyurmuştur. Nasır aynı şekilde: “Artık 1956 öncesi duruma geldiğimize göre, Allah 1948'den önceki statükoyu geri getirmemize kesinlikle yardım edecek” diyerek hedeflerini açık açık göstermiştir (Karsh,2017).

Haziran 1963'te Sovyetler Birliği ve Mısır arasında tahminen 500 milyon ABD doları tutarında oldukça büyük bir silah anlaşmasını imzalanmıştır. Kesin meblağ ne olursa olsun, Altı Gün Savaşı öncesindeki dönemde şüphesiz en önemli silah anlaşması olmuştur. Mısır hava üsleri ve diğer stratejik bölgelerinin etrafına konuşlandırılmak üzere Sovyetlerden satın aldığı yerden havaya füzelerle donatmaya başlamıştır. Kahire'deki ABD büyükelçiliği, Nasır'ın Arap devletlerinin İsrail'i savaş alanında ezebileceklerine tamamen ikna olduğunu bildirmiş, dahası büyükelçiliğin konuştuğu her Mısırlı yetkili bu üstünlük inancını paylaştıkları belirtilmiştir. Raporun sonucuna göre, Mısır'ın bu sınırsız güce sahip olduğu duygusu ve Mısır'ın İsrail'le yüzleşip onu yenebileceği inancıyla birleştiğinde, kısa süre içerisinde bir savaşın yaşanacak olması ihtimalinin neredeyse kesin olduğu belirtilmiştir. Bu nedenle, 1967 savaşına yol açan olayları tetikleyen şeyin Nasır'ın artan özgüveni olduğunu düşünmek bazı açıklardan doğru bir değerlendirmedir

(Gat, 2005). Yine de tüm militan coşkusuna rağmen, Nasır'ın bu özel zamanda ilk saldırıdan vazgeçmek için kendince önemli nedenleri olmuştur. Birincisi savaş hazırlıkları henüz tamamlanmamıştı, Sina'daki Mısır kuvvetleri hâlen hazırlık aşamasındaydı, Ürdün'e giden Arap sefer kuvvetleri henüz tam olarak konuşlandırılmamıştı ve Arap askeri koalisyonunun harekât planlarının koordinasyonu daha fazla zaman gerektiriyordu. Nasır ayrıca bir Mısır saldırısının, 1948 savaşından bu yana Pan-Arap birliğinin etkili bir zaferin kazanılmasıyla beraber İsrail üzerindeki yeni Arap siyasi ve askeri üstünlüğünün kurulmasını etkisiz hale getirebilecek bir ABD askeri tepkisini tetikleyebileceğinden de korkmuştur. Nasır'ın ABD müdahalesine ilişkin korkuları, İsrail topraklarına derin saldırılar öngören Mısır harekât planının yapısını da doğal olarak fazlasıyla etkilemiştir. Bir zırhlı tümen Gazze Şeridi'nden çıkıp İsrail içindeki sınır köylerini ele geçirecek, diğer bir zırhlı tümen ise güney Negev'i İsrail'in geri kalanından ayıracak ve böylece Mısır'ın uzun süredir devam eden Ürdün ile köprü kurma maksadını tamamlayacak toprağı elde etme hedefine böylelikle ulaşabilecekti (Karsh, 2017).

Şartlar göz önünde bulundurulduğu vakit coğrafi derinlik eksikliğinin dikte ettiği İsrail askeri doktrini, önce saldırıyı stratejik bir zorunluluk haline getirmiştir. Üç cephede olası bir savaşla karşı karşıya kalan İsrail planlamacıları, bir tehdidin gerçekleşmesi durumunda diğerlerine karşı koymak için sürpriz bir ilk vuruşun gerekli olduğunu dile getirmişlerdir. İsrail generalleri ayrıca İsrail ne kadar uzun süre beklerse, savaşın o kadar maliyetli olacağını ve Nasır'ın güçlerini sağlamlaştırmak için zamanı kullandığından başarı şansının o kadar düşük olacağını savunmuşlardır. Ancak İsrail'in bu kadar çok erkek nüfusunun iş yerlerinden uzağa seferber edilmesi ekonomik olarak da felce uğratacağı. Bu ikilem İsrail'de öylesine siyasi bir krizin olmasına sebep olmuştur ki yıkıcı olabilecek bir savaşın baskısı ve açık politika direktiflerinin yokluğu, İsrail Genelkurmay Başkanı Yitzhak Rabin'in 22-24 Mayıs tarihleri arasında 48 saat boyunca iş göremez hale gelmesine neden olan zihinsel ve fiziksel yorgunluktan mustarip olmasına neden olmuştur. Sina'nın yıkıcı bir saldırı yapabilecek bir

Mısır ordusuyla doldurulması, Tiran Boğazı'nın kapatılması ve diplomasinin başarısızlığı savaşı kaçınılmaz hale getirmiştir. Profesör Michael Walzer, İsrail'in olası bir yıkıcı darbeye karşılık vermesini beklemenin kendinizi korumaya çalışmadan önce yenilgiyi kabul etmeye benzediğini belirtmiştir. İsrail Mossad'ın yöneticisi Meir Amit, savaştan hemen önce ABD'yi İsrail'in planlarından haberdar etmek için gizlice ABD'yi ziyaret ettiğinde, ABD Pentagon Şefi Robert McNamara, Başkan Johnson'la istişare ederek: “Aslında ... İsrail'e verdi. Mısır'a karşı önleyici bir saldırı başlatmak için yeşil ışık yaktı.” ifadelerini kullanmıştır (Reifer, 2013).

İsrail ile Suriye arasındaki sınır gerilimlerinin bir sonucu olarak patlak veren Arap İsrail krizini çözmek için üç hafta süren sonuçsuz diplomasinin ardından İsrail hükümeti, 5 Haziran 1967 sabahı IDF'ye Mısır silahlı kuvvetlerine karşı operasyon başlatması için emir vermiştir. İsrail Hava Kuvvetleri, Mısır hava kuvvetlerine yönelik yıllardır planlanan ve uygulanan tam ölçekli bir önleyici saldırı olan Focus Operasyonunu hemen başlatmıştır. Alışılmadık bir zaman olan şafak vaktinden sonra ve beklenmedik bir şekilde büyük ölçüde batıdan doğuya yönlendirmesi ile saldıran IAF, Mısır hava kuvvetlerini savaşa tamamen hazırlıksız yakalamıştır. Neredeyse tüm envanterini kullanan çok dalgalı bir saldırı ile IAF, uzun menzilli bombardıman uçaklarının ve cephe hattının imhasına öncelik vererek önceden belirlenmiş bir hedef sıralamasına göre 5 Haziran boyunca Sina ve Mısır'daki 18 hava üssünü sürekli olarak bombalamıştır (Rodman, 2010). Saat 8:45'te başlatılan ilk dalga saldırısı ile IAF, 11 adet stratejik ve operasyonel özelliği olan hedeflere saldırıları gerçekleştirmiş, 09:35'te ise 16 adet havaalanına ve üsse 500 sortilik bir bombalama saldırısı yapmıştır. Yapılan saldırılar sonucu saat 11:35 sularında Mısır Hava Kuvvetleri operasyonel olarak tamamen işlevsiz hale gelmiştir. Aynı gün içerisinde üçüncü ve dördüncü dalga saldırıları ile bu sefer IAF kuzeye yönelmiş ve Suriye ile Irak'ın hava üslerinin çoğunluğunu imha etmiştir (Raska, 2020). Focus Operasyonu Mısır hava kuvvetlerini harap etmiş, verilen rakamlara göre tüm uzun menzilli

bombardıman filosu ve ön cephe önleme filosunun çoğu dahil olmak üzere yaklaşık 300 uçağın imha edildiğini İAF kayıtları tarafından aktarılmaktadır. Hava üslerinin birçoğu aşağı yukarı çalışmaz hale gelmiş, çünkü İAF uçakları pistlerini çökertmiş, tesislerini yıkmış ve Mısır hava kuvvetleri yalnızca ilkel bir onarım yeteneğine sahip olmasından kaynaklı olarak hasarın kısa sürede telafi edilmesi imkânsız hale gelmiştir. Suriye, Ürdün ve Irak hava kuvvetleri, İAF'ın Mısır hava kuvvetlerine yönelik saldırısına, İsrail'e karşı bir dizi küçük çaplı hava saldırısı başlatarak karşılık vermiştir. Bu saldırılar kayda değer bir hasara neden olmamış ancak İAF'ı bu hava kuvvetlerinin oluşturduğu potansiyel tehdide karşı bir uyarı niteliğinde olmuştur. Odak Operasyonunun bir parçası olarak Suriye, Ürdün ve Irak'taki sekiz hava üssünü derhal ve defalarca vurduktan sonra İAF, Sina cephesinde tipik olarak Mısır'ın gerisinde saldırılar başlatmış ve yavaş yavaş sürekli değişen bir ön cepheye doğru ilerlemiştir. Hava saldırısının Mısır ordusuna verdiği hasarın çoğu, savaşın üçüncü ve dördüncü günlerinde, merkezi Sina geçitlerinden Süveyş Kanalı'na doğru panik içinde geri çekilmesi sırasında gerçekleşmiştir. Ancak İAF tarafından imha edilen araçların çoğu, Mısır ordusunun lojistik tarafını oluşturan kamyonlar ve cipler gibi yumuşak hedefler olmuştur. Nispeten az sayıda tank ve diğer zırhlı savaş aracı İsrail hava gücü tarafından etkisiz hale getirilmiştir. Başka bir deyişle İAF, Mısır ordusunun ön hat birimlerine ve operasyonel rezervlere, IDF'nin kara kuvvetleriyle çatışmaya giren temel birimlere ağır hasar vermemiştir (Rodman, 2010).

Sina cephesinde İsrail Savunma Kuvvetleri 3 aşamalı bir strateji izlemiştir. İlk aşamada Sina'da ileri öncül kuvvetleri yok ederek kuzey ve orta eksenleri açmak, ikinci aşamada ise açılan bu eksenlerden Sina'nın derin noktalarına doğru nüfus ederek Mısır güçlerinin rezerv oluşumlarını yok etmek olmuştur. Ardından son aşama olarak Süveyş Kanalı'na giden iki dağ geçidi tüm yönlerden tutularak Mısır ordusunun kanalı tekrar geçmesi engellenmiştir. Mısır ordusunun yüksek komuta zinciri bu ani baskın sonucunda yalpalamış ve plansız bir geri çekilme vermiştir. Ancak düzensiz bir

şekilde geri çekilen ordu ciddi bir kaosun ortasında kalmış birçoğu çölde mahsur kalmış ve İsrail jetleri geri çekilen orduyu 3 gün boyunca bombalamıştır. Sonuç olarak Mısır kuvvetleri 15 bin ölü ve 20 bin savaş esiri ile ağır kayıplar vermiş ve askeri donanım ekipmanlarının yaklaşık %80'ni IDF'nin eline geçmiştir. 8 Haziran günü Sina Yarımadasının tüm kontrolü IDF'ye geçmiş ve Nasır ateşkesi kabul etmiştir (Raska, 2020). Kazanılan zafer, İsrail'i stratejik, psikolojik ve politik olarak dönüştürmüştür. İsrail'in zaferi, Batı Şeria (Doğu Kudüs dahil), Gazze Şeridi, Sina Yarımadası ve Golan Tepelerini kontrol etmesiyle sonuçlandı. Bu bölgeler İsrail'in kendisinden üç buçuk kat daha büyüktür. Dindar-Siyonistler, Yahudilerin tarihi İsrail Ülkesindeki, (özellikle Kudüs ve Batı Şeria'daki El Halil) İncil yer alan şehirlere dönüşleriyle beraber yaşanan savaşta ilahi bir etki görmüşler ve onlar için kurtuluşun başlangıcı olarak kabul etmişlerdir. Savaş aynı zamanda bir milyondan fazla Filistinliyi İsrail askeri kontrolü altına almıştır.

1967'deki Arap başarısızlığı, Nasır'ın güvenilirliğini ve bölgesel hakimiyetini paramparça eden seküler Pan-Arabizm ve Nasırcılığın cephesinin etkisi neredeyse sıfırlama noktasına getirmiştir. Daha sonra, yenilgiyi laik ideolojilere duyulan yanlış güvenin ve Müslüman inancının eksikliğinin bir sonucu olarak açıklayan alternatif İslamcı ideolojilerin büyümesini körüklemiştir. Savaşın ilk gününde kapsamlı Arap zaferlerini anlatan devlet propagandasıyla beraber bu başarısızlığın etkileri ve büyüklüğü pekiştirilmiştir. Arapların yenilgisi, Filistinlilerin kendi ulusal davalarını ilerletmede başı çekmesini kolaylaştırmış, Savaş ve sonrasında Filistin milliyetçiliği, Filistinlilerin kendilerini Arap devletlerinin kontrolünden kurtarmak için 'karar bağımsızlığı' arayışıyla yeniden alevlenmiştir. İsrail kontrolü altındaki topraklarda faaliyet gösteremeyen Yaser Arafat liderliğindeki Filistinli silahlı gruplar, Ürdün ve Lübnan'dan faaliyet göstermeye başlamış ve terör saldırıları ile adam kaçırmalarla karakterize edilen uluslararası bir silahlı strateji ve aynı zamanda uluslararası forumlarda tanınmayı güvence altına almak için diplomatik bir strateji geliştirmişlerdir. Filistinliler nihayetinde Arap-İsrail çatışmasını çevreleyen

uluslararası diplomasinin odak noktası haline gelmiş ve FKÖ (Filistin Kurtuluş Örgütü), Arap Ligi tarafından Filistin halkının tek meşru temsilcisi olarak tanınarak 1974'te BM'de gözlemci olarak kabul edilmiştir (BICOM, 2017).

1973 Yom Kippur Savaşı

Yom Kippur Savaşı, 6 Ekim 1973'ten 25 Ekim 1973'e kadar sürdü ve bu kısa ömürlü bir savaş olmasına karşın, tarihi açıdan oldukça büyük bir önem taşımaktadır. Bu savaş, İsrail'in komşu Arap ülkelerinin topraklarını fethettiği 196'deki Altı Gün Savaşı'na yanıt olarak ortaya çıkmıştır. 1967 savaşında Mısır Sina Çölü ve Gazze Şeridi'ni, Ürdün Batı Şeria ve Doğu Kudüs'ü, Suriye ise Golan Tepeleri'ni kaybetmiştir. İsrail, Altı Gün Savaşı'nda büyük miktarda Arap toprağını fethetmiş ve İsrail için bu zafer, Arap askeri ve siyasi zayıflığını dünyaya göstermesi açısından Arap ülkeleri için büyük bir kayıp yaşatmasını sağlamıştır. Altı Gün Savaşı'ndan beş yıl sonra dönemin Mısır Devlet Başkanı Enver Sedat, İsrail'in fethettiği toprakları geri almak için Suriye Devlet Başkanı Hafız Esad ve Ürdün Kralı Hüseyin bin Talal ile güçlerini birleştirerek, Yahudiler için en kutsal gün olan Yom Kippur'da 6 Ekim 1973'te İsrail'e saldırı başlatmışlardır. Arap kuvvetleri Yom Kippur'dan faydalanmıştır zira İsrail Savunma Kuvvetleri mevzilerinde değil sinagogda olacaktı ve İsrail Başbakanı Golda Meir kutsal bir günde böyle bir saldırı beklememekteydi. Mısır kuvvetleri Sina Çölü'nden geçmiş ve Suriye kuvvetleri, Meir ve IDF'yi şaşkırtarak Golan Tepeleri üzerinden İsrail'e doğru ilerlemiştir (Bakhsh, 2019).

Meir'i (1969–74) ana suçlu olarak görme eğilimindedir ve iddiaya göre diplomatik cephede herhangi bir ilerlemeyi engellediği ve böylece savaşı kaçınılmaz kıldığı iddia edilir. Bir Meir biyografi yazarı olan Yossi Goldstein, Arapların İsrail'in var olma hakkını tamamen reddetmesi göz önüne alındığında, başbakanın Haziran 1967 Savaşı'nda alınan toprakların geri verilmesinin barışa yol açacağına inanmadığını iddia etmiştir. Ona göre, 1949 ateşkes hatları (1967 öncesi hatlar olarak bilinir) yalnızca bir barış anlaşmasında belirlenecek güvenli, uluslararası kabul görmüş ve karşılıklı olarak

kabul edilmiş sınırlar ile değiştirilebilir ve o zaman bile, Kasım 1967 BM Güvenlik Konseyi Kararı 242'de öngöröldüğü gibi savaş öncesi sınırlara geri dönüş yaşanmamalıdır. Benzer şekilde Avi Shlaim, Meir'in politikasının statükoyu korumaya ve diplomatik risklerden kaçınmaya çalıştığını öne sürmektedir. Araplar onun şartlarına göre barış yapmayı kabul etmediğı herhangi bir barışıl çözümün her zaman İsrail'in güvenliğini baltalamak anlamına geldiğı kabul edilmiştir (Gat, 2020). Aslen Sedat'ın yükselişi, Mısır'ın İsrail'e karşı geleneksel konumunda ani bir değişiklik yaratmamıştır. Selefi olduğı Nasır gibi, Yahudi devletini bölgede emperyalist, yayılmacı bir güç olarak görmüş ve onunla doğrudan müzakereleri tam bir teslimiyet olarak kabul etmiştir. Bunun yerine 242 sayılı Kararın belirli bir zaman çerçevesi içinde empoze edilmesi çağrısında bulunmuştur. Yine de Nasır'ın aksine Sedat, İsrail'e baskı uygulama yeteneğı göz önüne alındığında, Moskova'dan ziyade Washington'un 1967 savaşında kaybedilen Mısır topraklarını geri almanın anahtarı olduğına inanmış, Amerikan yardımı ve desteğı olmadan Yahudi devletinin hayatta kalamayacağı belirtmiştir. 15 şubat 1971'de BM Özel Elçisi Jarring'e, İsrail'in yalnızca Sina Yarımadası'ndan değıl, işgal altındaki tüm topraklardan tamamen çekilmeyi taahhüt etmesi halinde, Filistin sorununu çözme sözü verdiğini bildirmiştir. BM kararlarına uygun olarak mülteci sorununun çözölməsi, sınırın her iki tarafının simetrik olarak askerden arındırılması ve dört büyük gücün birliklerinden oluşan bir BM barış gücünün Sina'da konuşlandırılması konusunda anlaştıktan sonra Mısır'ın bir barış antlaşması imzalamaya hazır olacağını bildirmiştir. Ancak Sedat'ın 1971-73 girişimleri ayrı bir Mısır-İsrail barışını tasavvur etmemiştir, bunun yerine bu olasılığı İsrail'in 1967 öncesi döneme tamamen çekilmesini içerecek kapsamlı Arap-İsrail barışının ayrılmaz bir parçası olarak görmüştür (Gat, 2020).

İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF), 1973 Yom Kippur Savaşı sırasında tarihinin en zorlu meydan okumalarından biriyle karşı karşıya kalmıştır. Mısır ve Suriye orduları tarafından tamamen hazırlıksız halde yakalanan IDF, savaşın ilk günlerinde sırasıyla Sina'da ve Golan'da ciddi geriye geçilmeler yaşamıştır. Hem Mısır

hem de Suriye saldırılarını kontrol altına alabilmesine rağmen, bu süreçte ağır insan ve ekipman kayıpları vermiştir. Sonrasında Suriye ve Mısır'a yönelik gerçekleştirilen karşı saldırılar sırasında da ek ağır kayıplar verilmiştir. IDF savaştan tartışmasız galip olarak çıkarmasına rağmen bu zafer oldukça yüksek maliyetli bir galibiyet olmuştur. İsrail Hava Kuvvetleri (IAF), IDF'nin diğer muharebe kolları gibi Yom Kippur Savaşı'ndan hırpalanmış ve ciddi kayıplar yaşayarak çıkmıştır. Öncelikle İsrail hükümeti üzerindeki Amerikan siyasi baskısının bir sonucu olarak, düşmanlıkların başlangıcında Mısır ve Suriye bütünleşmiş hava savunma sistemlerini (IADS) devre dışı bırakmaya yönelik savaş öncesi operasyonel planlarını uygulayamayan IAF, görevlerini ağır bir savunma şemsiyesine karşı gerçekleştirmek zorunda kalmıştır. Sonuç olarak, çatışmalar sırasında 100'den fazla avcı-bombardıman uçağı kaybedilmiştir ve bu savaş öncesi savaş uçağı envanterinin yaklaşık %30'una tekabül etmiştir (Rodman, 2017).

IDF'nin seferber olmak ve savaş için konuşlanmak için üç haftası olduğu Altı Gün Savaşı'nın aksine, Yom Kippur Savaşı İsrail'i gafil avlamıştır. IDF'nin kara kuvvetleri, özellikle de savaş gücünün büyük bölümünü oluşturan yedek zırhlı tümenler, Sina ve Golan cephelerinde ne seferber edilebilmiş ne de konuşlandırılabilmiştir. IAF, Operasyon Model 4'ü (Sina cephesi) ve Operasyon Model 5'i (Golan cephesi) uygulamaya hazırlamak için sadece birkaç saate ihtiyaç duymuştur. Ancak yoğun Amerikan baskısı altında, İsrail hükümeti önleyici bir saldırıyı onaylamayı reddetmiştir. Bundan kaynaklı olarak IDF bu savaşta ilk darbeyi almak zorunda kalmıştır. IAF, düşmanlıkların başlangıcında Operasyon Mücadelesi 4'ü uygulamaya çalışmış ve ilk başarısını elde etmiştir ancak IDF yüksek komutanlığı, İsrail'e doğru gerçekleştirebilecek olası bir Suriye zırhlı atılımını önlemek amacıyla IAF'ın tüm gücünü Golan cephesine yönlendirmek için operasyonu hızla iptal etmiştir. IAF savaş boyunca, bu operasyonel görevler için uygun kaynakları olduğu zamanlarda, her iki cephedeki IADS'ye karşı alelacele doğaçlama, parça parça saldırılarla idare etmek zorunda kalmıştır (Rodman, 2010). İsrail'in müteakip istihbarat

başarısızlıklarının bu saldırıyı öngörememesinden dolayı bu savaş, daha sonraki dönemlerde 'İsrail'in Pearl Harbor'ı' olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Topçu ve hava saldırılarıyla desteklenen Mısır zırhlı ve piyade kitlesel oluşumları, 6 Ekim öğleden sonra Süveyş Kanalı boyunca saldırıya geçmiştir. Eş zamanlı olarak, Irak ve sınırlı Ürdün müfrezeleri tarafından desteklenen Suriye güçleri, Golan Tepelerindeki İsrail mevzilerine saldırmıştır. İsrail Hava Kuvvetleri, güç durumdaki kara kuvvetlerini desteklemek için uçakları havalandırması ancak Mısır ve Suriye, Altı Gün Savaşı'nın sona ermesinden bu yana çok büyük miktarda Sovyet hava savunma teçhizatı alması sayesinde yoğun SAM şemsiyeleri kurarak Arap kuvvetlerini İsrail Hava Kuvvetlerinin her iki cephedeki saldırılarına karşı korumuştur. İlk birkaç gündeki umutsuz seferberlik İsrail'in çöküşünü zar zor engellemiş ve 8 Ekim'de Arap güçleri hem Golan'da hem de Sina'da konsolide kazanımlar elde etmiştir (Doyle, 2016).

Sovyetler Birliği, Arap devletlerini Sovyet silahları sağlayarak desteklemiştir. ABD, bu sürpriz savaşta İsrail'i desteklemiş ancak ABD'nin savaşın gerçekleşmesiyle alakası istihbaratının olmamasından dolayı Başkan Richard Nixon'un İsrail'e silah göndermesi biraz zaman almıştır. Soğuk Savaş gerilimleri zirvede olduğundan, Nixon hemen silah gönderip göndermeyeceğinden emin olamamıştır. Savaşın patlak vermesinden bir hafta sonra, Nickelgrass Operasyonu olarak bilinen bir görevle, İsrail'in ulusal havayolu şirketi El Al'ın Virginia'dan silahları alıp İsrail'e geri götürmesini ayarlanmıştır (Bakhsh, 2019). Bu çatışma sırasında Sovyet davranışı, Moskova'yı ABD ile yeni gelişen yumuşama politikasının önemi ve Mısır ve Suriye gibi bölgesel müttefiklere verdiği tarihi desteğin önemi arasındaki bir ikileme yüzleşmeye zorlamıştır. Bu askeri destek, 1970-1973 yılları arasında Mısır'a 1.000'den fazla tank, 1.000 zırhlı personel taşıyıcı, 100'den fazla savaş uçağı, 120 helikopter ve yaklaşık 100 karadan havaya füze bataryası tedarik etmeyi içermiştir. Sovyetler Mısır'a hava yoluyla ikmal malzemesi sağlamaya başlamış ve ABD, İsrail'in ciddi savaş alanı kayıplarını göz önünde bulundurarak Sovyet

çabalarını 40.000 ton aşan ve savaş boyunca devam eden hava ve deniz ikmali ile karşılık vermiştir. Sovyet Hükümet Başkanı Alexei Kosygin, Mısır'ın savaş çabalarına yardımcı olmak için 16-19 Ekim tarihleri arasında Kahire'yi ziyaret etmiştir. Moskova ve Washington arasında, Sovyet ABD Büyükelçisi Anatoly Dobrynin (1919-2010), ABD Başkanı Richard Nixon, ABD dışişleri bakanı Henry Kissinger ve Sovyet Başkanı Leonid Brejnev gibi politika yapımcıların dahil olduğu, zayıf ve devam eden istişareler gerçekleşmiştir. 20-21 Ekim tarihlerinde Kissinger Moskova'ya gelmiş ve her iki taraf da ateşkes müzakere etmeye çalışmıştır. Sovyetler İsrail'in 1967 öncesi sınırlarına çekilmesini isterken, Kissinger İsrail birliklerinin yerinde olduğu ve İsrail'in Arap topraklarından çekilmesi çağrısı yapan Birleşmiş Milletler Kararı 242 ile bağlantılı bir ateşkes istemiştir. Bu anlaşmazlık sonucunda müzakerelerde bir ilerleme kaydedilememiştir. Bakıldığı zaman 1973 Yom Kippur Savaşı bir Arap-İsrail savaşından daha fazlası olmuş ve ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki Soğuk Savaş gerilimlerini temsil etmiştir (Chapman, 2014).

IDF'nin kuzey cephesindeki savaşı üç farklı aşamaya ayrılabilir: “Golan'ı Suriye güçlerinden temizlemek için 6 Ekim'den 10 Ekim'e kadar olan bir savunma aşaması, Suriye topraklarında ek toprak elde etmek için 11 Ekim'den 14 Ekim'e kadar olan bir saldırı aşaması ve yeni ele geçirilen bu bölgeyi tutmak için istikrarlı bir ateşkesin yürürlüğe girdiği 15 Ekim'den 24 Ekim'e kadar ikinci bir savunma aşaması”. Suriye Ordusu, 1967 ateşkes hattı boyunca iki kollu bir saldırı başlatmıştır. Kuzey Golan'da Suriye saldırısı hiçbir yere varamamıştır. Bölgede konuşlanmış IDF tank tugayı tarafından yürütülen muhteşem bir mobil savunma, çok daha büyük Suriye kara kuvvetlerini birkaç gün boyunca savunma hatlarında durdurmuş ve bu süreçte yüzlerce tankı ve APC'yi imha etmiştir. Güney Golan'da ise tam tersine Suriye kuvvetler, IDF tank tugayını yarıp geçmeyi başarmıştır. Bu tugay, Suriye tanklarına ve APC'lere saldırmak için çok ağır kayıplar yaşasa da saldırgan ve savunucu arasındaki sayılardaki büyük dengesizlik burada belirleyici olmuştur. Suriye'nin savaş öncesi harekât planının bir parçası olmasa bile artık

çok gerçek bir olasılık haline gelen İsrail'e gerçek bir saldırı, yalnızca bu tugayın kalıntılarının geciktirici eylemleri, arka kademe ikmal konvoylarına karşı IAF hava saldırıları ve saldırının başlamasından sonraki 12 saat içinde gelen ilk yedek kuvvetlerin zamanında müdahalesi tarafından engellenmiştir. (Rodman,2015).

11 Ekim'de IDF, Suriye'ye karşı bir saldırı başlatmıştır. Bu saldırının temel amacı, özellikle Mısır'ın Sina'da bulunan büyük bir toprak parçasını ele geçirmeyi başarması gerçeği ışığında, savaş sonrası müzakerelerde bir pazarlık kozu olarak hareket etmek için Suriye içindeki bir toprak parçasını ele geçirmektir. IDF pahalı zırh saldırıları yapmak yerine yolu açmak için ağır tank ve topçu ateşi kullanarak kayıpları en aza indirecek şekilde tasarlanmış bir şekilde ilerlediğinden, geleneksel birleşik silahlı savaş bu karşı saldırıda önemli bir rol oynamıştır. Mekanize ve paraşütle piyade, mühendislik kuvvetleri ve IAF avcı-bombardıman uçakları da IDF'nin saldırısında önemli görevler üstlenmiştir. 14 Ekim'de IDF, uzun menzilli topçuları Şam'ın dış mahallelerinin menziline girdiğinde karşı saldırısını durdurmuştur. 15 Ekim'den 24 Ekim'e kadar Suriye Ordusu, Irak ve Ürdün keşif kuvvetleriyle birlikte İsrail yerel yerleşim bölgesine karşı saldırılar düzenlemiştir. IDF, tüm bu saldırıları geleneksel birleşik silahlı savaş uygulamasıyla püskürtmüştür. Golan cephesindeki savaşın son 10 günü boyunca İsrail tarafından başlatılan tek saldırı, IDF'nin Hermon Dağı'ndaki istihbarat toplama tesisinin yeniden ele geçirilmesini içermiştir. Topçu ve hava desteğiyle yukarıdan ve aşağıdan ilerleyen piyade kuvvetleri, geleneksel birleşik silahlı savaş başarısıyla burada konuşlanmış Suriye özel kuvvetlerine karşı oldukça kayıplı bir zafer elde etmiştir (Rodman,2015).

IAF, Golan cephesinde zorunlu olarak farklı bir kurallar dizisine göre hareket etmiştir. IDF üst komutanlığı, savaşın ilk günlerinde Suriye zırhlılarının İsrail'e girmesinden korktuğu için IAF, oluşabilecek kayıp ve maliyetleri hiçe sayarak, savaşın başlangıcından itibaren bu cephede yüksek tempolu bir CAS(Alçak Hava Saldırısı) ve tecrit çabasına girmek zorunda kalmıştır. Ancak IDF'nin yedek zırhlı tümenlerinin seferber edilmesi ve

konuşlandırılmasından sonra Suriye saldırısını durdurulmuş ve cepheyi istikrara kavuşturmuştur. IAF ayrıca IDF'nin Suriye topraklarına yönelik karşı saldırısını desteklemek için CAS ve tecrit saldırılarını karşı saldırı zamanında devam ettirmiştir (Rodman, 2010).

IDF'nin güney cephesindeki savaşı da farklı aşamalara ayrılabilir: “Mısır'ın Sina'ya nüfuzunu durdurmak için 6 Ekim'den 14 Ekim'e kadar büyük ölçüde savunma aşaması ve sırayla Süveyş Kanalı'nı geçmek için 15 Ekim'den 24 Ekim'e kadar Mısır topraklarını ele geçirmek için bir saldırı aşaması”. Mısır Ordusu Sina'ya saldırı başlattığında, IDF'nin yalnızca birkaç yüz düşük kaliteli piyadesi, birkaç düzine tankı ve birinci dalganın beş piyade tümenine karşı koymak için su hattının hemen yanında bir avuç topu vardı. Bar Lev Hattındaki piyadelerin düşük kalitesi ve Mısır Ordusu tarafından onlara karşı kullandıkları ateş gücü hacmi, güçlü noktaların ne kanalı geçen piyade tümenlerini etkili bir şekilde taciz edebileceği ne de etkili bir şekilde topçu ateşi ya da hava desteği çağırabileceği anlamına gelmiştir. IDF, güçlü noktaları rahatlatmak amacıyla kanala doğru küçük ölçekli tank saldırıları ile karşılık vermiştir. Sina'daki piyadelerin çoğu ya arka bölge kurulumlarını korumak ya da Mısır'a karşı koymak için boşaltıldığı için ve cepheye yakın birkaç topçu birliğinin ağır karşı batarya ateşi altında olmasından kaynaklı, bu tank saldırıları topçu ateşi tarafından desteklenememiştir. IAF'ın filoları başka görevlerle meşgul olduğundan, özel kuvvetler birlikleri helikopterler veya avcı-bombardıman uçakları aracılığıyla İsrail'in arkasına nakledilmiştir. Tanklar birkaç güçlü nokta ile bağlantı kurmayı ve yaralıların bir kısmını tahliye etmeyi başarsa da Akdeniz kıyısı boyunca aşırı kuzeydeki bir tanesi hariç tüm Bar Lev Hattı mevzileri sonunda Mısır Ordusu'nun eline geçmiştir. İçlerindeki piyadelerin çoğu ya öldürülmüş ya da esir alınmıştır. (Rodman,2015).

IDF'nin düzenli tank tümeni, güçlü noktaları rahatlatmak ve kanal boyunca Mısır köprübaşlarını kontrol altına almak için savaşırken iki yedek tank tümeni, tank taşıyıcılarının bulunmamasına ve diğer lojistik sorunlara rağmen iki günden kısa

bir sürede Sina'ya ulaşmış ve 8 Ekim'de çok tümenli bir karşı saldırıya izin verilmiştir. Ne de olsa IDF, öncelikle taarruz manevra savaşı için inşa edilmiştir ve savaş doktrini, mümkün olan en erken anda bir karşı saldırıyı ön görmektedir. GHQ olarak adlandırılan bu karşı saldırı, Mısır köprü başlarını kuzeyden güneye doğru ilerleyecek ve belki de IDF'nin daha sonra kanalı Mısır'a karşı uygun şekilde harekete geçmek için kullanabileceği bir köprüyü ele geçirmek amacı taşımıştır. Bu iyimser değerlendirmenin gerçeklikten kopuk olduğu ortaya çıkmıştır. IDF muhtemelen Mısır Ordusundan aldığı kadar fayda sağlasa da savaş sırasında tank taburlarından üçte ikisi, kısmen tanksavar füzeleri ve roketlerle donatılmış piyadeler tarafından aşağı yukarı tamamen yok edilmiştir. IDF nihayet karşı saldırısını durdurduğunda, Mısırlılar Sina'daki mevzilerinin hiçbirinden çıkarılamamıştır (Rodman,2015). Sina cephesinde IAF, başlangıçta CAS saldırılarını Bar-Lev Hattı üzerindeki kuşatılmış IDF kaleleri çevresinde ve engelleme saldırılarını Süveyş Kanalı üzerindeki Mısır köprübaşlarına yönelik olarak yoğunlaştırmıştır. IAF, kanal boyunca uzanan çok sayıda köprüyü vursa da Mısırlılar onları çok hızlı bir şekilde tamir etmişlerdir. IAF, Golan cephesine odaklandığında özellikle çatışmaların ilk birkaç gününde Arap IADS'ye verdiği ağır kayıpların ışığında, Sina cephesindeki CAS ve tecrit saldırılarının sayısını azaltmıştır. IDF kara kuvvetleri, Süveyş Kanalı boyunca karşı saldırıya geçip kanalın Mısır tarafındaki SAM bataryalarını imha etmeye başlayana kadar, IAF'ın CAS ve engelleme çabaları büyük ölçüde hava savunma şemsiyesi dışında faaliyet gösteren Mısır kuvvetleri üzerinde yoğunlaşmıştır. IAF, IDF'nin Mısır'a yönelik karşı saldırısını desteklemek için ancak savaşın son aşamasında, savunma sistemlerinin çoğunluğunun kara kuvvetleri tarafından imha etmesiyle birlikte, bu cephedeki CAS ve tecrit çabalarını yoğunlaştırmıştır. (Rodman, 2010).

Karşı saldırıdaki başarısızlığından dolayı IDF, 9 Ekim'den 14 Ekim'e kadar savunma pozisyonuna geri dönmüştür. Bu dönemde, kuvvet yapısı ve savaş doktrini, savaşın ilk üç gününde elde edilen bilgilere uyum sağlamış, tank tümenlerine yeterli sayıda piyade ve

topçu tüpü dahil edilmiştir. Hasarlı tanklar onarılarak tekrar savaş alanında kullanılmaya başlamıştır. Ve bu noktadan itibaren IDF, artık desteklenmeyen tank saldırıları gerçekleştirmemiştir. Bunun yerine tanklar, geleneksel birleşik silahlı savaşın avantajlarını göz önünde bulundurarak, ihtiyatlı bir şekilde piyade ve topçulardan gelen bastırıcı ateş desteğiyle birlikte ilerlemiştir. Büyük bir mobil tank savaşına girme fırsatı ise 14 Ekim'de gerçekleşmiştir. Kısmen Sina dağ geçitlerine ulaşmak ve kısmen de kuzeyde sendeleyeni Suriye üzerindeki baskıyı azaltmak için Mısır Ordusu, bir dizi farklı eksen boyunca çok bölümlü bir saldırı başlatmıştır. Uzun lafın kısıyası, Mısır Ordusu o gün ezici bir yenilgiye uğramış ve 200-250 tank kaybetmiştir. 14 Ekim tank muharebesi güney cephesindeki savaşın ilk dönüm noktasını oluşturmuş, IDF'nin 15 Ekim'de başlayan kanallar arası karşı taarruz ise ikinci dönüm noktasını oluşturmuştur. Bu tarihten savaşın sonuna kadar IDF saldırıda modunda, Mısır ise savunmada kalmıştır. Süveyş Kanalı'nı geçtikten sonra karma tank ve piyade birlikleri, özellikle SAM ve AAA pillerini parçalamak için hemen yayılmaya başlamıştır. Kanalin İsrail tarafından IDF topçu ateşi de su hattına yakın bulunan bataryaları vurmuştur. Bu çabalar, Mısır Ordusu'nun IADS'sinin büyük bölümlerinin imha edilmesiyle sonuçlanmış, savunmasız uçuş koridorları açılmış ve bu da IAF avcı-bombardıman uçaklarının ilerleyen IDF birliklerine hava desteği sağlamasına izin vermiştir. Güney cephesinde ateşkes yürürlüğe girdiğinde, IDF Kahire'nin yaklaşık 100 km yakınına ilerlemiş, Mısır Üçüncü Ordusu'nu (Mısır taarruzuna katılan iki kolordudan biri) çevrelemiştir. Kanalin Mısır tarafında Mısır'ın İsrail tarafında savaşın başlangıcında elde ettiğinden daha fazla toprak ele geçirmiştir. (Rodman,2015).

İsrail'in kararlılığı ve becerisi, Arap kuvvetlerinin hataları ve ABD'nin maddi desteği, çatışmanın gidişatını yavaş yavaş değiştirmiştir. 13 Ekim'de ABD Başkanı Richard Nixon, İsrail'in ikmal emrini vermiştir. Nihai operasyon olan Nickel Grass, büyük miktarlarda ABD teçhizatını, silahını ve hava ikmalini Amerikan birimlerinden İsrail filolarına savaş uçaklarının teslimini içermiştir. Bu şekilde desteklenen İsrail ordusu etkili bir şekilde karşılık vermiş

ve her iki cephede de orijinal konumlarının ötesine ilerlemek için Arap operasyonel hatalarından yararlanmışır. İsrail olası bir yenilgiyi savaş alanında başarıya çevirmiş ancak Yahudi devletinin mali ve insani kayıpları çok büyük olmuştur. İsrail Maliye Bakan Yardımcısı, savaşın 5 ila 6 milyar dolara mal olduğunu ve 1973'teki savunma harcamalarının İsrail'in gayri safi milli hasılasının yüzde 40'ını oluşturduğunu tahmin etmiştir. Bu savaştan sonra ABD'nin İsrail'e olan desteğini kırmak için Petrol Krizi'nin çıkmasına da vesile olmuştur (Öztürk, Boyacı 2022). Savaş, İkinci Dünya Savaşı'ndan bu yana görülmemiş bir yoğunlukta yürütülmüştür. 2.500'den fazla kişinin öldüğü ve 7.250'nin yaralandığı savaşta İsrail, on dokuz günde, ABD'nin Vietnam'da yaklaşık on yıl içinde kaybettiğinden üç kat daha fazla kişi kaybetmiştir. Havadaki savaş özellikle zordu. İsrail, hava gücünü ulusal savunmanın birincil bileşeni olarak görmektedir ve 1973'te Hava Kuvvetleri, İsrail'in tüm savunma harcamalarının yarısını harcamıştır. Ancak bu yatırım düzeyine rağmen, İsrail hava gücü 1967'deki başarıları tekrarlayamamıştır (Doyle, 2016).

3 Ekim 1973'teki bir sunumda İngiliz tarihçi Michael Howard, barış zamanında hipotezleri test etmenin zorluğunu ve büyük çatışmalar dışında askeri teoride yapılan düzeltmeler için dolaylı 'düzeltmelere' güvenme ihtiyacını vurgulayarak 'askeri bilimin' sınırlamalarından bahsetmiştir. Howard'ın konuşmasından sadece birkaç gün sonra Yom Kippur Savaşı'nın patlak vermesi, dolaylı bir 'düzeltme' elde etmek için tam da böyle bir fırsatı temsil etmiştir. Çatışma, pek çok gözlemciye pek çok ders vermiştir. Zamanla daha iyi veriler elde edildikçe bazı ilk değerlendirmeler revize edilmiş ve erken dönemdeki bazı abartmalar azalmıştır. Yine de kalıcı bir dizi içgörü hızla ortaya çıkmıştır. Bunlardan, yaygın olarak tanımlanan bazı temalar, hava gücü ile özel bir ilgiye sahiptir. Bu temalar, savaşı anlamak ve ona tepki vermek için kendi iç çabalarını sürdürürken ABD Hava Kuvvetlerini etkilemiştir (Doyle, 2016).

2006 Lübnan Savaşı

Hizbullah, yerel çıkarları korumak ve İsrail saldırılarını savuşturmak amacıyla 1980'de ortaya çıkmıştır. Yerel siyasette varlığı ilk olarak Haziran 1982'de İsrail'in Lübnan'ı işgali sırasında hissedilmiştir. Hizbullah'ın 1983'te ABD ve Fransız deniz kuvvetlerine karşı 300'den fazla denizciyi öldüren intihar saldırıları gerçekleştirmesi bölgede nüfuzunu tesis etmede belirleyici olmuştur. O zamandan beri Suriye'nin desteğiyle Lübnan'daki en iyi disiplinli ve örgütlü grup olmuş, askeri ve siyasi kazanımlar elde etmiştir. 11 Eylül olayı ve 'Teröre Karşı Savaş' anlayışı tüm bölgesel durumları değiştirmiş ve İsrail, işgal altındaki Filistin topraklarında kendi tabiriyle 'teröre karşı kendi savaşını' başlatmıştır. İsrail güçleri birkaç Filistin bölgesini işgal etmiş ve yerel halka karşı çeşitli silahlı faaliyetler gerçekleştirmiştir. İsrail, Filistin liderliğini tecrit etmeye çalışmış ancak bu İsrail ordusuna, altyapısına ve sivil nüfusuna yönelik intihar saldırıları düzenlenerek çok sayıda İsrailinin ölümüne ve yıkıma yol açmasından dolayı ters tepmiştir. Arafat'ın ölümü ve Filistin liderliğindeki kadroların değişmesi, İsrail'in tutumunda bir fark yaratmamıştır. İsrail'in tepkilerini, Lübnan'da terörizme sponsorluk yapmak ve Hamas ile Hizbullah'a yardım etmekle suçladığı Suriye'ye yöneltmiştir. İsrail güçlerinin Suriye topraklarını ihlal ettiği birkaç sıcak takip olayı yaşanmıştır. Yeni planda İsrail, bölgesel polis statüsüne yükseltilecekti ve Suriye'nin Lübnan'daki varlığı bu plana uymamaktaydı. Bu nedenle Eylül 2004'te ABD'nin baskısı altında BM Güvenlik Konseyi (BMGK), Suriye birliklerinin geri çekilmesini ve tüm Lübnanlı milislerin (çoğunlukla Hizbullah) dağıtılmasını/silahsızlandırılmasını talep eden 1559 sayılı kararı kabul etmiştir. Lübnan eski Başbakanı Refik el-Hariri, Suriye üzerinde daha fazla baskı oluşturmak için Şubat 2005'te suikasta uğramış ve bunun suçlusunu olarak Suriye görülmüştür (Hussain, 2007).

Yoğun uluslararası baskılar altında kalan Suriye, yaklaşık 30 yıl sonra Lübnan'dan askerlerini çekmeye başlamıştır. 20 Temmuz 2006'da AUazeera haber kanalına verdiği bir röportajda Hizbullah Genel Sekreteri Hassan Nasurrallah: "İsrail tarafından üç

Lübnanlının devam eden tutukluluğu Lübnanlıların olağanüstü bir şikâyetidir ve çözümü ertelemeye dayanamayacağım. Tutuklular konusunda ciddiyyiz ve bu ancak İsrail askerinin kaçırılması yoluyla çözülebilir” şeklinde konuşmuştur. 2006 Lübnan savaşını başlatan Hizbullah'ın 12 Temmuz'da iki İsrail askerini kaçırmasının nedeni bu anlayış olmuştur. Daha da önemlisi İsrail, geçmişte Hizbullah ile esir takası devamlı yapmış ve bu olaydan sonra da aynıının olacağına inanılmıştır. Üstelik İsrail, Lübnan'a saldırmadan önce tutsakların serbest bırakılmasını talep etmemiş, diplomatik kanallara başvurmamış veya Birleşmiş Milletlere haber vermemiştir. Bunlar, kaçırma olayının İsrail'in Hizbullah'ı kesin olarak bitirmesi için değiştirmiş bir sebep olarak algılandığının göstergeleridir. İsrail, bölgede daha büyük bir siyasi etki elde etmek ve güvenliğine yönelik olası herhangi bir tehdidi caydırmak için savaşa girmiştir (Hussain, 2007).

Hizbullah'ın operasyonu, özellikle İsrail askerleri karşılığında Lübnanlı tutsakları özgürleştirmeyi başarabilmesi durumunda yerel ve bölgesel olarak rolünün önemini yeniden vurgulaması için diğer Lübnanlı liderler ve partilerin güçlü baskısı altında olduğu bir zamanda gerçekleşmiştir. Aldıkları istihbaratlar neticesinde İsrail saldırısının Eylül 2006'da planlandığı öğrenen Hizbullah, İsrail'i 'sürpriz unsurundan' mahrum bırakmak için operasyonunu hızlandırmıştır. Bazı raporlar, İsrail'in saldırıyı 2004'ten beri planladığını ve Başkan Bush'un Başbakan Olmert ile görüşmesinde 23 Mayıs 2006'da İsrail'in Hizbullah'a saldırması için tam destek teklifinde bulunmuştur. Savaş sırasında Hizbullah kendisine yeni hedefler benimsemiştir. Hayatta kalmayı ana hedef haline getirmiştir. Bu, İsrail'in gücünü ve askeri yeteneklerini koruyarak hedeflerine ulaşmasını engellemek anlamına gelmektedir. Hedefi statik bir savunma yapmak ve tüm bölgeyi elinde tutmak değil, kamuoyu nezdinde İsrail hükümeti üzerinde baskı oluşturacak şekilde çok sayıda İsrail zayıtı verdirmeyi amaçlamaktır. Bu hedeflere ulaşmak, Hizbullah için zafer anlamına gelmektedir. Genel Sekreter Hassan Nasrallah, 21 Temmuz'da El Cezire TV'ye verdiği bir röportajda: “Bahsettiğimiz zafer, direnişin hayatta kaldığı

zamandır. İrademiz kırılmadığında, bu zaferdir. Askeri olarak yenilmediğimiz zaman bu zaferdir.” açıklamasında bulunmuştur. Sonuç olarak, Hizbullah'ın hedefleri İsrail'in amaçlarını ve stratejisini yansıtmış ve bunlara karşı çıkmıştır. Sun Tzu'nun yazdığı gibi: "Savaşta asıl önemli olan, düşmanın stratejisine saldırmaktır." (Nakhleh: 2007).

İsrail'in Hizbullah tehdidine bakışının ikinci yönü, Hizbullah'ın İsrail'in yaşam biçimine ve bireysel olarak İsraililerin fiziksel güvenliğine yönelik bir tehdit olarak çerçevelenmesi olmuştur. 2006 yazında yaptığı konuşmalarda Olmert, İsrail'in varlığına yönelik tehditleri, İsraililerin 'barışçıl ve normal bir yaşam hakkına' yönelik tehditler olarak dile getirmiştir. Olmert, David Ben Gurion'dan alıntı yaparak, İsrail'in varlığının özgürlüğüne bağlı olduğunu belirtmiş ve bu özgürlüğün, Yahudi halkına siyasi amaçlı şiddet korkusu olmadan yaşayacakları bir yer sunmakla, kendi kişisel güvenlikleri garanti edilmesiyle karakterize edilen bir İsrail kimliğinin kalbine giden bir özgürlük olarak gördüğünü dile getirmiştir. Dolayısıyla Olmert'e göre İsrail'in varlığı: "İsraililerin evlerinde, şehirlerinin ve kasabalarının sokaklarında güvenli bir şekilde yaşama" haklarına bağlıydı. Bu bakış açısı, İsrail'in güvenliğe yönelik tehdidin çok geniş bir yorumunun geliştirilmesine yol açmış ve İsrail'in derin "ailecilik" anlayışıyla birleştiğinde, tek bir İsrailinin ölümünün bile İsrail' saldırı olarak görülmesi" anlamına gelmesine neden olmuştur. Bu anlayış, Olmert'in İsrail askerleriyle ilgili kullandığı dille örneklendirilebilmektedir. İsrail'i ölen her birini sayan ve onun için yas tutan bir ulus olarak tanımlamış, Hizbullah tarafından hapsedilen iki asker ve Hamas tarafından tutulan askerden söz ederek şunları söylemiştir: "Şu anda odamda üç çocuğun resimleri duruyor. Gün içinde birçok kez yüzlerine, gözlerinin içine bakar, onları yüreğimde kucaklarım. Onları bir dakika unutmam. Bizim adımıza ve bizim iyiliğimiz için oradaydılar. Onları eve getirmek için her şeyi yapacağız ve her türlü çabayı göstereceğiz" (Tidy, 2012).

İsrail Savunma Kuvvetleri (IDF) Operasyon Müdürlüğü tarafından 2006 yılında İsrail'in Lübnan'da Hizbullah'a karşı

yürüttüğü, savaşa kod adını veren Yön Değiştirme Operasyonu, IDF'nin 1948'den bu yana yaptığı pek çok ateş denemesinde açık ara en sonuçsuz performans olmuştur. Bu durum, ilk kez büyük bir bölgesel çatışmanın İsrail tarafında net bir zafer olmadan sona erdiğini temsil etmektedir. Kampanyanın düzensiz seyri ve sonucu, belirli bir tek noktadaki başarısızlıktan değil, yorumcuların ifadeleriyle: “Koşulların genel bir birikiminden” kaynaklanmıştır. Daha ziyade yapılan operasyonunun en kusurlu unsurları, açıklanan hedefler ile mevcut araçlar ve bu hedeflere ulaşma isteği arasındaki tutarsızlığın ve İsrail hükümetinin kampanya sıralamasındaki öncelikleri değiştirerek görev başarısının üzerinde dostane kayıplardan kaçınmayı başlangıçta yerleştirmesi olan strateji seçiminde daha kapsayıcı bir eksiklikten kaynaklanmıştır. (Lambeth, 2012). 12 Temmuz'da sınırdaki stratejik pusula, Hizbullah için son derece iyi açılım koşulları yaratmıştır. Ordunun ana tavsiyesi, esas olarak Lübnan altyapısına ve Hizbullah hedeflerine hava saldırıları yoluyla derhal büyük bir güçle misilleme yapmaktı. IDF, geniş bir kara harekâtı için hazırlıkları gerektiren devam eden çatışma ile savaşın hızla sona erdirilmesi arasında karar vermekten kaçınmıştır. Bu nedenle konu net ve keskin bir şekilde siyasi kademeye getirilememiştir. Onaylanmış ve ilgili planların olmaması, alternatif çözümleri inceleyen yapılandırılmış tartışmaların olmaması ve bu alternatiflerin siyasi kademeye sunulmaması gibi askeri hareketin birçok yönü kusurluydu. Bu eksiklikler, siyasi kademenin etkili karar alma kabiliyetinde büyük bir zarar vermiştir. Bununla birlikte, Hizbullah'ın uzun ve orta menzilli roket fırlatma denemelerinin çoğunun başarılı bir şekilde havadan imha edilmesi göz ardı edilemez. Tüm bu süre boyunca, İsrail'in kuzeyindeki şehirlere ve köylere çoğunlukla kısa süreli olmak üzere roketlerin fırlatılması yoğunlaşmış ve 16 Temmuz'da Hayfa şehri saldırıya uğramıştır (Tzabag, 2013).

Çatışma gelişirken İsrail genelinde hissedilen hayal kırıklığının en büyük nedeni, 34 günlük savaş boyunca IDF güçlerinin Hizbullah'ın İsrail'in kuzeyindeki sivil nüfus merkezlerine attığı düzenli kısa menzilli roketler saldırılarının durdurulamamış

olmasıdır. Bunun ötesinde savaşın başarıları, Başbakan Ehud Olmert'in hareketin başında İsrail halkına vaat ettiği, yani Hizbullah'ın 12 Temmuz 2006'da kaçırdığı iki IDF askerinin koşulsuz olarak geri verilmesi sözünün gerisinde kalmış ve bu da Hizbullah'ın güney Lübnan'daki askeri varlığının kesin olarak ortadan kaldırılmasını amaçlayan ilk karşı taarruzu tetiklemiştir. IDF'nin cansız performansı, İsrail'in Arap dünyası ve Batı'nın gözünde uzun süredir devam eden yenilmezlik imajını olumsuz etkilemekle kalmamış hem üniformalı hem de sivil İsrail hükümetinin en üst düzeylerinde hedef belirleme ve beklenti yönetimindeki çeşitli başarısızlıkları yansıtmıştır (Lambeth, 2012). İsrail, saldırısına karşı Lübnan'ın tepkisini tahmin edememiştir. Lübnan'ın altyapısının ve endüstrisinin hedef alınması, Nasrallah'ın İsrail'in Lübnan ekonomisine zarar vermek için her türlü bahaneyi aradığı yönündeki yürüttüğü provokasyonlara itibar kazandırmış ve savaşın başlangıcında Lübnan ve bazı Arap ülkelerinde Hizbullah'a yönelik halkın öfkesi, bombardımanın ekonomik bedeli arttıkça İsrail'e doğru ciddi bir kayıl göstermiştir. İsrail ve bazı batılı ülkeler, Hizbullah'ın yabancı bir grup olduğu ve kolayca ortadan kaldırılabilceği yönündeki propagandayı takip ederek yanılgıya düşmüşlerdir. Milislerin temel tanımını görmezden gelmişler ve Hizbullah savaşçılarının güney Lübnanlıların tarafından oluşturulduğunu fark etmemişlerdir. Kendi kasabalarında yaşıyor, çalışıyorlar ve savaş zamanında yetenekli savaşçılar oluyorlardı. İsrail'in askeri performansı en üst düzeyde değildi. Birlikler, yeterli lojistik ve temel malzeme olmadan savaşa gönderilmişti. Peter W. Singer İsrail'in başarısızlığının nedenleri şu şekilde aktarmıştır: "İsrail planı, her birinin yanlış olduğu ortaya çıkan üç şey hakkında iyi istihbarata sahip olmaya dayanıyordu. İlk olarak, IDF, grubun cephaneliğindeki silahların hem sayısını hem de çeşitliliğini hafife aldı. İkincisi, plan, Hizbullah'ın yeterince zorlanırsa parçalanacak kırılabilir bir örgüt olduğu anlayışına dayanıyordu. Gerçekte, grup hem savaşmak hem de ölmek için motive olduğunu kanıtladı. Son olarak plan, İsrail'in bombalarının Lübnanlı elitlere doğru mesajı gönderebileceği inancına dayanıyordu. Bunun yerine, altyapının

genel olarak ortadan kaldırılması ve bunun sonucunda ortaya çıkan sivil kayıplar, kamuoyunu Hizbullah aleyhine değil, İsrail aleyhine alevlendiriyor” (Nakhleh: 2007).

18 Temmuz – 8 Ağustos arası dönem, hükümet veya genellekurmay tarafından büyük bir kara harekâtı yoluyla askeri başarıların sağlanarak pekiştirilip pekiştirilmeyeceğine veya İsrail için olumsuz sonuçları olan bir savaş olması nedeniyle harekâtın hızlı bir şekilde sona erdirilmesi için böyle bir seçenekten vazgeçilip geçilmeyeceğine dair herhangi bir kararın verilmediği karışık bir dönem olmuştur. Savaşın sona erdirilmesinde yabancı unsurların katılımı tartışılan dönemlerde yoğunlaşmıştır. ABD Dışişleri Bakanı Condoleezza Rice, 24-25 Temmuz'da İsrail dahil bölgeyi ziyaret etmiş, Lübnan Başbakanı Seniora'nın Lübnan ordusunun konuşlandırılması ve Hizbullah'ın tasfiyesi karşılığında IDF'nin geri çekilmesi önerisine dayanarak 26 Temmuz'da Roma kararına varılmıştır. Rice'ın ikinci ziyareti 29-30 Temmuz'da gerçekleşmiş ve 15 Ağustos'ta Güvenlik Konseyi'nde bir Amerikan-Fransız karar taslağı masaya yatırılmıştır. Bu siyasi manevralar devam ederken, IDF mantıklı stratejik düşünceden çok bir uzlaşma gibi görünen uzun bir ara döneme girmiştir. Derinlik ve hedef bakımından sınırlı baskınlarla bir dizi sınırlı kara harekâtı yapılmasına karar verilmiştir. Bu süre zarfında IDF, Hizbullah yerleşkelerine baskınlar planlamış, hedeflerin bazıları gerçekleştirilmiş olsa da bazı durumlarda baskınların hedefleri savaşın sonuna kadar elde edilememiştir. Ana baskın aynı zamanda savaşın ilk önemli muharebesiydi ve 23-29 Temmuz tarihlerinde İsrail sınırına birkaç kilometre uzaklıktaki küçük Bint Jbeil kasabasında gerçekleşmiştir. Bint Jbeil muharebesi, IDF'nin yeteneği ve imajı üzerinde önem ve sonuçlarla dolu bir çatışmadır. Savaşın sonuna kadar küçük kasaba alınamamış, İsrail'in bu savaşta uğradığı ağır kayıplar yaşamıştır. Bu muharebe, bir hava saldırısının beklenen farkı yaratmaya yetmeyeceği iddiası ile geniş çaplı bir kara harekâtından kaçınma arzusu arasındaki açıklığa bir cevap bulma amacı gütmüştür. Siyasi kademenin de savaştan yüksek beklentileri olmasına karşın, Bint Jbeil'de kaçırılan fırsatın, uygun olmayan planlama, uygun olmayan hedefler, hedef ile kendisine

tahsis edilen kuvvetler arasındaki uyum eksikliği, emirlerdeki sık değişiklikler, muharip güçlerin yaralanma endişesi ve komutanlar ile komutanlar arasındaki başarısız iletişimden kaynaklandığı anlaşılmaktadır (Tzabag, 2013).

Çatışmanın son haftasında, tüm hedeflere ulaşılamamasına rağmen siyasi kademe tarafından savaşın hızlı bir şekilde sona erdirilmesi için kritik kararlar alınmıştır. Bu önemli kararlar İsrail hükümeti tarafından 9 Ağustos'ta alınmış, ardından 12 Ağustos'ta BM Güvenlik Konseyi'nin 1701 sayılı ateşkes kararı gelmiştir. Bu iki gelişme hızla art arda gerçekleşmiş ve birbirine bağlı gerçekleşmiştir. Ateşkes tarihi 14 Ağustos saat 08:00 olarak belirlenmiş ancak 12 Ağustos'ta, hükümetin onayı alındıktan yaklaşık 20 saat sonra, Genelkurmay Başkanı operasyon emrini güncellemiştir. 14 Ağustos sabahı ateşkesin yürürlüğe girmesine rağmen, taarruz faaliyetlerinin çoğu 12 Ağustos gecesi/13 Ağustos sabahı erken saatlerde yaşanmıştır. Böylece Güney Lübnan'daki askeri kara saldırısı, nispeten küçük bir alanda yer alan dört tümene rağmen başarısız olmuştur. IDF ciddi kayıplar vermiş, 33 asker ölmüş ve kuvvetleri indirdikten kısa bir süre sonra mürettebatıyla birlikte bir helikopter düşürülmüştür. Bu savaş aslen İsrail için kaçırılan büyük bir fırsat ve hayal kırıklığı olarak değerlendirilmektedir (Tzabag, 2013).

Hizbullah'ın komutanı ve lideri Hassan Nasrallah için, hareketin hemen sonrasında sadece hayatta kalarak “kazandığını” iddia etmesi aslen kolay olan yöntemdi. Ancak gerçek şu ki Hizbullah örgütü, IDF'nin karşı saldırısı sonucunda önemli gerilemeler yaşamış ve hareketin “Casus Belli (Savaş Sebebi)”si olan 12 Temmuz 2006'daki provokasyonunun bedelini ağır ödemiştir. IDF'in saldırıları sonucunda en deneyimli savaşçılarından yaklaşık 700'ünü öldürülmüş ve binden fazlasını yaralanmıştır. Ek olarak, Hizbullah'ın Lübnan'daki askeri altyapısının önemli bir kısmı, IDF'nin hava ve topçu bombardımanı sonucunda ya yerle bir olmuş ya da ağır hasar görmüştür. IDF'nin bu konudaki diğer başarılarının yalnızca en önemlisine dikkat çekmek gerekirse, Hizbullah'ın uzun menzilli Zelzal ve orta menzilli Fajr roketlerinin

çoğu, hareketin ilk gecesi IAF tarafından iyi planlanmış ve tatbik edilmiş bir önleyici saldırı ile imha edilmiştir. Ek olarak, Nasrallah'ın İkinci Lübnan Savaşı'nda 'ilahi bir zafer' kazandığı yönündeki devam eden iddiasına rağmen Hizbullah'ın tehdit potansiyeli, IDF'nin beklenmedik şekilde gerçekleştirdiği büyük karşı saldırısıyla ciddi şekilde azaltılmıştır. IAF Tümgenerali Isaac Ben-Israel'in bu konuda haklı olarak belirttiği gibi: "Yön Değiştirme Operasyonu İsrail'in sivillerinin kafasına kılıç tutan hiç kimseyle savaşımaya hazır olmadığı fikrini alt üst etti". Ayrıca, bir Arap başkentinin bir bölümünün, hatta Hizbullah'ın Lübnan'daki ana karargahıyla doğrudan bağlantılı bir bölümünün yıkılması, bir dahaki sefere İsrail'e karşı yapılacak hamleler konusunda örgütlerin veya devletlerin iki kez düşündürecek bir emsal teşkil etmektedir. Özetle, IDF'nin Hizbullah'a karşı 34 günlük karşı saldırısı, birçok kişinin başlangıçta düşündüğü gibi, İsrail için pek de koşulsuz bir yenilgi olarak değerlendirilmesi doğru değildir (Lambeth, 2012).

Savaş, İsrail'in bölgedeki caydırıcı gücünü dayandırdığı mitleri yıkmış ve başta Avrupa devletleri olmak üzere uluslararası toplumdan sempati toplamasına neden olmuştur. Bu, güçlü bir ordunun bir örgüt tarafından etkili askeri direnişle karşılaştığı ilk sefer olmuştur. Geçmişte yaşanan savaşlar sırasında, Arap ordularından herhangi bir inandırıcı direnişinin yokluğunda İsrail, ciddi bir askeri yenilmezlik imajı yaratmıştır ancak bu imaj 2006 savaşı sonucunda zedelenmiştir. Hareketlilik, lojistik, erzak ve etkili karar alma alanlarında İsrail'in saldırı askeri stratejisinin zayıflıkları ortaya çıkmıştır. Savaş sona ermeden önce bile Şimon Peres: "Açıkçası, bu bizim ordularla elde etmeye alışık olduğumuz türden bir zafer olmayacak. Terörizmi askeri güçle veya manevralarla yenemezsiniz" diyerek kısmen yenilgiyi kabul etmiştir. Askeri yenilmezliği ve zapt edilemezliği ortadan kalkan İsrail hükümeti devirebilecek, liderliğe olan güvensizliği artırabilecek ve gelecekte İsrail için intihara yol açabilecek derin siyasi ve sosyal kargaşanın oluşma ihtimali ortaya çıkmıştır. Yılmayan ve yıkılmayan bir Hizbullah'ın savaştan çıkışı, bölgedeki İsrail ve ABD hegemonyasına karşı çıkan radikal güçlere yeni bir güven vermiştir.

Sorunlar barışçıl yollarla ne kadar çabuk çözülsün, kalıcı ve kalıcı bölgesel barış ve istikrarın sağlanması o kadar iyi olacağı bakış açısı bölgede yaygınlaşmaya başlamıştır. Ancak böyle bir kararın verilebilmesi ve süreçlerin bu şekilde yürütülebilmesi için ABD ve onun bölgesel müttefiki olan İsrail'in fikir ve yaklaşımlarını değiştirmesi gerekmektedir. (Hussain, 2007).

Sonuç Yerine: Demir Duvar'ın Neo-Realizm Çerçevesinde Değerlendirilmesi

Demir Duvar anlayışı, İsrail'in kendi güvenliğini devamlı ettirecek ve kontrollü şekilde kullanılarak amaçlara ulaşılmasını sağlayacak bir gücün varlığının üzerinde durmaktadır. Neo-realizmin anlayışının uluslararası sistemi değerlendirdiği anarşi ve 'Self-help' olgularını, bulunduğu jeopolitik konum ve tarihsel olarak komşularıyla yaşadığı bir dizi savaş göz önüne alındığı zaman, İsrail'in Demir Duvar anlayışı ile bütünleştirmek mümkündür. İsrail, çevresinde varlığını reddeden, kuruluşundan öncesinden gelen süreçten bu yana devamlı olarak ideolojik ve sonrasında aktif çatışma halinde olduğu Arap ülkeleriyle sarılmış durumdadır. 1948 ve 1967 savaşlarında görüldüğü üzere birçok Arap devleti ile kendi başına savaşmış, en hazırlıksız yakalandığı 1973 savaşında dahi ABD yardımı gelene kadar kendi güçleri ile düşman orduların saldırılarına karşı başarılı bir direniş göstermiştir. Bulduğu coğrafya gereğince yaşadığı savaşlar boyunca bazen ekipman desteği almış olsa dahi aynı neo-realizmin uluslararası sistemde devletlerin belirttiği üzere yalnızca kendi kaynak ve güçlerine güvenmesi olgusunda olduğu gibi savaşlarda yer almış ve güvenliğini kendi gücüne dayanarak tahsis etmeye çalışmıştır. Demir Duvar politikası bu güvenliğin sarsılmaz bir yapı olmasını sağlamak amacıyla İsrail devletinin aslen kendi öz kaynak ve gücüne dayanması gerektiğini savunmuş, oluşturulması istenen güç ve toplumsal yapı ile devletin kendisinin bölgesel tehditlere karşı caydırıcı bir unsur haline gelmesi gerektiğini belirtmiştir.

1948 savaşı, İsrail devletinin varlığının dahi reddedildiğini ve bu saldırgan tavrın ortasında tehlikeli bir konumun içerisinde yer

alındığını hem yöneticilere hem topluma reel politik açıdan göstermiştir. Bu savaşın İsrail'in kendi gücü ve çabasıyla kazanılması, İsrail'i kendine gücüne dayanma mottosunun doğruluğunu kanıksamaya itmenin yanı sıra, Demir Duvar politikasının diğer bir neo-realist yönü olan ve özellikle komşu Arap ülkelerine karşı uygulanan, diğer devletlere karşı 'Görelî Kazanç' üstünlüğünü devamlı olarak elde bulundurma anlayışını da dış politikasının temel unsurlarından birisi haline getirmiştir. 1967 savaşı hem bu unsurların dış politika açısından doğruluğunu gözler önüne çıkartmış, hem de savaştan elde edilen başarılar çerçevesinde kazanılan 'Görelî Kazanç' unsurunu sadece Arapları barış için ikna etmek amacıyla geçici bir üstünlük olarak kullanılması yerine kalıcı bir hale getirilmesi ile güvenliğin sağlanmasının garantilenmesi anlayışını beraberinde getirmiştir.

1973 savaşı ise İsrail devletine her ne kadar kazanç ve güç açısından üstünlük kurulsada bunun kalıcı hale getirilmesi gerektiği anlayışının doğruluğu kanıtlayan nitelikte bir 'Sürpriz Savaş' olmuştur. Bu savaş sonucunda İsrail, Pan-Arabizm kökenli politika anlayışını gölge de bırakmak ile kalmamış, sürpriz bir baskına karşın bile ayakta durarak yaşadığı sert kayıplara rağmen zafer elde etmesi ile bölgede güç üstünlüğü sorgulanamaz bir devlet konumuna kendisini getirmiştir. Bu da Demir Duvar politikasının amaçladığı sarsılmaz yapının, güvenlik açısından oldukça tehlikeli jeopolitik konumları içerisinde inşa edildiğini düşünmelerini sağlamıştır. Her ne kadar 2006 savaşında yaşanan başarısızlık bu bölgesel güç olgusuna zarar vermiş ve üzerine tartışmaların yaşanmış olmasına neden olmuş olmasıyla beraber Demir Duvar anlayışının sorgulanmasını sağlamışsa da İsrail halen bölgesel konumu açısından kuruluşundan bu yana izlemekte olduğu dış politik anlayışın çerçevesinde güçlü ve sarsılmaz bir bölgesel güç imajını yaşatmaya devam etmeye çalışmaktadır.

Arap devletleri hem Filistin üzerinde kendi tabirleriyle sömürgeci olan hem de kendi varlıkları açısından tehdit olarak nitelendirdikleri bir İsrail devletini açık şekilde yok etmek istediklerini yaşanan savaşlar ile göstermiştir. İsrail devleti ise

güvenliğini kalıcı hale getirebilmek için askeri, ekonomik ve toplumsal olarak ilerlemeye çalışmış, ordunun gücünü düzenli olarak arttırarak güvenliğini öz kaynakları garantilemek istemiştir. Bu durum ise Demir Duvar politikasının, üçüncü bir neo-realist yönünü ve etkisini ortaya çıkartmıştır. Bu etki neo-realizm içerisinde belirtilen ‘Güvenlik İkilemi’nin yaşanmasıdır. İsrail’in güvenlik amacıyla devamlı olarak gelişmesi, ordusunu güçlendirmesi ve toplumsal yapısını ilerletmesi bazı dönemler Arap devletleri tarafından saldırganca bir tavır olarak algılanmıştır. Bunun en büyük örnekleri 1948 ve 1967 savaşıdır. 1948’de bölgede kurulacak bir İsrail devletinin, Filistin toprakları üzerinde sömürgeci bir güç olma amacı taşıdığı ve Arap devletleri tarafından tehdit oluşturacağı algısı bulunurken 1967 savaşı İsrail’in askeri gelişmelerinin, yanlış istihbaratlar ile birleşmesi sonucu Arap ülkelerine karşı yapılacak olan bir saldırı olduğu anlayışının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu yanlış anlaşılma ise 1967 savaşının yaşanmasının temelinde yatan ana sebep halini almıştır.

Görüldüğü üzere Demir Duvar politikası, ideolojik ve uygulama anlamlarında değerlendirildiği ve tarihi olaylar çerçevesinde analiz edildiği zaman neo-realizmin benimsediği dış politika ve devlet anlayışına oldukça uyumlu bir yapıdadır. Gerek ‘Self-help’ ve kendi öz kaynaklarına güvenmek gerek ‘Görelî Kazanç’ olgusunu devamlı olarak elde etmek gerekse de bu anlayışların ortaya çıkaracağı ‘Güvenlik İkilemi’ durumunun bölgesel olarak devamlı gerçekleşmesi açısından Demir Duvar politikasını, aslen neo-realist bir dış politika anlayışı olarak değerlendirmek ve analiz ederken bu anlayışın doktrinlerini göz önünde bulundurmak doğru bir tercih olarak kabul edilebilmektedir.

KAYNAKÇA

Balpınar, Z. (2020). Vladimir Ze'ev Jabotinsky'nin Demir Duvar Doktrinini Anlamak. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 16(36), 743-781

Bayram, M.H. (2019), *Avrupa Birliği'nin Dış Sınırlarının Yönetimi: Frontex*, Seçkin Yayıncılık: Ankara.

Bayram M. H., İzol, R. (2022). Avrupa Birliği'nin Dış Sınırlarının Yönetiminde Üçüncü Ülkelerle İş Birliği: Türkiye Örneği, *Akdeniz Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 12 (1), 15-37.

Doyle, S. J. (2016). The Yom Kippur War And The Shaping Of The United States Air Force. Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Air University School Of Advanced Air And Space Studies: Alabama.

Duman, Y, K. (2017). Türkiye'de Cari İşlemler Dengesi ve Ekomomik Büyüme Arasındaki İlişki, *The Sakarya Journal of Economics*, 6(4), 12-28.

Falke, S. (2012). Peace on the Fence? Israel's Security Culture and the Separation Fence to the West Bank. *Journal of Borderlands Studies*, 27(2), 229–237.

Gat, M. (2005). Nasser and the Six Day War, 5 June 1967: A Premeditated Strategy or An Inexorable Drift to War?. *Israel Affairs*, 11(4), 608–635.

Gat, M. (2020). Golda Meir and the 1973 Yom Kippur War. *Israel Affairs*, 26(2), 155–173.

Hussain, N. (2007). The Israel-Lebanon War and Its Implications for Regional Security. *Pluto Journals*, 4(1), 17-32.

Karsh, E. (2017). The Six Day War: An Inevitable Conflict. *Middle East Policy*, 24(3), 1-12.

Lambeth, B. S. (2012). Israel's Second Lebanon War Reconsidered. *Military and Strategic Affairs*, 4(3), 45-62.

Lustick, I. (2008). Abandoning the Iron Wall: Israel and "The Middle Eastern Muck". *Middle East Policy*, 15(3), 30-56.

Montenegro, E. (2020). 1948 Arab-Israeli War: Victory in Consolidation, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. US Army Command and General Staff College School of Advanced Military Studies. Fort Leavenworth.

Morris, B. (2009). *1948: A History of the First Arab-Israeli War Paperback*. Yale University Press: New Haven.

Navon, E. (2011). From Kippur to Oslo: Israel's Foreign Policy, 1973–1993. *Israel Affairs*, 10(3), 1-40.

Obenzinger, H. (2021). Jabotinsky's Legacy Continues: The Iron Wall: Zionist Revisionism from Jabotinsky to Shamir, Lenni Brenner. *Journal of Palestine Studies*, 14(1), 137-139.

Öztürk, T., Boyacı, E. (2022). Suriyeli Mülteci Krizinin Türkiye ve Avrupa Birliği İlişkisine Yansıması: Dünya Sistemleri Analizi Üzerinden Bir Değerlendirme. *Alanya Akademik Bakış*, 6 (1), 1809-1823.

Öztürk, T. & İrfanoğlu, E. (2021). Amerikan Dış Politikasında Jeopolitiğin Önemi. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21 (1), 17-27.

Reifer, T. (2013). The 1967 Arab-Israeli War: Origins & Consequences, and The Six-Day War & Israeli Self-Defense. *Journal of Palestine Studies*, 42(4), 95-97

Rodman, D. (2010). The Israel Air Force in the 1967 and 1973 wars: revisiting the historical record. *Israel Affairs*, 16(2), 219–233.

Rodman, D. (2015). Combined arms warfare: the Israeli experience in the 1973 Yom Kippur War. *Defence Studies*, 15(2), 161–174.

Rodman, D. (2017). For heaven's sake: Squadron 201 and the Yom Kippur War. *Israel Affairs*, 24(1), 192–193.

Shlaim, A. (2012). The Iron Wall Revisited. *Journal of Palestine Studies*, 41(2), 80–98.

Tidy, J. (2012). The Social Construction of Identity: Israeli Foreign Policy and the 2006 War in Lebanon. *Global Society*, 26(4), 535–556.

Tzabag, S. (2013). Ending the Second Lebanon War: the interface between the political and military echelons in Israel. *Israel Affairs*, 19(4), 640–659.

Yadak, A. (2014). İsrail Güvenlik Politikası ve Güvenlik Duvarının Filistin Halkına Etkileri. *21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum Eğitim Bilimleri ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 3(9), 163-175.

İnternet Kaynakları

Amidror, Y. (2021). The Jerusalem İnstitute For Strategy And Security, “Israel’s National Security Doctrine”. (02/01/2023 tarihinde <https://jiss.org.il/en/amidror-israels-national-security-doctrine/> adresinden ulaşılmıştır).

Bakhsh, C. (2020). Fordham University, “Historiography of the Yom Kippur War”. (10/01/2023 tarihinde https://www.researchgate.net/publication/339642655_Historiography_of_the_Yom_Kippur_War adresinden ulaşılmıştır).

Britain Israel Communications and Research Centre, (2017). “Causes and consequences of the Six Day War (1967)”. (06/01/2023 tarihinde <https://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/images/bicom6daywar.pdf> adresinden ulaşılmıştır).

Chapman, B. (2014). Purdue University Purdue E-Pubs Libraries Faculty And Staff Scholarship And Research, “Yom Kippur War (October 6-25, 1973)”. (07/01/2023 tarihinde https://docs.lib.purdue.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1103&context=lib_fsdocs adresinden ulaşılmıştır).

Harman, A. (2016). Chapman University Digital Commons. *A One P A One Percent Chance: Jabotinsky cent Chance: Jabotinsky, Bernadotte, and the Iron Wall Doctrine*. (29/12/2022 tarihinde https://digitalcommons.chapman.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1000&context=war_and_society_theses adresinden ulaşılmıştır).

Jabotinsky, Z. (1923). *The Iron Wall*. (30/12/2022 tarihinde <http://en.jabotinsky.org/media/9747/the-iron-wall.pdf> adresinden ulaşılmıştır).

Knesset, “About the War of Independence”. (07/01/2023 tarihinde <https://m.knesset.gov.il/EN/About/documents/IndependenceWarEng.pdf> adresinden ulaşılmıştır).

Nakhleh, H. T. (2007). “The 2006 Israeli War On Lebanon: Analysis And Strategic Implications”. (09/01/2023 tarihinde <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA468848.pdf> adresinden ulaşılmıştır).

Raska, M. S. Rajaratnam School of International Studies, “The Six-Day War: Israel’s Strategy and the Role of Air Power”. (06/01/2023 tarihinde https://www.michaelraska.de/research/Six_Day_War_M%20Raska_RSIS.pdf adresinden ulaşılmıştır).

Saylor Academy, (2021). “1948 Arab–Israeli War”. (03/01/2023 tarihinde <https://resources.saylor.org/wwwresources/archived/site/wp-content/uploads/2011/08/HIST351-10.4.3-1948-Arab-Israeli-War.pdf> adresinden ulaşılmıştır).

BÖLÜM IV

Foreign Policy of People’s Republic of China: Historical Development, Principles, Objectives, Challenges, Strategic Priorities, and Effects on Global Politics¹

**Alişan BALTACI²
Md. Nazmul Islam³**

Introduction

The People's Republic of China was established in 1949 under the leadership of Mao as a result of the “*Chinese Communist Party*” winning the war between the “*Chinese Communist Party*” (CCP) and the “*Nationalist Party*” (NP) (Tuoheti, 2016). As it can be understood, both political groups fought for a long time to seize

---

¹ This study was derived from the master's thesis completed by the first author under the supervision of the second author.

² Assistant Professor, Yüksek İhtisas University

³ Assistant Professor, Ankara Yıldırım Beyazıt University

power in the country. Behind this success of the “*Chinese Communist Party*,” the rural population contributed significantly, especially tired of famine and political oppression (Bekcan, 2017). On this occasion, the “*People’s Liberation Army*” (PLA), established in 1927, has shown significant benefits in this struggle (Bekcan, 2017). Therefore, it would be appropriate to say that China, which still exists in the global order, was founded by the “*Chinese Communist Party*” under the leadership of Mao Zedong. Since then, China has become the most populous country in the world (Sariöz Gökten & Gökten, 2017) and the second largest economy (Yalın & Çetinbakış, 2019).

Although the “*Chinese Communist Party*” was victorious, the country's first years were not without pain. In addition to the economic problems experienced in the country and the social problems arising from it, the opposition actions of the anti-communists also made the process difficult. As a result, the “*Chinese Communist Party*” took a series of political measures and resorted to propaganda to ensure its power (Deniz, 2014; Sak, 2014).

Despite the mentioned negativities, the People's Republic of China continued to develop rapidly. As a result of the government's socialist policies, various reforms, state-owned commercial enterprises, and the transition to a planned economy, a social and economic transformation process has begun (Saray & Gökdemir, 2007). Today, the People's Republic of China, with a population of over 1.4 billion and the second-largest economy in the world, has taken its place among the great powers in the global economy and politics (Orhan & Bakkalcı, 2009; Deniz, 2014). With its established economic and political alliances, China is becoming an increasingly important actor in the global system.

1. Important Events in the History of the People's Republic of China

China has a rich and complex history. Although the founding years of the People's Republic of China passed with various difficulties, Mao implemented a political roadmap to eliminate the

traditional structures in China and design a new China (Harputlu, 2010). The roadmap included some pressures on religious and cultural practices (Altın Öztürk, 2013) and mass mobilization practices involving the general public (Bekcan, 2017; Türk et al., 2021). As a result, the “*Chinese Communist Party*” initiated a transformation process under the name of the “*Great Leap Forward*” between 1958 and 1962 for the country to realize the industrialization process and agricultural development. In this process, the public was mobilized to realize large-scale infrastructure projects, and some social policies were also implemented to maintain the process (Yantur & İşeri, 2021). However, it is not possible to say that the “*Great Leap Forward*” process has been successfully completed (Yalın & Çetinbakış, 2019).

Another important event during the Mao era was the Cultural Revolution, which aimed to liquidate the elements defined as “*counter-revolutionary*” in the country. The campaign resulted in widespread violence, social unrest, and persecution of intellectuals and other “*enemies*” of the revolution (Çalık, 2011). The Cultural Revolution (1966-1976) can be considered a period of political turmoil and social upheaval. Mao Zedong launched the initiative to eliminate perceived “*bourgeois*” and counter-revolutionary elements from Chinese society (Gazi et al., 2020). This practice involved mobilizing millions of young people to engage in violent clashes with those who formed “*Red Guard*” groups and were perceived as the revolution's enemies (Border, 2020; Özdemir, 2022). The Cultural Revolution profoundly impacted Chinese society, displacing millions and destroying cultural artifacts and historical sites (Anbarpınar, 2020; Topcu, 2020).

Throughout its history, the political framework of China has also seen considerable transformations. In the latter part of the 1970s and early 1980s, for instance, Deng Xiaoping's leadership signaled a dramatic departure from Mao Zedong's strict intellectual orthodoxy and toward a more practical style of rule. The PRC implemented several political changes under Xiaoping's direction to decentralize

power and boost local political engagement (Tunç & Kızıl, 2018; Keyvan, 2021).

The People's Republic of China entered the Deng Xiaoping period in 1976, following the passing of Mao Zedong. China's opening to the outside globe was accelerated by Xiaoping's market-oriented economic policies and reforms (Tunç & Kızıl, 2018; Timurtaş, 2018). Xiaoping swiftly put several economic strategies into practice. These included the implementation of special economic zones, market-oriented economic policies, and a few trade and investment-related freedoms. China's economic development and modernization were hastened by this reform process, which began at the end of the 1970s (Çalık, 2011; Timurtaş, 2018; Kurt, 2019).

The 1989 riots at Tiananmen Square were one of the significant historical moments (Çakmak, 2022). These actions can be described as a *"series of pro-democracy demonstrations in Beijing's Tiananmen Square"* (Çalışkan & Aras, 2020). After the reform-minded Communist Party leader Hu Yaobang passed away, the demonstrations erupted into a more significant movement that demanded political openness and accountability from the government (Güler, 2015). Note that *"the Chinese government finally put a stop to the protests, which resulted in the deaths of hundreds or perhaps thousands of protesters"* (Çalışkan & Aras, 2020).

China's economic development in recent decades has been one of the main focuses of global attention. China's entry into the *"World Trade Organization"* (WTO) in 2001 was a significant milestone in the country's economic growth and development. The movement opened new export markets to China and increased foreign investments (Şimşek, 2005; Gündal, 2015). However, the results of this membership regarding China's national economic policies and their impact on trade with other countries have begun to be questioned (Aran, 2019; Esen, 2021).

It can be claimed that China has adopted a more assertive foreign policy since Xi Jinping took office in 2013. To increase China's influence in the world's economies and politics, Jinping has implemented several plans. The "*Belt and Road Initiative*" could be considered the most significant (Çalışkan & Aras, 2020; Keyvan, 2022a). Despite the initiative's emphasis on economic development (İkiz, 2019; Kutluay Tutar & Bahsi Koçer, 2019), there have been concerns raised regarding the potential detrimental effects it may have on the entire world (Koçakoğlu, 2020; Akbaş, 2020). Xi Jinping's ascent has brought about another significant change in China's political environment. Some claim that Jinping is moving China toward a more authoritarian type of government due to his consolidation of power and concentration of authority within the Communist Party (Islam, 2019; Oba, 2019; Kazimov, 2020). In addition, Jinping's signature "*Chinese Dream*" initiative aimed at revitalizing the country and national youth has also been one of the main focal points of his administration (Karamurtlu, 2020; Keyvan, 2022b).

Recently, China's "*Belt and Road Initiative*" (BRI) has become the main focus of the country's economic and geopolitical strategy. BRI can be defined as a global economic cooperation organization established by the People's Republic of China. Therefore, the system contains many commercial and economic opportunities. However, it should be noted that there are some concerns and criticisms in the literature on the environmental effects of the infrastructure projects that the initiative plans to realize, the possibility of China's increasing influence on the member states, and sustainability issues (Koçakoğlu, 2020; Akbaş, 2020).

As a result, the People's Republic of China has passed through many critical political, social, and economic phases since its establishment in 1949. The Leap Forward Project, the Cultural Revolution, and the Tiananmen Square protests are the prominent ones. Today, China is proliferating and increasing its global influence as a remarkable country in the global system. In the history of the PRC, significant political, social, and economic developments

have occurred from its establishment under Mao Zedong to the present day under Xi Jinping. While China makes enormous gains toward modernizing its social and economic systems, it also has several difficulties, such as political tension, breaches of human rights, and confrontations with foreign nations (Altın Öztürk, 2013; Yılmaz, 2020; Çakı & Fidan, 2020). It is possible to assume that China will keep playing an increasingly significant role in international affairs, even though the PRC's trajectory is currently unclear.

2. Foreign Policy of the People's Republic of China

Politically and academically, the People's Republic of China's (China) foreign policy has grown even more noteworthy in light of China's growing worldwide significance and influence on international relations. China has recently increased its assertiveness in the global system due to its measures to defend its national interests and broaden its global influence. This section attempts to clarify the state of the literature on the People's Republic of China's foreign policy and its trivets.

2.1. Historical Development of Chinese Foreign Policy

China has a lengthy, illustrious past (Azertürk, 2011). It is possible to find academic research investigating these extensive historical roots in the literature. These studies allow us to talk about three main periods if we need to categorize Chinese foreign policy into different periods. These can generally be categorized as ancient, modern, and contemporary.

2.1.1. Ancient China's Foreign Policy

With a history spanning several centuries, China has a lengthy history of interacting diplomatically and commercially with other countries and cultures. China's foreign policy has been impacted by its distinct geopolitical position, philosophical outlook, and historical interactions with adjacent regions and foreign countries from the earliest dynasties to the end of the imperial period. The diplomatic techniques of Chinese dynasties such as the Zhou,

Qin, Han, Tang, and Ming are mentioned in the literature on ancient China's foreign policy (Çelik, 2016). These studies are based on the Tianxia concept, which emphasizes China's tribute system and China's centralism, which includes forging diplomatic ties with neighboring states through tribute initiatives (Alperen, 2013: 90). Tianxia views China as the "*Middle Kingdom*" and the supreme authority over all of creation. Particular academics reject the conventional view that China is a passive tribute state. Instead, according to these academics, China's foreign policy is not just pragmatic and adaptable but also influenced by Confucian ideals (Sagin, 2013; Bayram & Emiroğlu, 2020).

2.1.1.1. The Influence of Geopolitical Position

With its vast landmasses and natural barriers such as mountains and deserts, China's geographical location has played a crucial role in shaping its foreign policy (Deniz, 2014). The ancient Chinese believed that they were the cultural and political center of the world and saw their empire as the "*Middle Kingdom*" or the "*Center of the Universe*" (Örmeci, 2022; Demir, 2022). This perception caused them to see themselves as superior civilizations, to expect appreciation and acceptance by other nations, and to shape their foreign policy within this framework.

Chinese rulers generally sought to maintain harmony and stability within their empires. However, this has sometimes led to a policy of isolation. For example, during the establishment period of the Han Dynasty (206 BC - 220 AD), China focused on securing its internal affairs and strengthening its economy while limiting its interaction with foreign powers as it was not strong enough economically and militarily (Türker, 2015). However, during the Tang (618-907 AD) (Kılıç, 2018; Gökenç Gülez, 2022) and Song (960-1279 AD) (Camgöz, 2019; Taghiyev, 2019) dynasties of China, the Silk Road trade network There were also periods when the empire expanded its influence and actively engaged in diplomacy and trade with other nations.

2.1.1.2. Philosophy of State Administration

Ancient China's foreign policy was also shaped by Confucianism, which emphasized the principles of benevolence, righteousness, and conformity in administration from a philosophical point of view (Sayin, 2013: 223). Confucianism asserts that the legitimacy and authority of a ruler depend on his virtuous behavior and moral leadership both within the country and internationally (Köksal, 2014: 112; Dinç, 2020: 113). Confucian scholars who occupy influential positions in the Chinese government emphasized the importance of maintaining harmony and stability in international relations through mutual respect, reciprocity, and adherence to moral principles (Çoban Oran, 2018: 323).

Confucianism also advocates the concept of "*Authority of the Heavens*," which argues that a ruler's authority stems from the approval of the heavens and that the ruler can be dismissed if he fails to rule pretty and effectively (Pekcan, 2015; Yıldırım, 2020; Temiz, 2022). This concept has influenced China's foreign policy by promoting the idea that China has a moral obligation to maintain its superior civilization and spread its cultural values to other nations while also serving as a justification for intervention in neighboring regions to restore order and righteousness. Because Confucius's philosophy says, "*If you want peace, prepare for war*" (Karataş, 2018: 295).

2.1.1.3. Interactions with Neighboring Regions and Distant Powers

Ancient China's foreign policy also included interactions with neighboring regions and foreign powers. These interactions can be examined through China's relations with its neighbors such as Korea, Vietnam, and Japan, cultural influence, trade, and occasional conflicts (Atik, 2021: 101; Levent, 2021; Aktaş, 2022: 57). It is possible to say that in this period, China carried out its foreign policy through a tribute relationship with states that accepted its cultural and political superiority and were willing to pay tribute in exchange

for diplomatic benefits (Lu, 2018: 186; Bayram & Emiroğlu, 2020: 31; Aziz, 2022: 67).

China's relations with foreign powers, such as the Xiongnu in the north and nomadic tribes in Central Asia, have been shaped by the complex interplay of diplomatic alliances, military campaigns, and cultural exchanges. For example, it is said that China often organizes strategic marriages, gift diplomacy, and military expeditions to secure its northern borders and protect trade routes (Vaissière, 2016; Kahraman, 2017; Taşbaş, 2022). The Chinese also sent envoys to establish diplomatic relations with foreign powers such as the Parthians and Romans through the Silk Road trade network (Tezcan, 2014; Tosun, 2020).

However, Ancient China's foreign policy has not always maintained stability and achieved its goals. Conflicts and regional conflicts that resulted in military expeditions and territorial losses with both neighbors and foreign powers were also experienced in this process (Sandıklı, 2009; Yantur & İşeri, 2020). For example, during the Han dynasty, China is said to have faced difficulties in dealing with the Xiongnu, a nomadic confederation in the north, leading to military conflicts and diplomatic negotiations (Vaissière, 2016; Kahraman, 2017; Taşbaş, 2022). Similarly, during the Tang dynasty, China faced threats from neighboring Tibet. In response to these threats, Chinese foreign policy has made military actions and diplomatic efforts to establish peaceful relations (Yılmaz Şaşmaz, 2022; Kapusuzoğlu, 2023).

2.1.2. Modern Chinese Foreign Policy

Chinese foreign policy, which focused on revolutionary ideology during its establishment, has taken a more assertive and proactive stance today (Doğanlar, 2021; Keyvan, 2022b). The literature on modern China's foreign policy focuses on the period from the "*Opium Wars of the mid-19th century to the establishment of the People's Republic of China in 1949*" (Akdağ, 2019; Demirel, 2019). As China evolved from a rural civilization that was mainly isolated into a worldwide power with growing influence in regional

and international relations, the foundation of the PRC in 1949 marked a crucial turning point in its foreign policy (Sezen, 2007; Rüzgar, 2017). Since then, China has worked toward several international objectives, including defending its national security interests and advancing economic development and global influence (Sayın, 2013; Akdağ, 2023).

2.1.2.1. The Evolution of China's Modern Foreign Policy

China's foreign policy has changed substantially, adapting to shifting regional and global environments. China adopted a policy of self-assurance in the early years of the PRC and adhered to a revolutionary ideology that placed an emphasis on anti-imperialism and anti-colonialism and supported Marxist-Leninist forces around the world (Candan & Işık, 2019; Gazi et al., 2020; Türk et al., 2021). This period was marked by China's alliance with the Soviet Union and other socialist states and its relations with the Non-Aligned Movement (Kasım, 2020: 549; Crab Ersin, 2021).

However, with the start of economic reforms and opening up to the world in the late 1970s under the leadership of Deng Xiaoping, China's foreign policy has undergone a significant change (Sümer, 2010; Demirel, 2019). This period began China's search for a pragmatic and flexible foreign policy aimed at economic development and modernization (Ermağan & Üstünel, 2014). While trying to establish friendly relations with developed and developing countries, China prioritized stability in its immediate vicinity. This approach is defined as a “*peaceful development policy*” in the literature (Turan & Keskin, 2017; Kaya & Mammadzade, 2019; Keyvan, 2022b).

2.1.2.2. Main Themes in China's Modern Foreign Policy

Some central themes reflect China's developing interests and strategies in the international arena and its growing modern foreign policy.

Sovereignty and Territorial Integrity: China attaches great importance to maintaining its sovereignty and territorial integrity,

especially in matters such as Taiwan, Tibet, and the South China Sea. China sees these issues as its main interests and defends sovereignty and national unity (Pekcan, 2016; Ayhan, 2016; Turan, 2016; Pekcan, 2017; Köksoy, 2019). That has led to conflicts regarding maritime borders and territorial claims, as well as tensions with neighboring countries and the USA (Atagenç, 2012; Armağan, 2021; Küçükdeğirmenci, 2021).

Economic Diplomacy: As China has transformed into a global economic power center, economic diplomacy has become the central pillar of its foreign policy (Yağcı, 2018: 67; Turgutoğlu, 2020: 87). China seeks to expand its economic influence through both bilateral and multilateral trade, investment, and infrastructure projects. The “*Belt and Road Initiative*,” launched in 2013, is the most critical example of China's economic diplomacy, which aims to improve connectivity and economic cooperation with countries on the ancient Silk Road routes (Li et al., 2018; Stec, 2018; Zou et al., 2022). China also actively participates in regional and global economic forums such as the “*Shanghai Cooperation Organization*” (SCO) and the BRICS group and advocates greater economic integration in the Asia-Pacific region (Maimaitiaili, 2018; Eminoğlu & Demir, 2018; Aşçı, 2019; Işık, 2021). The main themes of modern China’s foreign policy can be listed as follows:

- **Multipolarity and Global Governance:** China is trying to realize a multipolar world order that challenges the dominance of Western powers and supports a more inclusive and egalitarian global governance system (Efegil & Musaoğlu, 2009; Yarimoğlu & Koçarslan, 2012). To achieve this, China calls for reforms in international institutions such as the “*United Nations*,” the “*World Trade Organization*,” and the “*International Monetary Fund*,” especially on global economic issues (Özkan, 2010). China has also established its multi-stakeholder international organizations, such as the “*Asian Infrastructure Investment Bank*” and “*Shanghai Cooperation Organization*,” as an alternative to these

Western-origin traditional institutions and started operating through them (Dirik et al., 2016; Yıldız, 2019).

- Diplomatic Access and Regional Cooperation: China attaches great importance to diplomatic access and regional cooperation, especially with its neighbors (Gökten, 2019; Kutlu, 2021). China resorts to regional mechanisms such as “*Shanghai Cooperation Organization*,” “*China-Japan-ROK trilateral dialogue*,” and “*China-ASEAN Free Trade Zone*” to promote regional stability and prosperity, improve mutual understanding, manage differences, and establish high-level diplomacy, bilateral and multilateral dialogues (Maimaitiaili, 2018; Eminoğlu & Demir, 2018; Aşçı, 2019; Işık, 2021). China also supports the “*common future community for humanity*” approach, which emphasizes win-win cooperation, mutual respect, and joint development (Erkan & Eminoğlu, 2019; Marangoz & Tuncer, 2020; Chen, 2021; Çoban, 2022; Aras, 2022).
- Security and Defense: One of the most critical priorities of China's foreign policy is to protect its national security interests (Tabak, 2008; Çınar, 2018; Doğanlar, 2021). China is modernizing its military capabilities and updating its defense doctrine, especially in the fields of cyber security (Topcu, 2020), space (Ünal, 2020), and maritime security (Armağan, 2021). China's military modernization has caused concerns among its neighbors and other great powers and has impacted regional and global security dynamics (Yılmaz, 2016; Islam, 2019; Korkmaz & Köse, 2020). China also advocates the peaceful resolution of international disputes and opposes using force in international relations (Karakuş, 2018).

2.1.2.3. Opportunities and Threats

China's modern foreign policy has essential effects on regional and global dynamics. The rise of China as a worldwide power causes changes in the balance of power, regional alliances,

and international governance structures (Demirtepe & Özertem, 2013; Aşçı; 2019; Demir, 2021). China's uncompromising approach to sovereignty and territorial integrity (Akdağ, 2023), economic diplomacy (Yağcı, 2018), and seeking a multipolar world order (Efegil & Musaoğlu, 2009) has both opportunities and threats in its relations with other countries and the international system. The first threat is the potential for tension and conflict over territorial issues, especially in the South China Sea and Taiwan (Pekcan, 2016; Pekcan, 2017). The second major threat is China's expanding economic influence through initiatives such as the “*Belt and Road Initiative*,” its economic dominance in recipient countries, debt sustainability, and growing concerns about environmental impacts (Eralp, 2018; Akdağ, 2019). On the other hand, it is a fact that such regional economic structures created by China contain significant commercial opportunities (Yiğinoğlu, 2018; Maimaitiaili, 2020a). In addition, with its foreign policy that encourages polyphony in the global order, China provides an opportunity for other countries that want to make their voices heard (Kafkasyalı, 2012).

2.1.3. Current Chinese Foreign Policy

Current literature on China's foreign policy focuses on the period from the founding of the PRC in 1949 to the present. When the literature is examined, it is seen that the researchers examine China's foreign policy through Deng Xiaoping (e.g., Ermeydan, 2016; Koçakoğlu, 2021), Jiang Zemin (e.g., Cheng & White, 1998; Gilley, 1998; Duckett, 2018), Hu Jintao (e.g., Kamalak & Keser, 2018; Pekcan, 2019) and Xi Jinping (e.g., Çalışkan & İlhan, 2020; Öterbülbül, 2022; Kamalak, 2023) through the actions and discourses of different leaders. These studies highlight China's pursuit of national rejuvenation, economic reforms, and its evolving role in global governance.

In addition, China's relations with regional and global organizations such as “*Shanghai Cooperation Organization*,” “*Belt and Road Initiative*,” USA (e.g., Turan, 2016; Pekcan, 2017; Çakı et al., 2019), Russia (e.g., Bekcan, 2012; Örmeci & Kısacık, 2021) and

Japan (e.g., Malkoç, 2012; Görez, 2015; Duman, 2020) are among the critical topics of this period's research. In addition to these, the literature includes such as China's South China Sea (e.g., Pekcan, 2016; Temiz, 2022; Gökten, 2022), territorial disputes in Taiwan (e.g., Çakı & Fidan, 2016; Köksoy, 2019; Olkan, 2021). It also discusses its approach to issues and its relations with neighboring countries such as India (e.g., Pekcan, 2016; Keskin, 2019; Maimaitiaili, 2020b) and Vietnam (e.g., Çakı et al., 2019; Karluk, 2021).

China's foreign policy has witnessed essential developments and transformations in the contemporary period to increase its global influence and protect its national interests (Yiğinoğlu, 2018). An outline of China's current foreign policy is given in this section. In terms of content, China's foreign policy strategy in the twenty-first century is centered on pursuing sovereignty, economic diplomacy, multilateralism, regional cooperation, security, and defense. Furthermore, the contemporary foreign policy of China is studied, particularly its stance on territorial conflicts, economic hegemony, and global governance.

2.1.3.1. Principles of China's Current Foreign Policy

Several vital ideas that influence China's approach to international relations are the foundation for its foreign policy. One of the fundamental tenets is the pursuit of sovereignty, which highlights China's dedication to preserving its national security, political independence, and territorial integrity (Ayhan, 2016; Turan, 2016; Köksoy, 2019; Yorulmaz, 2021; Akdağ, 2023). China values its sovereignty highly as a result. Mainly Taiwan (Pekcan, 2016; Pekcan, 2017), Tibet (Köksoy, 2019), and the South China Sea (Pekcan, 2016; Doğan & Gürkaynak, 2019; Armağan, 2021; Yorulmaz, 2021; Gökten, 2022; Temiz, 2022) exhibits a rather aggressive attitude towards sensitive areas.

Another critical principle is economic diplomacy, which demonstrates China's emphasis on economic cooperation, trade, and investment as the key drivers of its foreign policy. It follows an

active economic diplomacy strategy that participates in global economic initiatives (Yağcı, 2018; Turgutoğlu, 2020). China aims to develop its economic interests, expand its markets, and increase its soft power and international influence through these economic initiatives.

Multilateralism is another principle that shapes China's current foreign policy approach. China advocates a multipolar world order where power is shared among multiple countries and no single nation dominates global issues (Efegil & Musaoğlu, 2009; Özdaşlı, 2012; Yardimoğlu & Koçarslan, 2012). Therefore, China seeks to increase its participation in multi-stakeholder institutions such as the “*United Nations*” (UN), “*Shanghai Cooperation Organization*” (SCO), and the “*Brazil, Russia, India, China, and South Africa*” group (BRICS), among others. China also emphasizes the importance of dialogue, consultation, and cooperation between countries to address global issues and promote mutual understanding and respect (Üngör, 2009; Temiz, 2019).

2.1.3.2. Objectives of China's Current Foreign Policy

China's contemporary foreign policy is shaped around several key objectives that reflect its aspirations and interests in the international arena. One of these goals is to protect national sovereignty and territorial integrity (Akdağ, 2023). Accordingly, China is particularly sensitive to any challenge to its territorial claims, such as Taiwan (Pekcan, 2016; Pekcan, 2017), Tibet (Köksoy, 2019) and issues related to the South China Sea, and will seek to maintain its sovereignty through diplomatic means, negotiations and, if necessary, more decisive action (Pekcan, 2016; Doğan & Gürkaynak, 2019; Armağan, 2021; Yorulmaz, 2021; Gökten, 2022; Temiz, 2022).

Another primary goal is to support its economic interests and increase its global economic impact (Kutluay Tutar & Bahsi Koçer, 2019; Altun et al., 2021). China aims to expand its markets, secure access to resources, and promote economic cooperation with other countries through initiatives such as the BRI, which aims to connect

different parts of the world through infrastructure projects, trade, and investment. China is also trying to diversify its economic partners and reduce its dependence on a few key markets, such as the USA (Karaca, 2012; Çiçek, 2016; Şanlı & Ateş, 2020).

Regional cooperation is another important goal of China's contemporary foreign policy. China actively conducts diplomacy with regional organizations such as the “*Shanghai Cooperation Organization*” (SCO), the “*China-ASEAN Free Trade Area*” (CAFTA), and the “*China-Pakistan Economic Corridor*” (CPEC) to support regional stability and economic development (Kuşku Sönmez, 2020: 42). China also has diplomatic efforts to resolve regional disputes and conflicts through peaceful means such as dialogue, negotiation and mediation (Üngör, 2009; Temiz, 2019).

China's foreign policy also aims to strengthen its security and defense capabilities, especially in its evolving security environment. China faces various security challenges, including regional conflicts, border tensions, and non-traditional security threats such as terrorism and cybersecurity (Çolakoğlu, 2006; Duran & Pusevsuren, 2016). While at the same time defending regional and global security cooperation based on mutual trust, equality, and inclusiveness (Akdağ, 2019; Kaya, 2019: 67), China is trying to modernize its army, improve its defense capabilities, and protect its national security interests (Yılmaz, 2016; Islam, 2019; Korkmaz & Köse, 2020).

2.1.3.3. Challenges Facing China's Current Foreign Policy

China's current foreign policy also faces several challenges that shape its decision-making and actions in the international arena. One of the main challenges is the issue of territorial disputes, especially in the South China Sea (Pekcan, 2016; Doğan & Gürkaynak, 2019; Armağan, 2021; Yorulmaz, 2021; Gökten, 2022; Temiz, 2022). China's actions in disputed waters, including the construction of artificial islands, military deployments, and resource exploration, have increased tensions with neighboring countries and

triggered concerns among regional and global powers (Doğan, 2016: 33; Yılmaz, 2020: 95). Managing these conflicts and finding peaceful solutions that respect international law and regional stability remains a challenge for China's foreign policy.

China's rapid economic rise has led to concerns about economic dominance, especially in areas such as trade, investment, and technology (Duran & Yılmaz, 2019; Kurt, 2019; Kuşku Sönmez, 2020; Karamurtlu, 2020; Demir, 2021; Çaşkurlu, 2022). In addition, China's business practices, including intellectual property theft, unfair trade, and state-led economic policies, have led to concerns among trade partners and trade disputes with countries such as the United States (Simayi, 2014; Ermağan, 2018). Therefore, it can be said that balancing its economic interests with international norms, rules, and expectations poses a challenge to China's foreign policy.

Global governance is another challenge facing China in its contemporary foreign policy. As China's global influence increases, areas such as climate change (Karakaya & Sofuoğlu, 2015; Topçu, 2018), cyber security (Aldemir & Kaya, 2020; Göçoğlu & Aydın, 2019), and human rights (Falk, 2022) There are increasing expectations for it to play a more significant role in global governance, including (Shambaugh, 2016; Şimşek, 2019). However, China's approach to global governance, which emphasizes respect for national sovereignty and non-interference, may differ from the expectations of other countries and international institutions in various situations. That, in turn, could lead to divergences and tensions in China's foreign policy actions.

3. Strategic Priorities of China's Foreign Policy

Chinese foreign policy has witnessed significant changes in recent years due to changes in its global power status and geopolitical dynamics. Therefore, understanding China's strategic priorities in foreign policy is crucial to understanding its evolving role in the international arena. The literature on the strategic priorities of China's foreign policy can be broadly divided into four

main themes. These are regional, global, economic, and security priorities.

3.1. Regional Priorities

Literature on China's regional priorities in foreign policy China's Southeast Asia (Çınar, 2013), Northeast Asia (Çolakoğlu, 2009), Central Asia (Omonkulov, 2020), South Asia (Bilgen, 2020) and Asia-Pacific (İzol, 2022) focuses on its relations with neighboring countries and regions. When the literature is examined, it becomes clear that scholars investigate China's efforts to establish regional organizations like the "*China-ASEAN Free Trade Zone*" and the "*Shanghai Cooperation Organization*," as well as its quest for regional economic integration through initiatives like the Belt-Road Initiative. (Gökten, 2019; Kutlu, 2021). Additionally, it can be noted that the research has focused on his assertive behavior in regional confrontations, including those in the South China Sea (Pekcan, 2016) and the East China Sea (Bahadır, 2017). These initiatives highlight China's efforts to strengthen its regional clout, uphold its territorial claims, and advance its economic ties with nearby areas.

3.1.1. Asia Pacific Region

China is highly dependent on the Asia-Pacific area because of its closeness, economic significance, and strategic importance. Economic considerations, concerns about regional security, and efforts to modernize its military influence China's foreign policy in the Asia-Pacific area (Yılmaz, 2016; Islam, 2019; Korkmaz & Köse, 2020). The cornerstone of China's strategy for the Asia-Pacific is the "*Belt and Road Initiative*," which aims to encourage economic connectivity and infrastructure development in the area. China hopes to strengthen its economic relations with the neighboring nations through this project, as well as broaden its trade networks and boost its regional influence (Li et al., 2018; Stec, 2018; İkiz, 2019; Kutluay Tutar & Bahsi Koçer, 2019; Yılmaz, 2020; Zou et al., 2022).

In addition, China's Asia-Pacific foreign policy stands out with its assertive stance on regional disputes, especially in the “*South China Sea. China's claims on disputed islands and maritime zones in the South China Sea have increased tensions with neighboring countries such as Vietnam, the Philippines, and Japan*” (Pekcan, 2016; Doğan & Gürkaynak, 2019; Armağan, 2021; Yorulmaz, 2021; Gökten, 2022; Temiz, 2022). Moreover, China is pursuing a strategy of militarizing and constructing artificial islands in disputed waters. Due to this situation, China draws international criticism and causes concerns about regional security (Doğan, 2016: 33; Yılmaz, 2020: 95).

3.1.2. Central Asia Region

Central Asia is another critical region of strategic importance for China. China sees Central Asia as an essential component of its efforts to increase its economic connections and support stability on its western border (Nogayeva, 2011; Deniz, 2014; Alperen, 2018). Central Asia is rich in natural resources and a gateway to China's energy imports and exports (Duran & Yılmaz, 2019). The “*Silk Road Economic Belt*” initiative, part of China's “*Belt and Road Initiative,*” is a significant breakthrough in promoting economic development, infrastructure connection, and cultural exchange with Central Asian countries (Şimşek, 2018).

Also, China's engagement with Central Asia has security implications. For example, China has concerns about a leap in terrorist acts from Central Asia to the Xinjiang region, where Muslim Uyghur minorities live (Sen, 2009; Azer, 2012; Paker, 2017; Şen, 2022). For this reason, China is trying to maintain security cooperation with Central Asian countries to counter these and similar threats, including joint military exercises, intelligence sharing, and border management initiatives (Duran & Pusevsuren, 2016: 283).

3.1.3. South China Sea Region

The South China Sea is a contentious region for China's foreign policy. China claims almost all of the South China Sea, including disputed islands and maritime areas claimed by other countries such as Vietnam, the Philippines, and Malaysia (Pekcan, 2016; Pekcan, 2017; Genç, 2019). China's approach to the South China Sea stems from its pursuit of territorial claims, resource exploration, and strategic interests. China has built artificial islands and placed soldiers on disputed waters, including the construction of military facilities, which has caused tensions and concerns between neighboring countries and the international community (Pekcan, 2016; Doğan & Gürkaynak, 2019; Armağan, 2021; Yorulmaz, 2021; Gökten, 2022; Clean, 2022).

Through bilateral discussions and regional forums like the "*Association of Southeast Asian Nations*" (ASEAN) and the "*South China Sea Code of Conduct*" negotiations, China is also making diplomatic attempts to settle conflicts (Çoban Hastunç, 2022). But because things are not moving along as quickly as possible, tensions in the area remain high. Furthermore, China's forceful behavior in the South China Sea has raised worries about regional stability and security and heightened geopolitical rivalry in the area, especially that between China and other major countries like the USA (Pekcan, 2016; Doğan & Gürkaynak, 2019; Armağan, 2021; Yorulmaz, 2021; Gökten, 2022; Temiz, 2022).

3.2. Global Priorities of Chinese Foreign Policy

The literature on China's global priorities in foreign policy focuses on its interactions with major countries, including the United States, Russia, and the European Union, as well as its relations with organizations that support global governance, such as the "*United Nations*," "*World Trade Organization*," and the G20. Researchers have looked at China's pursuit of a multipolar world order, its efforts to strengthen its diplomatic clout in international fora, and its involvement in establishing universal norms and regulations in this framework (Efegil & Musaoğlu, 2009; Özdaşlı, 2012; Yardimoğlu

& Koçarslan, 2012). These studies shed insight into China's intention to play a more significant role in world events and the country's changing perspective on multilateralism and international cooperation. As a result, when the literature is analyzed, it becomes clear that there are three primary categories under which Chinese foreign policy's worldwide priorities can be divided. These include advancing the economy, engaging in international relations, and defending national interests.

3.2.1. Economic Expansion

China's foreign policy recently elevated economic expansion to the top of the goal list. China has grown to be the second-largest economy in the world and is now a crucial trading nation because of the priority it places on economic growth, trade, and investment (Yalın & Çetinbakış, 2019). Additionally, programs like the "*Belt and Road Initiative*" (BRI), which seeks to enhance infrastructure throughout Asia, Europe, Africa, and beyond, represent China's aspirations for the world economy. By fostering economic cooperation, investment, and trade with partners while boosting China's economic might globally, BRI is a significant strategic project that serves as the cornerstone of China's foreign policy (İkiz, 2019; Kutluay Tutar & Bahsi Koçer, 2019; Yılmaz, 2020).

China's interactions with international systems like the "*Shanghai Cooperation Organization*" (SCO), "*Asian Infrastructure Investment Bank*" (AIIB), and the "*Brazil, Russia, India, China, South Africa*" (BRICS) group, among others, also reflect the country's economic development. These institutions serve as a platform for China to further its economic goals, regional collaboration, and international trade relations (Tüysüzoğlu, 2019; Yıldırım, 2019; İslam, 2022).

3.2.2. Diplomatic Engagement

Another strategic aim of China's foreign policy is diplomatic engagement. China has aggressively maintained diplomatic ties with nations worldwide through bilateral and multilateral means. These

efforts of China aim to expand its diplomatic influence, establish strategic partnerships, and advance its national interests globally (Zhao, 2007; Yeh & Cheng, 2014; Ward, 2019).

China's active participation in regional and international forums such as the “*United Nations*” (UN), “*Shanghai Cooperation Organization*” (SCO), G20, and the “*World Trade Organization*” (WTO) is an actual example in terms of the importance it attaches to diplomatic participation. In addition, China has also been a stakeholder in diplomatic initiatives such as the Six-Party Negotiations on the Korean Peninsula issue (Çokgüçlü, 2021; Keyvan, 2023) and has been actively involved in efforts to resolve disputes peacefully at the table in regional conflicts in the South China Sea through dialogues and negotiations (Pekcan, 2016; Doğan & Gürkaynak, 2019; Armağan, 2021; Yorulmaz, 2021; Gökten, 2022; Temiz, 2022).

China's efforts to engage in diplomatic engagement are also an important underlying reason for its proactive attempts to build relationships with developing countries in Africa, Latin America, and other regions through aid, trade, and investment. China's emphasis on “*win-win*” cooperation and its approach not to interfere in other countries' internal affairs have been the cornerstones of its diplomatic strategy aiming to increase its global influence and soft power (Yıldırımçakar, 2019; Marangoz & Tuncer, 2020; Çoban, 2022).

3.2.3. Protecting National Interests

Protecting national interests is critical to China's strategic global priorities in foreign policy. While trying to defend its sovereignty and territorial claims, China struggles to advance its security and development interests internationally. China's efforts to protect its national interests, its territorial integrity, and its fundamental interests in Taiwan (Pekcan, 2016; Pekcan, 2017), Tibet (Köksoy, 2019), and Xinjiang (Şen, 2009; Paker, 2017; Şen, 2022) clearly understood.

China's efforts to protect its national interests are also reflected in its efforts to counter threats to its perceived security from the United States and other great powers. China is taking steps to improve its military capabilities, modernize its armed forces (Yılmaz, 2016; Islam, 2019; Korkmaz & Köse, 2020), and protect its maritime interests in the South China Sea (Pekcan, 2016; Pekcan, 2017). China's efforts in its national interest stem from its desire to become a great power and protect its economic and strategic interests globally.

3.3. Economic Priorities of Chinese Foreign Policy

China's foreign policy draws attention to its pursuit of strategic economic priorities to support its economic growth, expand its influence, and secure its national interests (Aydın, 2020; Akdağ, 2023). With its rise as a global economic powerhouse, China has adopted a proactive foreign policy approach emphasizing economic expansion, trade, investment, and regional economic cooperation (Doğanlar, 2021). The literature on China's economic priorities in foreign policy focuses on China's pursuit of economic diplomacy, trade, investment, and development initiatives abroad. Researchers analyzed China's economic relations with other countries, its use of economic tools for diplomatic leverage, and efforts to expand its trade and investment networks globally through initiatives such as the "*Belt-Road Initiative*" (Li et al., 2018; Stec, 2018; İkiz, 2019; Kutluay Tutar & Bahsi Koçer, 2019; Yılmaz, 2020; Zou et al., 2022). These research focuses on China's efforts to advance its economic model and course of growth internationally, as well as the economic drivers of its foreign policy, such as access to global markets, resources, and technology.

3.3.1. Belt and Road Initiative

The "*Belt and Road Initiative*," which became operational in 2013, is one of China's most important global economic vision organizations. The primary purpose of the organization is to bring together the countries on the historical Silk Road, promote economic growth along the route, facilitate trade and investment between

member countries, develop infrastructure, and implement opportunities that will produce mutual benefits such as economic cooperation (Li et al., 2018; Stec, 2018; Zou et al., 2022; İkiz, 2019; Kutluay Tutar and Bahsi Koçer, 2019; Yılmaz, 2020).

The "*Belt and Road Initiative*," a foundation whose impact transcends borders, is also critical regarding China's foreign policy. It allows China to develop economic relations with neighboring countries, create new markets for its goods and services, and secure its access to resources and energy resources. In addition, BRI also serves China's strategic interests (Günay. et al., 2019) by increasing its soft power (Islam, 2022), strengthening its diplomatic ties (Yağcı, 2018), supporting the image of a responsible global leader committed to economic cooperation and development (Amirbek & Hanayi, 2020).

3.3.2. Regional Economic Cooperation

China also prioritizes regional economic cooperation as part of its foreign policy strategy (Özdaşlı, 2015; Kutluay Tutar & Bahsi Koçer, 2019). Initiatives such as the "*Shanghai Cooperation Organization*" (SCO), the "*China-Japan-Korea Free Trade Agreement*" (CJK FTA), and the "*China-ASEAN Free Trade Area*" (CAFTA) can be cited as evidence for this situation. These regional cooperation efforts promote economic integration, facilitate trade and investment, and increase regional stability and prosperity (Gökten, 2019; Kutlu, 2021).

China's regional economic cooperation initiatives are shaped around several objectives. The first is China's goal of expanding its economic influence in neighboring regions and seizing regional leadership. The second is efforts to deepen economic interdependence with neighboring countries to promote mutual benefits and create financial results with a win-win principle (Yıldırımçakar, 2019; Marangoz & Tuncer, 2020; Çoban, 2022). Third, China promotes regional cooperation and stability at the strategic level by strengthening its political and diplomatic ties with neighboring countries (Gökten, 2019; Kutlu, 2021).

3.3.3. Trade and Investment Agreements

Trade and investment agreements are important strategic economic priorities for China's foreign policy. Therefore, China is actively negotiating and signing bilateral and multilateral trade and investment agreements to expand market access, increase exports, attract foreign investment, and strengthen economic ties with other countries (Güner, 2018). Notable examples include the China-EU Trade Agreement and the Regional Comprehensive Economic Partnership (RCEP) (Sezen, 2011; İşcan & Uzunses, 2022; Ateş, 2022). However, it would be appropriate to say that some countries, such as Malaysia and Pakistan, have recently questioned these agreements (Akdağ, 2019).

China's trade and investment agreements are strategic tools for advancing its economic interests globally. It aims to open markets for Chinese goods and services, protect its intellectual property rights, and stimulate investment flows to support national economic growth and development. These agreements also serve China's strategic interests by improving its economic influence, soft power, and diplomatic ties with other countries (Tüysüzoğlu, 2019; Yıldırım, 2019; Islam, 2022). In addition, this situation provides a basis for China to shape global economic rules and standards compatible with its interests (Çaşkurlu, 2022).

3.3.4. Influencing the Global Economic Order and Stakeholders

China's strategic economic priorities in its foreign policy have significant implications for the global economic order and various stakeholders. First, China's emphasis on BRI and regional economic cooperation initiatives has the potential to reshape regional and international economic dynamics (Özdaşlı, 2015; Kutluay Tutar & Bahsi Koçer, 2019). Massive infrastructure investments, trade and investment facilitating measures, and financial cooperation under the BRI can accelerate economic growth and development in participating countries. However, it is necessary to mention the existence of criticism over concerns about the

potential debt burden, environmental impact, and lack of transparency associated with BRI projects (Koçakoğlu, 2020; Akbaş, 2020). In addition, China's regional economic cooperation initiatives can potentially change the balance of economic power in the region by affecting regional trade arrangements and supply chains (Akdağ, 2019; Filiz, 2020). China is trying to contribute to the economic development of its stakeholders by not only demonstrating its soft power by making its partners with whom it cooperates use funds from the Asian Development Bank for these activities but also by offering an alternative to the global economic order (Çınar, 2013: 7).

Second, China's pursuit of trade and investment deals may affect other countries and global economic governance. China's participation in regional and international trade agreements such as RCEP may affect existing trade arrangements and have implications for the multilateral trading system (Ateş, 2022). In addition, China's approach to intellectual property protection, market access, and state intervention in its economy has been a concern for some trading partners, leading to trade disputes and tensions (Simayi, 2014; Ermağan, 2018). These issues present the challenges and complexities associated with China's economic priorities and their impact on the global economic order. In other words, nothing is rosy.

3.4. Security Priorities of Chinese Foreign Policy

As a rising global power, China's approach to security issues plays a critical role in its interactions with other countries and its positioning in the international community. Therefore, the literature on security priorities in Chinese foreign policy generally focuses on China's approach to national security, military modernization, and defense diplomacy (İslam, 2019; Yorulmaz, 2021; Alagöz, 2021; Soner & Çiftçi, 2022; Öterbülbul, 2022). In this context, researchers have examined China's efforts to protect its sovereignty and territorial integrity, its military modernization efforts to increase its regional and global influence, its military exercises, its participation in defense diplomacy through activities such as arms sales and

security cooperation (Aydın, 2015; Duran & Pusevsuren, 2016; Eli Küçük. Yıldırım, 2017; Göçoğlu & Aydın, 2019; Örmeci & Kısacık, 2021; Olkan, 2021). These studies reveal China's concerns about the security environment, its aspirations for a more robust military, and its efforts to protect its national interests through security-related actions.

3.4.1. National Defense

China gives high priority to national defense in its foreign policy. The “*People’s Liberation Army*” (PLA) (Çınar, 2008), the most significant military force in the world regarding the number of soldiers, plays a central role in protecting China's sovereignty, territorial integrity, and national interests. A combination of deterrent tactics, military diplomacy, and defense modernization can be used to describe China's national defense policy (Atawula, 2020). To safeguard its national security interests, China strengthens its military capabilities, including cutting-edge technologies, contemporary weapon systems, and cyber warfare capabilities (Islam, 2019).

3.4.2. Territorial Integrity Concerns

Another strategic security goal for China's foreign policy is territorial integrity (Akdağ, 2023). As an essential component of its territory, China asserts sovereignty over Taiwan, the South China Sea, and a few other contested territories (Pekcan, 2016). China uses diplomatic, economic, and military methods to uphold its rights in various regional conflicts (Doğan & Gürkaynak, 2019). China actively defends its territorial claims because it views any harm to its integrity as a threat to its sovereignty and national interests (Yorulmaz, 2021).

3.4.3. Regional Stability

One of the crucial principles of China's foreign policy is that it attaches importance to regional stability in the geography, including its neighbors. For this reason, efforts are made to create a suitable regional security environment conducive to its economic

development and political stability. China's regional security priorities are evident in its relations with organizations such as the “*Shanghai Cooperation Organization*” (SCO) and its efforts to promote regional cooperation, dialogue, and confidence-building measures (Gökten, 2019; Kutlu, 2021). China also advocates for the peaceful resolution of regional conflicts (Pekcan, 2017) and has a negative attitude toward military interventions by actors outside the region (Ersoy, 2012: 52).

3.4.4. Global Governance and Multilateralism

China's strategic security priorities include global governance and multilateralism. China seeks to play a more prominent role in shaping global governance's institutions, norms, and rules aligned with its interests. China advocates a multipolar world order and opposes hegemony and unilateralism (Efegil & Musaoğlu, 2009; Özdaşlı, 2012). China is actively involved in multilateral forums such as the “*United Nations*” (UN), BRICS, and the “*Belt and Road Initiative*” (BRI) to support its vision of global governance and international cooperation (Gürcan, 2019; Arıöz, 2022).

3.4.5. The Effects of China's Foreign Policy on Global Politics

Chinese foreign policy also has substantial effects on the global order. Therefore, it would be appropriate to say that these effects on various aspects of global politics, including international relations, global governance, regional dynamics, and global economic and security architecture, are discussed in the literature.

One of the aspects of Chinese foreign policy that causes global controversy is the claim that it builds military facilities on disputed islands and seeks to gain new territory (Young, 2019). However, the literature shows that this issue is handled through the effects on regional stability, maritime security, and the balance of power in the Asia-Pacific region. For example, Temiz (2022) argues that China's initiatives in the South China Sea have increased

tensions with neighboring countries, triggered security dilemmas, and challenged established norms of international law, raising concerns about a potential regional power shift and potential for conflict. On the other hand, Gökten (2022) argues that China's claims in the South China Sea stem from its historical claims and domestic political considerations rather than its desire to challenge the existing international order and, therefore, may not pose a significant threat to global politics.

China's "*Belt and Road Initiative*" (BRI) is another critical area of China's foreign policy with global implications. BRI is a massive infrastructure and economic development initiative that aims to connect China to other regions through land and sea routes (Yılmaz, 2020). Studies in the literature appear to focus on BRI's global economic governance, regional connectivity, and China's growing influence in other countries. For example, Özdaşlı (2015) argues that BRI has the potential to reshape the global economic order by increasing China's economic impact, promoting its development model, and challenging existing international development norms (Li et al., 2018; Stec, 2018; İkiz, 2019; Kutluay Tutar & Bahsi Koçer, 2019; Zou et al., 2022). However, it is also critically stated that there are severe obstacles to the sustainable implementation of the project due to reasons such as lack of coordination and cooperation among member countries, imbalance in economic development levels, differences in infrastructure opportunities, religious-ethnic differences, and different national governance structures (Bayramdurdyeva, 2020).

China's foreign policy towards great powers, especially the USA, is also an important field of study in the literature. Researchers have examined how China's interactions with the great powers affect regional stability, global power dynamics, and the likelihood of conflict. For instance, Montenegro (2021) contends that China's ascent and evolving foreign policy actions challenge the US-led established order and may change the balance of power in world affairs. In contrast, Dedekoca (2017) argues that China's foreign policy towards the United States is complex and multifaceted,

characterized by competition and cooperation, and may not necessarily result in a zero-sum game or conflict.

Another crucial topic for research in the literature is China's participation in international organizations and global governance. Researchers examine China's involvement in global governance organizations, such as the “*United Nations*”, the “*World Trade Organization*”, and international financial institutions, and how that participation affects global governance standards and laws (Gürcan, 2019; Arıöz, 2022). For instance, it is stated that China's growing influence in institutions of global governance can modify the current norms and regulations of the international order while China seeks to fulfill its interests, development model, and aspirations to be a worldwide leader (Aydın, 2020; Şimşek, 2021). However, Duran and Yılmaz (2019) state that the level of China's participation in global governance is still developing, so its impact on international politics is also about its ability to cope with local problems, address the concerns of other countries and play a constructive role in global governance processes, in other words, it depends on the ability to use of its soft power.

When Chinese foreign policy is examined from the outside, it is seen that issues such as China's “*Belt and Road Initiative*,” its claims in the South Sea, and its relations with the great powers come to the fore. Researchers state that China has become a more dominant country in the global order and uses complex economic, political, and military tools to achieve this.

Although China does not prefer to use hard power, its solid stance on territorial integrity and strengthening and modernizing its army to ensure this also signals that it can resort to this path. It can be evaluated that China's decision to solve the problems in the region that it cannot solve through economy or political communication with hard power may have consequences at the global level.

As China continues to develop economically, its influence in global politics can be expected to increase. In this process, it will not be surprising that China's foreign policy becomes more dominant,

demanding, and competitive regionally and globally. In addition, it will not be surprising that it establishes economic alliances with the BRI and similar organizations and defense-oriented partnerships with structures such as the “*Shanghai Cooperation Organization*” or expands existing collaborations.

REFERENCES

Akbaş, M. E. (2020). Çin doğrudan yabancı yatırımlarının küresel ekonomideki konumu ve Kuşak –Yol Projesinin önündeki engeller. *Üçüncü Sektör Sosyal Ekonomi Dergisi*, 55(4), 2894-2915.

Akçadağ Alagöz, E. (2021). Hint-Pasifik stratejisi kapsamında Hindistan-Japonya güvenlik ilişkileri. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 591-608. DOI: 10.30798/makuiibf.690881.

Akdağ, Z. (2019). Türkiye – Çin ilişkilerinin tarihsel gelişimi. *Hafıza*, 1(1), 40-57.

Akdağ, Z. (2019). Türkiye-Çin İlişkilerinde Kuşak ve Yol Girişimi'nin önemi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 9 (1), 65-96. DOI: 10.20493/birtop.558276.

Akdağ, Z. (2023). Çin dış politikasında süreklilik ve değişim. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 11(1), 72-96. DOI: 10.14782/marmarasbd.1206674.

Aktaş, Ş. (2022). Klasik Çin edebiyatında “Batıya Yolculuk” romanı ve esin kaynağı üzerine mitolojik bir okuma. *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(38), 562-575. DOI: 10.12981/mahder.1078084.

Aldemir, C. ve Kaya, M. (2020). Bilgi toplumu, siber güvenlik ve Türkiye uygulamaları. *Kamu Yönetimi ve Politikaları Dergisi*, 1 (1), 6-27.

Alperen, Ü. (2013). Çin dış politikası'ndan Arap halk ayaklanmalarına bir bakış. *Bilge Strateji*, 5(9), 85-104.

Alperen, Ü. (2018). “Bir Kuşak Bir Yol” girişimi ve Çin'in Orta Asya politikası. *Bilge Strateji*, 10(19), 17-38.

Altın Öztürk, G. (2013). Uluslararası çatışma bölgeleri: Doğu Türkistan ve insan hakları ihlalleri. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 1(1), 67-79.

Altun, N., Kurt, İ. ve Özbaysal, T. (2021). Adım adım yeni dünya düzeni: Çin BKBY projesi. *Gümrük Ticaret Dergisi*, 8(26), 81-93.

Amirbek, A. ve Hanayi, Ö. (2020). Ticari-ekonomik işbirliği temelinde Çin-Orta Asya ilişkilerinin analizi. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 47-75.

Anbarpınar, E. (2020). Çin'de geleneğin karşısında bir sergi: China/Avant-Garde. *Tykhë Sanat ve Tasarım Dergisi*, 5(9), 123-140.

Aran, B. (2019). *ABD Çin ticaret savaşlarında son gelişmeler ve teknoloji boyutu*. Türkiye Ekonomi Politikaları Araştırma Vakfı Değerlendirme Notu, Eylül, 1-6.

Aras, İ. (2022). Xi Jinping liderliğinde Çin'in COVID-19 politikası: İnsanlık için ortak gelecek topluluğu. *Türk İdare Dergisi*, 494, 51-79.

Arıöz, Z. (2022). Çin Halk Cumhuriyeti dış politikası çerçevesinde Birleşmiş Milletler Barışı koruma operasyonlarına katılım. *TESAM Akademi Dergisi*, 9(2), 719-747. DOI: 10.30626/tesamakademi.990211.

Armağan, Y. E. (2021). Deniz güvenliği ve Çin etkisi: Endonezya'nın Güney Çin Denizi ve Natuna Adaları politikaları. *Doğuş Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 59-82.

Aşcı, M. E. (2019). BRICS ülkelerinin küresel güç olma potansiyelleri ve Türkiye. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-60.

Atağenç, Ö. (2012). Çin ve Hindistan'ın deniz stratejisi ve Hint Okyanusu'nda güç mücadelesi. *Bilge Strateji*, 4(6), 135-166.

Atawula, M. (2020). *Çin'in yeni dönem ulusal güvenlik politikaları ve küresel rekabet stratejisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi: Kahramanmaraş.

Ateş, E. (2022). Bölgesel kapsamlı ekonomik ortaklık (RCEP) anlaşması üzerine iktisadi bir değerlendirme. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 44-70.

Atik, K. (2021). *Ly Hanedanı döneminde Dai Viet Krallığı: İlk bağımsız Vietnam hanedanı* (s. 99-108). İçinde Türkiye'de Vietnam Çalışmaları (Ed. A. Merthan Dünder). Ankara Üniversitesi Yayınları (No: 713): Ankara.

Aydın, A. (2016). Küresel mücadele politikaları: Orta Asya'da Rusya, ABD ve Çin. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 6(13), 1-11.

Aydın, F. (2020). Çin dış politika dinamiklerini anlamlandırmak. *İş ve Hayat*, 6(11), 142-155.

Ayhan, İ. S. (2016). Çin ile Hindistan arasında sınır anlaşmazlığının çözümünü etkileyen faktörler. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2(2), 81-99.

Azer, Ö. A. (2012). *Çin'in enerji güvenliği bağlamında Kafkasya ve Orta Asya politikası*. International Conference on Eurasian Economies. 11-13 Ekim 2012. Almaata: Kazakistan.

Azertürk, S. İ. (2011). Çin yazısının tarihçesi ve çincede sözcük türetme yolları. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 51(1), 89-106.

Aziz, Ş. (2022). Moğol İmparatorluğu döneminde ortak tüccarlar ve Ming Hanedanı döneminde sona eriş. *Medeniyet Kültürel Araştırmalar Belleteni*, 2(3), 54-73.

Bahadır, T. (2017). *Pasifik yüzyılına girerken ABD-Çin ilişkileri: Çin Denizi'nin ısınan suları ve bölgede güvenlik sorunu* (s. 177-202). İçinde Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kuramları ve Sorunlarına Temel Yaklaşımlar (Ed. Sibel Turan ve Nergiz Özkural Köroğlu). Transnational Press London: London.

Bayram, M. ve Emiroğlu, H. (2020). Çin tarzı uluslararası ilişkilerin analitik çerçevesi: Yeni-haraççılık. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 29-44.

Bayramdurdyeva, G. (2020). *Küreselleşme krizi tartışması bağlamında Çin'in Kuşak ve Yol Projesi: Fırsatlar ve zorluklar*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi: Kayseri.

Bekcan, U. (2012). *Yeni dünya düzeninde Rusya-Çin ilişkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Ankara Üniversitesi: Ankara.

Bekcan, U. (2017). Gönülsüz muhabbetten dostluğa: 1949 Çin Devrimiyle birlikte Sovyetler Birliği-Çin Komünist Partisi/Çin Halk Cumhuriyeti ilişkilerinin değişen yüzü. *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (26), 371-387.

Bilgen S. (2020). *Popülizm ve dış politika: Güney Asya popülistlerinin "önemli ötekisi" Çin*. Ulusaldan Küresele: Popülizm, Demokrasi, Güvenlik Konferansı (s.88-92). İstanbul: Işık Üniversitesi Yayınları.

Camgöz, C. (2019). *Modern İpek Yolu projesi kapsamında Türk turizminin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Üniversitesi: İstanbul.

Candan, H. ve Işık, M. (2019). İdeolojik devletin siyasi toplumsallaşma aracı olarak okulun işlevi: Kavramsal bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(3), 567-585.

Chen, Y. (2021). COVID-19 sonrası dünyada "Sağlık İpek Yolu"ndan "İnsan Sağlığı için Ortak Gelecek Toplumu"na. *BRIQ*, 2(2), 70-84.

Cheng, L. ve White, L. (1998). The Fifteenth Central Committee of the Chinese Communist Party: Full-Fledged technocratic leadership with partial control by Jiang Zemin. *Asian Survey*, 38(3), 231-264.

Çakı, C. , Gazi, M. A. ve Çakı, G. (2019). Vietnam Savaşı sırasında Çin-ABD ilişkileri: Çin propaganda posterleri üzerine inceleme. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 7(2), 953-976. DOI: 10.19145/e-gifder.554951.

Çakı, C. ve Fidan, Y. (2020). Çin propagandasında Çin-Tayvan ilişkilerinin sunumu: Mao Zedong dönemi üzerine inceleme. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(1), 185-202. DOI: 10.17336/igusbd.549639.

Çakmak, G. (2022). Çin Halk Cumhuriyeti'nde devamlılık gösteren bir unsur olarak emek sömürüsü. *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 2135-2148. DOI: 10.48146/odusobiad.1088678.

Çalık, Ü. (2011). Çin ekonomisi (Mao ve Mao sonrası dönem). *Liberal Düşünce Dergisi*, 64, 185-206.

Çalışkan, E. ve Aras, İ. (2020). Xi Jinping döneminde Hong Kong protestoları: Şemsiye hareketi ve 2019 protestoları üzerine bir karşılaştırma. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22(2), 182-200.

Çaşkurlu, S. (2022). Küresel ekonomik düzen değişirken yeni kuralları belirleme yarışı: Çin'in hegemon olma denemesi. *Fiscaoeconomia*, 6(3), 1389-1418. DOI: 10.25295/fsecon.1124486.

Çelik, D. (2016). *Orta Krallığın çöküşü: Emperyalist güçlerin gölgesinde Çing Hanedanlığı dönemi iç ve dış politikası (1644-1912)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi: Ankara.

Çınar, B. (2008). Tarihte üçüncü güç ve Orta Asya enerji savaşları. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 4(8), 21-45.

Çınar, Y. (2013). Çin' in Güney Doğu Asya' da bölgesel işbirliğine açık hegemonya girişiminin temelleri. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 9(34), 1 - 26.

Çınar, Y. (2018). Çin Halk Cumhuriyeti'nin çatışma yönetimi stratejisi üzerinden bir dış politika okuması: 1990-2000 yılları arasında Çin-Kuzey Kore ilişkisi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6(3), 333-341. DOI: 10.18506/anemon.318307.

Çiçek, M. (2016). Çin - ABD rekabetinde gelişen AB – Çin ilişkileri. *Bariş Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2(2), 1-40.

Çoban Hastunç, K. (2022). Güney Çin Denizi'nde Avrupa Birliği'nin dönüştürücü rolü: Bölgesel entegrasyon yoluyla alternatif çatışma çözümleri mekanizmaları. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 21(1), 95-132. DOI: 10.32450/aacd.1148613.

Çoban Oran, F. (2018). Post-Amerikan dünya düzeninde kimlik politikaları: Yeni Çin kimliğine karşı 'Büyük Amerika'. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 317-340. DOI: 10.31454/usb.476898.

Çoban, F. (2022). Kazan-Kazan?: Yeni bağımlılık denkleminde gelişen Çin-Latin Amerika ilişkileri. *Bandırma Onyedil Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 57-74. DOI: 10.38120/banusad.1170518.

Çokgüçlü, Y. (2021). ABD'nin Kuzey kore politikası çerçevesinde nükleersiz bir kuzey kore mümkün mü?. *International Journal of Social Inquiry*, 14(2), 509-540. DOI: 10.37093/ijsi.946602.

Çolakoğlu, S. (2006). 11 Eylül sonrası değişen Avrasya dengeleri ve Çin – Orta Asya ilişkileri. *OAKA*, 1(2), 38-55.

Çolakoğlu, S. (2009). *Uluslararası ilişkilerde Kuzeydoğu Asya*. Usak Yayınları: Ankara.

Dedekoca, E. (2017). ABD-Çin ilişkilerinde kriz yönetimi. *ANKASAM Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1(3), 141-168.

Demir, S. (2021). Küresel hegemonya, ABD ve COVID-19 pandemisi: Salgın küresel güç dönüşümü etkisine ilişkin bir analiz. *Novus Orbis: Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3(1), 4-35.

Demir, T. (2022). Çin'in coğrafya telakkisindeki değişim: Latin Amerika ve Karayipler bölgesinde Çin'in artan varlığı. *New Security Ecosystem and Multilateral Cost*, 273-285.

Demirel, F. N. (2019). *Çin Halk Cumhuriyeti'nde milliyetçilik anlayışının dış politika üzerindeki etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Afyon Kocatepe Üniversitesi: Afyonkarahisar.

Demirtepe, M. T. ve Özertem, H. S. (2013). Yükselen tehdit algısı karşısında Çin'in yumuşak güç siyaseti: Politikalar ve sınırlılıkları. *Bilig*, 65, 95-118.

Deniz, T. (2014). Yükselen güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin stratejik hamleleri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 13(50), 188-212. DOI: 10.17755/esosder.39372.

Dinç, B. (2020). Konfüçyüs'ün otantik ve dönüşümcü liderliği. *Uluslararası Liderlik Çalışmaları Dergisi: Kuram ve Uygulama*, Liderlik Yaklaşımları Bağlamında İz Bırakan Eğitimcileri Anlamak, 109-116.

Dirik, D., Eryılmaz, İ. ve Özdoğan, B. (2016). *Çin'in küresel finansal ayak izini genişletme projesi: Asya Altyapı Yatırım Bankası ve Türkiye açısından bir değerlendirme*. 2nd International Congress on Economics and Business (ICEB'16). 30 Mayıs-3 Haziran 2016. Sarajevo: Bosnia and Herzegovina.

Doğan, D. ve Gürkaynak, M. (2019). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Güney Çin Denizinde dönüşen yeni stratejisi: Four Sha Doktrini. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(4), 921-947.

Doğan, S. (2016). Güney Çin Denizi Tahkim Davası Filipinler Cumhuriyeti/Çin Halk Cumhuriyeti. *Küresel Bakış Çeviri Hukuk Dergisi*, 6(21), 21-38.

Doğanlar, M. E. (2021). *Neorealist teori bağlamında Çin dış politika stratejilerinin değerlendirilmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Başkent Üniversitesi: Ankara.

Duckett, J. (2018) International influences on policy-making in China: network authoritarianism from Jiang Zemin to Hu Jintao. *China Quarterly*. DOI:10.1017/S0305741018001212.

Duman, M. (2020). Çin-Japonya çatışması ve Türkiye'nin Uzakdoğu gelişmelerine bakışı (1929-1939). *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, (16), 33-70. DOI: 10.16947/fsmia.849085.

Duran, H. & Pusevsuren, N. (2016). Güvenlik, enerji ve pazar ekseninde Çin'in Orta Asya politikası. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Afro-Avrasya Özel Sayısı, 281-294.

Duran, H. ve Yılmaz, K. K. (2019). Çin'in küresel hegemonya yarışında Konfüçyüs Enstitüsü ve küresel şirketlerin önemi. *Strategic Public Management Journal*, 6(11), 77-90.

Efegil, E. & Musaoğlu, N. (2009). Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası sisteminin yapısına ilişkin görüşler üzerine bir eleştiri. *Gazi Akademik Bakış*, 2(4), 1-24.

Efegil, E. ve Musaoğlu, N. (2009). Soğuk Savaş sonrası dönemin uluslararası sisteminin yapısına ilişkin görüşler üzerine bir eleştiri. *Gazi Akademik Bakış*, 2(4), 1-24.

Eliküçük Yıldırım, N. (2018). Çin dış politikasında ittifak yapmama prensibi: Akademik tartışmalar. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 16(2), 15-35. DOI: 10.17134/khosbd.405659.

Eminoğlu, A. ve Demir, S. (2018). Küresel rekabetin karşılaştırmalı bir analizi: Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü (NATO) ve Şangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ). *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 52, 115-142. DOI: 10.18070/erciyesiibd.414768.

Eralp, İ. (2018). Çin'in 21. yüzyıl stratejisi: Kuşak Yol Girişimi ve Türkiye. *Türkiye Günlüğü*, 133, 5-24.

Erkan, A. Ç. & Eminoğlu, A. (2019). Grand strateji olarak Kuşak ve Yol inisiyatifinde Arktik: Kutup İpekyolu'nun Çin-Rusya

enerji iş birliğindeki rolü. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 21. Yüzyıl Siyasetinde Kutuplar, 145-173. DOI: 10.25294/auibfd.632967.

Ermağan, İ. (2018). Çin ve Avrupa Birliği ilişkilerinde sorun alanları ve kriz yönetimi. *Elektronik Siyaset Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 9(1), 85-96.

Ermağan, İ. ve Üstünel E. (2014). Çin'in Ortadoğu politikaları. *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1(37), 19-39.

Ermeydan, B. (2016). *Dönüşümcü liderler olarak Turgut Özal ve Deng Xiaoping: Farklı koşullarda ekonomiyi dönüştürmek*. International Turgut Özal Symposium.3 Mart 2016. Ankara.

Ersoy, E. Çin dış politikasında Ortadoğu: Temkin diplomasisi üzerine bir inceleme. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 8(31), 37-55.

Esen, B. (2021). Teknoloji rekabetinde Huawei bir tehdit mi?. *Maliye ve Finans Yazıları*, (116), 93-118. DOI: 10.33203/mfy.928736.

Falk, R. (2022). İnsan hakları ve Çin'le jeopolitik olarak yüzleşmek. *İnsan Hakları Araştırma ve Uygulama Merkezi ve UNESCO Felsefe ve İnsan Hakları Kürsüsü Bülteni, Maltepe Üniversitesi*. 11, 4-5.

Filiz, T. (2020). Çin'in küresel Tek Kuşak Tek Yol girişiminde Türkiye'nin konumu üzerine bir inceleme. *Oğuzhan Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(2), 117-133.

Gazi, M. A., Çakı, C., Gülada, M. O., & Çakı, G. (2020). Çin Halk Cumhuriyeti kültür devrimi sürecinde okuma alışkanlığının propaganda posterlerinde sunumu. *Türk Kütüphaneciliği*, 34(3), 406-431.

Genç, A. (2019). Enerji kaynakları çatışmasının ortasında Güney Çin Denizi. *Mesleki ve Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(1), 11-28.

Gilley, B. (1998). *Jiang Zemin and China's new elite: Tiger on the brink*. University of California Press: London.

Göçoğlu, V. & Aydın, M. D. (2019). Siber güvenlik politikası: ABD, Rusya ve Çin üzerine karşılaştırmalı bir analiz. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(2), 229-252. DOI: 10.28956/gbd.646311.

Göçoğlu, V. ve Aydın, M. D. (2019). Siber güvenlik politikası: ABD, Rusya ve Çin üzerine karşılaştırmalı bir analiz. *Güvenlik Bilimleri Dergisi*, 8(2), 229-252. DOI: 10.28956/gbd.646311.

Gökenç Gülez, S. (2022). Yeni İpek Yolu'nun ilham kaynağı "Antik İpek Yolu": Çin'in İpek Yolu yönetimi temelinde "Bir Kuşak Bir Yol" girişimine bakış. *Neşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 12(1), 98-112. DOI: 10.30783/nevsosbilen.1065010.

Gökten, K. (2019). Güvenlik ile bölgesel ekonomik işbirliği arasında: Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar (BCIM) ekonomik koridoru. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(1), 99-113.

Gökten, K. (2022). Güney Çin Denizi: Ekonomik ve stratejik rekabeti anlamak. *Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 24(1), 97-122.

Görez, F. (2015). Xu Fu'nun seyahati: Çin-Japon ilişkilerinin başlangıcı mı?. *Uluslararası Sosyal ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 2(3), 1-8. DOI: 10.20860/ijoses.99204.

Güler, M. A. (2015). Kriz ve yeni toplumsal hareketler: "İşgal et" örneği. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 17(3), 330-362.

Günay, E. , Çetiner, S. , Sevinç, S. ve Kütükçü, E. (2019). Tarihi İpek Yolundan Modern İpek Yolu Projesine: Türkiye - Çin Ekonomik İşbirliği çerçevesinde Orta Koridor ile Kuşak ve Yol

Girişimi. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(2), 157-175.

Gündal, B. (2015). Çin ekonomisinin yapısal dönüşümü. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 55-72. DOI: 10.18506/anemon.68680.

Güner, B. (2018). OBOR girişimi'nin coğrafyası. *Marmara Coğrafya Dergisi*, (37), 112-123. DOI: 10.14781/mcd.386165.

Gürcan, D. E. C. (2019). BRICS ülkelerinin Afrika'daki yükselişine jeopolitik ekonomi penceresinden bir bakış. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(3), 556-569.

Harputlu, Z. (2010). *Çin Halk Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti'nde devlet politikalarının kadının iş hayatına etkilerinin karşılaştırılması*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara Üniversitesi: Ankara.

Islam, M. N. (2022). Çin ve 21. yüzyıl yeni dünya düzeninin alternatif tılsımları: Çin, batı kökenli olmayan yumuşak güç modelini nasıl yeniden şekillendiriyor?. *Ulisa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 6(1), 33-50.

Islam, N. Md. (2019). Güç, strateji ve potansiyeller: Çin ordusunun temel yetenekleri ve unsurları üzerine bir inceleme. *Cappadocia Journal of Area Studies*, 1(1), 100-110. DOI: 10.38154/cjas.13.

Işık, B. (2021). *Kurumsal yapıdaki gelişmelerin BRICS ülkelerine etkisi: Çin örneği - Kurumsal iktisat bağlamında bir tartışma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bartın Üniversitesi: Bartın.

İkiz, A. (2019). Tek Kuşak Tek Yol projesi ve Türkiye'ye olası etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 1688-1700.

İşcan, İ. H. & Uzunses, F. (2022). Pandemi ve dünya ekonomisinde yeni arayışlar çerçevesinde bölgesel kapsamlı ekonomik ortaklık anlaşması ve Avrupa Birliği-Çin kapsamlı yatırım anlaşması: Bir ekonomi-politik tahlil. Doğuş Üniversitesi

Dergisi, 23(Covid-19 Özel Sayısı), 243-264. DOI: 10.31671/doujournal.1016384.

İzol, R. (2022). Çin'in Asya-Pasifik dış politikasında pragmatist eksen: İhtiyatlılıktan kendine güvene. *Diplomasi ve Strateji Dergisi*, 1, 41-64.

Kafkasyalı, M. S. (2012). Küresel üstünlük mücadelesi ve Çin'in yükselişi: Muhayyilenin ontolojik sınırları. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(1), 103-128.

Kahraman, M. (2017). Jan Bemmann/Michael Schmauder, Complexity of Interaction along the Eurasian Steppe Zone in the first Millennium CE. Bonn Contributions to Asian Archaeology, Volume 7 (Bonn 2015). ISBN 978-3-936490-14-7, 708. *Karadeniz Araştırmaları*, 14(56), 240-248.

Kamalak, E. (2023). Çin devlet başkanı Xi Jinping'in söylemlerinin realist, eleştirel ve konstrüktivist güvenlik yaklaşımları kapsamında analizi ve değerlendirmesi. *International Journal of Politics and Security*, 5(1), 95-113.

Kamalak, E. ve Keser, A. (2022). Çin devlet başkanları Hu Jintao Ve Xi Jinping'in konuşmalarının stratejik kültür üzerinden analizi ve değerlendirmesi. *Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 137-153.

Kapusuzoğlu, G. (2023). *Tang Hanedanı döneminde Shence Ordusu ve Heshu Han*. 3. International Mediterranean Congress. 17-18 Nisan 2023. Mersin-Türkiye.

Karaca, R. K. (2012). Çin'in değişen enerji stratejisinin dış politikasına etkileri (1990–2010). *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 9(33), 93-118.

Karadağ, H. (2021). Küresel rekabetin bölgesel güvenliğe yansımaları: Çin Denizi'nde ABD-Çin mücadelesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 30(1), 166-174.

Karakaya, E. ve Sofuoğlu, E. (2015). *İklim değişikliği müzakerelerine bir bakış: 2015 Paris İklim Zirvesi*. International

Symposium on Eurasia Energy Issues. 28-30 Mayıs 2015, İzmir, Türkiye.

Karakuş, G. (2018). Yükselen Çin'in grand stratejisi ve sisteme direnişi. *Bakı Dövlət Universiteti İlahiyyat Fakültesinin Elmi Mecmuası*. 29, 115-126.

Karamurtlu, B. (2020). Kuşak Yol Projesi bağlamında Çin Halk Cumhuriyeti'nin küresel hegemonya girişimi. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 54-81.

Karataş, M. (2018). Dünya dinlerinde ahlak. *İslam Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 290-298.

Karlık, A. C. (2021). Vietnam'ın Çin ile ilişkileri: Aşk ve nefret. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 4(7), 97-104.

Kasım, M. (2020). Bağımsızlıkları Sonrasında Çin ve Hindistan'ın ikili ilişkilerinin gelişimi ve Avrasya stratejileri. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24(3), 547-563.

Kaya, R. (2019). Orta Asya 'Bölgesel Güvenlik Kompleksi' ve Şangay İşbirliği Örgütü. *International Journal of Political Science and Urban Studies*, 53-71. DOI: 10.14782/ipsus.594452.

Kaya, S. ve Mammadzade, A. (2019). Çin'in Orta ve Doğu Avrupa ülkeleriyle ilişkilerinin akıllı güç kavramı bağlamında analizi. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 37-55.

Kazımov, U. (2020). Rusya ve Çin ilişkileri ve soğuk savaş sonrası askeri ilişkiler. *Ahi Evran Akademi*, 1(1), 37-52.

Keskin, Ş. (2019). Stratejik ortaklık olarak Çin-Hindistan ilişkileri. *TURAN-SAM: Turan Stratejik Araştırmalar Merkezi*, 11(42), 290-295. DOI:10.15189/1308-8041.

Keyvan, Ö. Z. (2021). *Hong Kong'un siyasi dönüşümü krizinde ABD ve Çin'in Rolü* (109-128). İçinde APAM Çin Çalışmaları-I (Ed. A. M. Dünder ve G. Kirilen). Ankara Üniversitesi Yayınları: Ankara.

Keyvan, Ö. Z. (2022a). Çin'in sosyal kredi sistemi: Veri odaklı toplumda ahlaki yönetimin inşası. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 23(1), 143-166. DOI: 10.37880/cumuiibf.998052.

Keyvan, Ö. Z. (2022b). Başlangıçtan günümüze Çin dış politikasının dönüşümü: Büyük ülke diplomasisi. *Liberal Düşünce Dergisi*, (106), 141-168. DOI: 10.36484/liberal.1033110.

Keyvan, Ö. Z. (2023). Caydırıcılık Teorisi bağlamında Çin'in Kuzey Kore nükleer politikalarına bakışı. *Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi*, 11(34), 260-282. DOI: 10.33692/avrasyad.1200578.

Kılıç, E. (2018). *Tang ordusundaki Türklerin Çinliler ve Orta Asya'daki Hint-Avrupa kavimleri üzerindeki etkisi*. Türkküm 2018 Uluslararası Türk Kültürü ve Medeniyeti Kongresi, 5-8 Eylül Burhaniye/Balıkesir.

Koçakoğlu, M. A. (2020). *Küreselleşme bağlamında Kuşak ve Yol Girişimi Çin eksenli bir analiz*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Gaziantep Üniversitesi: Gaziantep.

Koçakoğlu, M. A. (2021). *Deng Xiaoping sonrası sloganlarla Çin'in gelişimi* (s. 31-52). İçinde APAM Çin Çalışmaları-I (Ed. A. M. Dünder ve G. Kirilen). Ankara Üniversitesi Yayınları: Ankara.

Korkmaz, H. & Köse, O. (2020). Çin'in yükselişi ve Asya'nın yeniden dengelenmesi: Neo-Gramşçıyan bir bakış. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4(3), 543-559. DOI: 10.30692/sisad.816272.

Köksal, O. (2014). Bir kültürel liderlik paradoksu: Paternalizm. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(15), 101-122.

Köksoy, F. (2019). Çin Halk Cumhuriyeti merkezli Tayvan, Tibet ve Doğu Türkistan sorununun Amerika-Çin ilişkilerine

yansıması. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 10(2), 83-103. DOI: 10.18354/esam.368201.

Kurt, S. (2019). Neo-Gramsşıyan perspektiften Çin Halk Cumhuriyeti'nin küresel hegemonya durumuna ilişkin eko-politik bir değerlendirme. *Siyasal: Journal of Political Sciences*, 28(1), 43-72.

Kuşku Sönmez, E. (2020). Çin'in bölgesel hegemonya araçları olarak Asya Pasifikte uluslararası örgütler. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 33-53.

Kutlu, E. (2021). İkili anlaşmadan bölgesel işbirliğine: Şangay İşbirliği Örgütü. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 8(3), 533-553.

Kutluay Tutar, F. ve Bahsi Koçer, F. Ş. (2019). Çin'in yeni İpek Yolu projesi: Bir Kuşak Bir Yol. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(17), 618-626.

Küçükdeğirmenci, O. (2021). Çin ve Japonya'nın Doğu Çin Denizi ihtilafı üzerine bir değerlendirme: Senkakudıaoyu Adaları, dünü ve bugünü. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 4 (2), 184-211. DOI: 10.54186/arhuss.993241.

Levent, S. (2021). Kadim Doğu Asya uluslararası ilişkilerinde Japonya -Yuan Hanedanlığı dönemi Çin İmparatorluğu ile ilişkiler örneğinde. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 40(69), 95-132. DOI: 10.35239/tariharaştırmaları.756413.

Li, K. X., Jin, M., Qi, G., Shi, W. ve Ng, A. K. Y. (2018) Logistics as a driving force for development under the Belt and Road Initiative – the Chinese model for developing countries. *Transport Reviews*, 38(4), 457-478, DOI: 10.1080/01441647.2017.1365276.

Aşcı, M. E. (2019). BRICS ülkelerinin küresel güç olma potansiyelleri ve Türkiye. *Uluslararası Hukuk ve Sosyal Bilim Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-60.

Lu, V. A. (2018). *XVI.-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğuMing Hanedanı İlişkileri Üzerine Bir İnceleme*. 4. Uluslararası Öğrencilik Sempozyumu. Erzurum: 8-9 Aralık 2018.

Maimaitiaili, K. (2018). Avrasya'da bölgesel istikrar ve iktisadi kalkınmadaki rolü açısından Şangay İşbirliği Örgütü. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 44-51.

Maimaitiaili, K. (2020a). Orta Asya'nın ekonomik gelişimi: Kuşak ve Yol Girişimi'nin getirdiği fırsatlar ve zorluklar. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 3(2), 55-73.

Maimaitiaili, K. (2020b). Bağımsızlık sonrası Çin ile Hindistan: İkili ilişkierinin gelişimi ve Avrasya stratejisi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 24(3), 547-563. DOI: 10.20296/tsadergisi.618219.

Malkoç, A. (2012). Çin ile Japonya arasındaki kültürel ilişkilere genel bir bakış. *Doğu Araştırmaları*, 10, 171-180 .

Marangoz, M. ve Tuncer, B. (2020). Yeni İpekyolu Projesi ve Türkiye – Kazakistan - Çin ilişkileri kapsamında ulaştırma koridorları. *Pamukkale Üniversitesi İşletme Araştırmaları Dergisi*, 7(2), 221-241. DOI: 10.47097/piar.823624.

Nogayeva, A. (2011). *Orta Asya'da ABD, Rusya ve Çin stratejik denge arayışları*. USAK Yayınları: Ankara.

Oba, A. E. (2019). *Asya Pasifik Bölgesi'nde stratejik dengede Tayvan'ın rolü* (s. 75-88). İçinde Türkiye'de Tayvan Çalışmaları-II (Ed. Metehan Dündar). Ankara Üniversitesi Yayınları (No: 657): Ankara.

Olkan, K. B. (2021). Çin-ABD ilişkilerinde güvenlik ikilemi: Tayvan sorunu. *Journal of Business Innovation and Governance*, 4(1), 27-41.

Omonkulov, O. (2020). Kuşak ve Yol Projesi bağlamında Çin-Orta Asya ilişkileri. *Bölgesel Araştırmalar Dergisi*, 4(1), 45-115.

Orhan, S. & Bakkalcı, A. (2009). Çin'de ikili istihdam yapısı ve küresel etkileri. *Sosyoekonomi*, 10(10), 49-76.

Örmeci, O. (2022). *Çin Halk Cumhuriyeti-Birleşik Krallık ilişkileri* (s. 1256-1304). İçinde 21. Yüzyılda bütün boyutlarıyla Çin Halk Cumhuriyeti Cilt 2 (Ed. Mesut Hakkı Çaşın, Can Donduran ve Sina Kısacık), Nobel Akademik Yayıncılık: Ankara.

Örmeci, O. ve Kısacık, S. (2021). Şanghay İşbirliği Örgütü'nün enerji güvenliği politikaları çerçevesinde Çin-Rusya ilişkilerini anlamak. *İstanbul Kent Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 2(1), 1-24.

Öterbülbül, S. (2022). Xi Jinping döneminde Çin'in Ortadoğu'daki güvenlik stratejisi. *The Turkish Yearbook of International Relations*, 53, 41-70.

Özdaşlı, E. (2012). Çin ve Rusya Federasyonu'nun perspektifinden Şanghay İşbirliği Örgütü. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6, 108-122.

Özdaşlı, E. (2015). Çin'in yeni İpek Yolu projesi ve küresel etkileri. *Turkish Studies*, 10(14), 579-596.

Özdemir, İ. (2022). *Çin'in yumuşak güç stratejisi çerçevesinde Afrika ile olan ilişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul Gelişim Üniversitesi: İstanbul.

Özkan, G. (2010). Uluslararası güç dengeleri bağlamında uluslararası finans sisteminin yeniden yapılandırılması: Disiplinlerarası bir değerlendirme. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(27), 3-26.

Paker, M. (2017). Uluslararası hukuk bakımından Çin'in Uygur Özerk Bölgesi'ndeki politikasına bir bakış. *Asya Araştırmaları Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 96-109.

Pekcan, C. (2015). *Çin'in uluslararası sisteme bakışı ve ABD'ye yönelik dış politikası*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi: Çanakkale.

Pekcan, C. (2016). Güney Çin Denizi sorunu çerçevesinde Çin-Hindistan ilişkileri. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 19-32. DOI: 10.31454/usb.376186.

Pekcan, C. (2017). Konfüçyüs felsefesinin dış politikaya etkisi bağlamında 2003-2013 yılları arası Çin-ABD ilişkileri. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72(4), 1127-1155. DOI: 10.1501/SBFder_0000002480.

Pekcan, C. (2019). Yeni-liberal Kurumsalcılık Çerçevesinde Çin'in komşuluk diplomasisi: Hu Jintao ve Xi Jinping dönemlerine karşılaştırmalı bir bakış. *OPUS International Journal of Society Researches*, 13 (19), 2867-2892. DOI: 10.26466/opus.594562.

Rüzgar, S. (2017). *Askeri, ekonomik ve siyasal boyutlarıyla Çin-ABD ilişkilerinin dönüşümü (1945-2009)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi: Kayseri.

Sak, E. (2014). Kamu diplomasisi ve Çin. *Barış Araştırmaları ve Çatışma Çözümleri Dergisi*, 2 (1), 9-25.

Sandıklı, A. (2009). Geleceğin süper gücü Çin. *Bilge Strateji*, 1 (1), 40-50.

Saray, M. O. & Gökdemir, L. (2007). Çin ekonomisinin büyüme aşamaları (1978-2005). *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 2 (7), 661-686.

Sarıöz Gökten, Y. & Gökten, K. (2017). Neoliberal gıda rejimi ve Çin'de gıda güvencesi:Ekonomi politik bir perspektif. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 11-28.

Sayın, Y. (2013). Konfüçyüs'ün yeniden keşfi ve Çin'in dış politikasında dönüşüm. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (29), 223-237.

Sezen, S. (2007). Çin Halk Cumhuriyeti'nde sosyalist piyasa ekonomisine dönüşüm. *Amme İdaresi Dergisi*, 40(1), 27-56.

Sezen, S. (2011). *Küresel bir güç olma yolundaki Çin* (s. 993-1025). İçinde Bilsay Kuruç'a Armağan (Ed. Serdar Şahinkaya ve N. İlder Ertugrul). Mülkiyeliler Birliği Yayınları: Ankara.

Shambaugh, D. (2016). *Çin küreselleşme yolunda: Kısmi güç*. Yarın Yayınları: İstanbul.

Sınır, G. (2020). *Tek Kuşak Tek Yol projesi bağlamında Çin-AB ülkeleri işbirliğinin Doğu Akdeniz'e etkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi: Tekirdağ.

Simayi, A. (2014). Dünya Ticaret Örgütü uyuşmazlıklarının çözüm sistemi ve Çin'in taraf olduğu uyuşmazlıklar. *Akademik Bakış Dergisi*, 41, 1-23.

Soner, B. A. & Çifçi, O. (2022). Çin savunma sanayiinin çeşitlenen dinamikleri: Kurumsal sınırlılıklardan küresel rekabete. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 24(2), 134-157. DOI: 10.54627/gcd.1139662.

Stec, G. (2018) *China's Belt and Road Initiative is neither a strategy, nor a vision*. It is a process. Brussels: European Institute for Asian Studies.

Sümer, G. (2010). Dış politikada süreklilik-değişim çekişmesi. *Uluslararası Hukuk ve Politika*, 6(23), 73-98.

Şanlı, O. ve Ateş, İ. (2020). ABD-Çin odaklı ticaret ve kur savaşlarının dünya ekonomisi üzerine etkileri. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1), 75-101.

Şen, F. (2009). Çin'in Sincan-Doğu Türkistan sorunu: Dünü, bugünü, geleceği. *Ortadoğu Analiz*, 1(7-8), 124-134.

Şen, Y. (2022). Yeni İpek Yolu Projesi güvenlik sorunları ve AB'nin Sincan'daki insan hakları ihlallerine yaklaşımı. *Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi*, 5(2), 38-57. DOI: 10.51763/uid.1205896.

Şimşek, İ. (2019). Uluslararası sistemde küresel yönetim ve G20. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 5(4), 29-40.

Şimşek, M. (2005). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne(WTO) üyeliğinin ekonomik etkileri ve Çin'in geleceğine ilişkin senaryolar. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 12(2), 77-90.

Şimşek, O. (2021). Pandemi, Çin ve küreselleşme. *İktisat ve Toplum*, 124, 41-46.

Şimşek, Orhan (2018). *Çin Dış Yatırımlarında Artan Çeşitlilik ve Yeni İpek Yolu Ekonomik Kuşağı* (s. 183-201). İçinde Ekonomi Politik: Zarif Mezar Taşları (Ed. M. Sert ve A. A. Eren). Ankara: Siyasal Kitabevi.

Tabak, H. (2008). Mao devletinden devlet Maosu'na: Çin dış politikasında tarih ve değişim. *Türk Bilimsel Derlemeler Dergisi*, 2, 63-76.

Taghiyev, M. (2019). *Bölgesel ve küresel politikalar açısından tarihi İpek Yolu ve Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ondokuz Mayıs Üniversitesi: Samsun.

Taşbaş, E. (2022). Hun siyasî sisteminde akrabalık. *Journal of Old Turkic Studies*, 6(1), 118-134. DOI: 10.35236/jots.1034076.

Temiz, M. (2022). Çin'in hegemonik düzeni ve Güney Çin Denizi sorunu. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 5(9), 1-22.

Temiz, S. (2019). ASEAN'ın bölgesel sorunların çözümüne yönelik sistematiği ve bu bağlamda ASEAN – Çin ilişkilerine bir bakış. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 33(4), 1319-1343.

Tezcan, M. (2014). İpek Yolu'nun İran güzergâhı ve İpek Yolu ticaretine İran engellemesi. *Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim (TEKE) Dergisi*, 3(1), 96-123. DOI: 10.7884/teke.272.

Timurtaş, M. E. (2018). Çin Halk Cumhuriyetinin ekonomik ve siyasi geçmişinin bugünkü gelişim sürecindeki rolü. *Sakarya İktisat Dergisi*, 7(1), 52-69.

Topcu, N. (2020). China's cybersecurity strategies as a cyber power. *Cyberpolitik Journal*, 5(10), 219-239.

Topcu, N. (2020). Orwell'in 1984'ü Çin'de gerçek mi oluyor? Sosyal kredi sisteminin geçmişi, bugünü ve geleceği. *Journal of Human and Social Sciences*, 3(2), 684-695.

Topçu, F. H. (2018). Düşük karbon ekonomisine geçme(me): İklim değişikliği ve enerji politikaları bağlamında bir bakış. *Akdeniz İİBF Dergisi*, 2018 Özel Sayısı, 115-154 . DOI: 10.25294/auibfd.463396.

Tosun, S. P. (2020). *Antik Çağ'da Doğu-Batı mücadelesi kapsamında Roma-Part ilişkileri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi: Bursa.

Tunç, A. & Kızıl, B. (2018). Çin Halk Cumhuriyetinin dönüşümü ve yerel yönetimler. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 51-72. DOI: 10.20493/birtop.472958.

Tuoheti, G. (2016). Çin Halk Cumhuriyeti'nde yerel yönetimler. *Yerel Politikalar*, 0(6), 65-76.

Turan, İ. & Keskin, B. Y. (2017). Çevreleme politikasının Çin'e uygulanabilirliği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICMEB17 Özel Sayısı, 707-717.

Turan, İ. (2016). *ABD-Çin ilişkileri bağlamında Tayvan sorunu*. Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 80-105.

Turgutoğlu, K. (2020). Ekonomik diplomasinin ekonomik güvenliğe etkisi: Çin-Afrika ilişkileri analizi. *Diplomasi Araştırmaları Dergisi*, 2(1), 75-97.

Türk, M. S. , Avcı, Ö. ve Baytimur, T. (2021). Çin Halk Cumhuriyeti'nde Sovyet Revizyonizmi'ne karşı kitapların propaganda amaçlı kullanımı. *Türk Kütüphaneciliği*, 35(2), 159-182. DOI: 10.24146/tk.923450.

Türker, N. (2015). Han Hanedanlığı döneminde rehin sistemi. *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 4(2), 455-467. DOI: 10.15869/itobiad.88630.

Tüysüzoğlu, G. (2019). Yumuşak güç kavramı çerçevesinde Avrasya Ekonomik Birliği ve Kuşak-Yol inisiyatifinin değerlendirilmesi. *Gazi Akademik Bakış*, 13(25), 163-188.

Ünal, A. (2020). *Sert ve yumuşak güç bağlamında Çin'in uzay çalışmalarına genel bir bakış*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Akdeniz Üniversitesi: Antalya.

Üngör, Ç. (2009). Çin ve üçüncü dünya. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 41, 27-38.

Vaissière, É. (2016). Hunlar ve Xiongnu. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(1), 183 - 198.

Ward, J. D. T. (2019). China's Vision of Victory. *The Ambassador's Brief*. 1-4.

Yağcı, M. (2018). Rethinking soft power in light of China's Belt and Road Initiative. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 15(57), 67-78. DOI: 10.33458/uidergisi.518043.

Yalın, T. & Çetinbakış, M. (2019). Uyanan dev Çin'in yapısal ve ekonomik dönüşüm süreci. *Journal of Management and Economics Research*, 17(3), 123-145. DOI: 10.116111/yead.616934.

Yantur, P. ve İşeri, R. (2021). Yükselen güç Çin Halk Cumhuriyeti'nin ekonomi politik stratejisi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(41), 41-49. DOI: 10.35343/kosbed.761517.

Yardımcıoğlu, M. & Koçarlan, H. (2012). Çok kutuplu dünyaya doğru: Şanghay İşbirliği Örgütü. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 2(2), 163-174.

Yeh, H. ve Cheng, YC. (2014). Republic of China's diplomatic strategy in the EU-China relations. *Security Dialogues*, 510(4), 11-27.

Yengeç Ersin, B. (2021). Soğuk Savaş döneminde stratejik bir iş birliği: Rus-Hint ilişkileri. *Rusya Araştırmaları Dergisi*, 5, 112-130.

Yıldırım, A. (2020). *Çin yönetimi ve Konfüçyüs*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi: Niğde.

Yıldırım, E. (2019). Yumuşak güç kavramı bağlamında Çin'in Sahraaltı Afrika'ya yönelik kamu diplomasisi faaliyetleri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 11(18), 2373-2403. DOI: 10.26466/opus.565691.

Yıldırımçakar, E. (2019). Kuşak ve Yol Girişimi bağlamında Çin'in normatif güç inşası ve Türkiye-Çin ilişkileri. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 3(2), 145-169.

Yıldız, Ç. (2018). *Kendini arayan "Asya Altyapı Yatırım Bankası" ve Kuşak-Yol Girişimi içerisindeki yeri*. International Symposium on "China's West Asian Strategies and Belt and Road Initiative-BRI." 25 Kasım 2018. Ankara: Türkiye.

Yılmaz Şaşmaz, A. (2022). Batı Han ve Tang Hanedanı dönemlerinde Heqin politikası. *HUMANITAS-Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(19), 349-373. DOI: 10.20304/humanitas.961881.

Yılmaz, C. (2020). Güneydoğu Asya'nın potansiyel çatışma kaynağı olarak Güney Çin Denizi. *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, 3(6), 95-114.

Yılmaz, S. (2016). Çin'in nükleer askeri stratejisi ve ulusal güvenliği. *İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 151-185. DOI: 10.17336/igusbd.68576.

Yılmaz, S. (2020). Bir Kuşak Bir Yol projesinin iktisadi kapasitesi ve Çin tarafından uygulanan borç diplomasisi. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 24, 631-648.

Yiğenoğlu, K. (2018). Çin'in 'Tek Kuşak Tek Yol' projesi ve Asya Altyapı Yatırım Bankası. *Yönetim Ekonomi Edebiyat İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, 3(1), 10-28. DOI: 10.24013/jomelips.387168.

Yorulmaz, M. (2021). Güney Çin Denizindeki bölgesel ihtilaflar ve Çin'in askeri modernizasyonu. *Uluslararası Anadolu Sosyal Bilimler Dergisi*, Mayıs Sayısı, 680-698. DOI: 10.47525/ulasbid.885089.

Zhao, S. (2007). *China rising: Geo-strategic thrust and diplomatic engagement*. İçinde *China-US Relations Transformed* (Ed. Suisheng Zhao)

Zou, L., Shen, J. H., Zhang, J. ve Lee C-C. (2022). What is the rationale behind China's infrastructure investment under the Belt and Road Initiative. *Journal of Economic Surveys*, 36 (Special issue: Fudan-JES Workshop), 605-633.

BÖLÜM V

Bir Deniz, Altı Ülke ve Kriz: Güney Çin Denizi

Muhammed Murat Öymez¹

Güney Çin Denizi'nin Stratejik Önemi

Güney Çin Denizi, dünyanın en önemli deniz yollarından biridir. Dünya ticaretinin yaklaşık üçte biri bu deniz üzerinden geçmektedir. Ayrıca, Güney Çin Denizi'nde önemli miktarda petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmaktadır. Bu nedenle, Güney Çin Denizi, küresel ekonomi ve güvenliği için stratejik bir öneme sahiptir. Güney Çin Denizi'nin stratejik önemi uluslararası ticarette lojistik ve enerji kaynakları nedeniyle, askeri olarak da jeo-stratejik pozisyonu nedeniyle önemlidir. Lojistik açısından değerlendirildiğinde Güney Çin Denizi, dünyanın en önemli ticaret yollarından biridir. Dünya ticaretinin yaklaşık dörtte biri bu deniz üzerinden geçmektedir. Bu ticaret, Güney Çin Denizi'ne kıyısı olan ülkeler için önemli bir ekonomik gelir kaynağıdır. Enerji kaynakları

---

¹ Öğretim Görevlisi, Bandırma Onyedİ Eylül Üniversitesi, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8756-5095>

göz önüne alındığında Güney Çin Denizi'nde önemli miktarda petrol ve doğal gaz rezervleri bulunmaktadır. Bu rezervler, Çin, Japonya, Güney Kore ve diğer Asya ülkelerinin enerji ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktadır. Askeri kontrol: Güney Çin Denizi, Asya-Pasifik bölgesinin önemli bir askeri kontrol noktasındadır. Bu deniz, Çin, ABD, Japonya, Hindistan ve diğer Asya ülkelerinin askeri güç gösterisi yaptığı bir bölgedir.

Güney Çin Denizi'nde, Çin, Vietnam, Malezya, Tayland, Brunei, Brunei ve Filipinler arasında egemenlik ve Münhasır Ekonomik Bölge (MEB) anlaşmazlıkları yaşanmaktadır. Bu anlaşmazlıklar, bölgedeki gerilimin artmasına neden olmaktadır. Bölgenin stratejik önemi, kıyı ülkeler ve hatta uluslararası güç dengesini de etkilemektedir. Çin, Güney Çin Denizi'ndeki egemenlik iddialarını güçlendirmek için askeri gücünü artırmaktadır. Bu durum, bölgedeki diğer ülkeleri endişelendirmektedir. Güney Çin Denizi'ndeki anlaşmazlıkların çözümü, Asya-Pasifik bölgesinin geleceği açısından önemlidir. Bu anlaşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözümü, bölgedeki istikrar ve güvenliğin korunması için gereklidir.

Tartışmalı Ada ve Mercan Resifleri

Güney Çin Denizi'nde, aralarında Çin, Vietnam, Malezya, Tayland, Brunei ve Filipinler'in de bulunduğu 6 ülke arasında egemenlik anlaşmazlıkları yaşanmaktadır.² Güney Çin Denizi, dünyanın en önemli deniz yollarından biridir. Bu deniz, dünyanın en büyük ekonomik güçlerinden biri olan Çin'in de kıyısında yer almaktadır. Bu nedenle, Güney Çin Denizi, hem ekonomik hem de stratejik açıdan büyük öneme sahiptir. Bu anlaşmazlıkların odağındaki ada ve mercan resifleri şunlardır:

Paracel Adaları: Güney Çin Denizi'ndeki Donbass olarak tanımlanan Paracel Adaları, Güney Çin Denizi'nin kuzeyinde yer

---

² The Dispute Over The South China Sea, *College of Asia and the Pacific*, <https://www.crf-usa.org/images/pdf/south-china-sea-dispute.pdf> (Retrieved on: 17.12.2023)

almaktadır. Bu adalar, Çin, Vietnam ve Tayvan tarafından hak iddia edilmektedir.

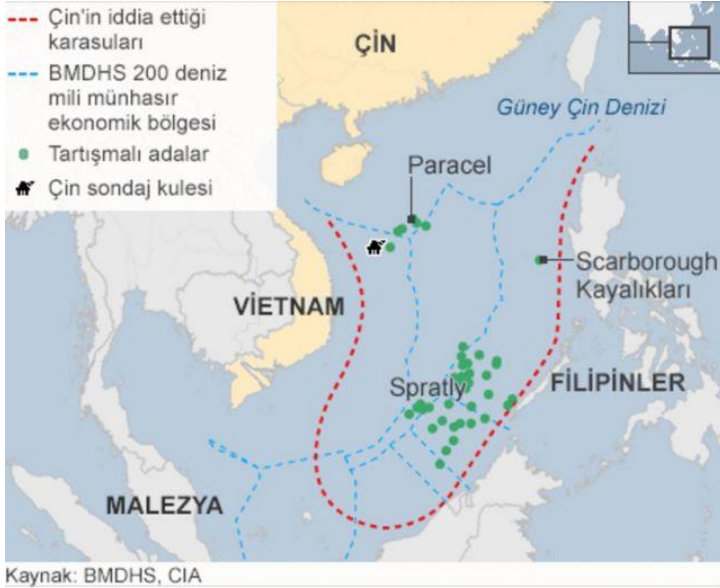

Resim 1 Spratly Adaları: Güney Çin Denizi'nin orta kesiminde yer alan Spratly Adalarında, Çin, Vietnam, Malezya, Filipinler, Brunei ve Tayvan tarafından hak iddia edilmektedir.

Scarborough Resifi (Kayalıkları): Scarborough Resifi, Güney Çin Denizi'nin doğusunda yer almaktadır. Bu resif, Çin ve Filipinler tarafından hak iddia edilmektedir.³

---

³ Territorial Disputes in the South China Sea, *Center for Preventive Action*, <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/territorial-disputes-south-china-sea>, (Retrieved on 17.12.2023)

Resim 2

Sahip oldukları potansiyel ekonomik ve stratejik önem olmasa da bu ada ve mercan resiflerinin tartışmalı olmak bir kenara öyle izole ve zorlu şartları vardır ki kaplumbağa dışında hayvan yaşamına dahi uygun değildir. Bu ada ve resifler, önemli miktarda petrol ve doğal gaz rezervlerine sahip olduğu düşünülmektedir.⁴ Ayrıca, bu ada ve resifler, Güney Çin Denizi'ndeki önemli ticaret yollarının geçiş güzergahında yer almaktadır. Bu anlaşmazlıklar, bölgedeki gerilimin artmasına neden olmaktadır. Çin, bu ada ve resiflerde askeri üsler kurarak egemenlik iddialarını güçlendirmeye çalışmaktadır. Bu durum, bölgedeki diğer ülkeleri endişelendirmektedir. Güney Çin Denizi'ndeki anlaşmazlıkların barışçıl bir şekilde çözümü, Asya-Pasifik bölgesinin geleceği açısından önemlidir. Bu anlaşmazlıkların çözümü, bölgedeki istikrar ve güvenliğin korunması için gereklidir. Birçok ülke, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi'ne göre belirlenen 200 deniz

⁴ Paracel Islands, *The Encyclopædia Britannica*, <https://www.britannica.com/place/Paracel-Islands> (Retrieved on 17.12.2023)

mili özel ekonomik bölge haklarına dayanarak Güney Çin Denizi'ndeki deniz yetki alanları üzerinde iddialarda bulunmaktadır. Ayrıca Çin, bazı resifleri genişleterek yapay adalar oluşturmuş ve bu adaları askeri üsler olarak kullanmıştır. Bu durum, bölgedeki tansiyonu artırmış ve diğer ülkelerle gerilimlere neden olmuştur. Bu durum, özellikle Çin'in bu iddialara karşı çıkması ve kendi "doğal savunma hattı"nı ilan etmesiyle daha da karmaşık hale gelmiştir.⁵

a. Statü Tartışmaları

Güney Çin Denizi'ndeki ada ve mercan resiflerinin çoğu, küçük ve kayalıktır. Bu nedenle, bu ada ve resiflerin kara parçası olup olmadığı ve dolayısıyla BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS)⁶ uyarınca ada statüsünde olup olmadığı tartışma konusudur.

BMDHS'ye göre, bir kara parçasının ada statüsünde olabilmesi için, aşağıdaki koşulları sağlaması gerekir:

- Su üstünde kalacak kadar büyük olması gerekir.
- Düzenli olarak suyun altında kalmaması gerekir.
- Yaşam için gerekli doğal kaynaklara sahip olması gerekir.⁷

Güney Çin Denizi'ndeki ada ve mercan resiflerinden bazıları, bu koşulları sağlamaktadır. Örneğin, Paracel Adaları'ndaki Woody Ada ve Spratly Adaları'ndaki Itu Aba Adası, kara parçası statüsündedir. Ancak, bazı ada ve mercan resifleri, bu koşulları sağlamamaktadır. Örneğin, Spratly Adaları'ndaki Scarborough Resifi ve Güney Çin Denizi'nin doğusunda yer alan birçok mercan resifi, kara parçası statüsünde değildir.

b. Deniz yetki alanları üzerindeki hak iddiaları

---

⁵ China's Maritime Disputes, *Council of Foreign Relations*, <https://www.cfr.org/> (Retrieved on 18.12.2023)

⁶ İngilizce United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS)

⁷ BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) Madde 13. (United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), Article 13).

Bir ülkenin bir ada veya mercan resifi üzerindeki egemenlik iddiası, o ülkenin bu ada veya mercan resifinin çevresindeki deniz yetki alanları üzerinde de hak iddia etmesi anlamına gelir. BMDHS'ye göre, bir ülkenin bir ada veya mercan resifi üzerindeki egemenlik iddiası, o ülkenin bu ada veya mercan resifinin çevresinde 200 deniz mili (370 kilometre) genişliğinde bir münhasır ekonomik bölge (MEB) ve 12 deniz mili (22 kilometre) genişliğinde bir karasuları bölgesine sahip olmasını sağlar.⁸ Güney Çin Denizi'ndeki ada ve mercan resifleri üzerindeki egemenlik iddiaları, bu ada ve resiflerin çevresindeki deniz yetki alanları üzerindeki hak iddialarını da kapsamaktadır. Bu nedenle, bu anlaşmazlıklar, bölgedeki ekonomik ve stratejik çıkarları yakından ilgilendirmektedir.

c. Anlaşmazlıklardaki mevcut durum

Güney Çin Denizi'ndeki deniz yetki alanları üzerindeki hak iddiaları, egemenlik iddialarından daha karmaşıktır. Bu hak iddiaları, ada ve mercan resiflerinin kara parçası olup olmadığına ve bu ada ve resiflerin etrafında bulunan suların derinliğine göre değişiklik göstermektedir. BMDHS'ye göre, bir ülkenin bir ada veya mercan resifi üzerindeki egemenlik iddiası, o ülkenin bu ada veya mercan resifinin çevresinde 200 deniz mili (370 kilometre) genişliğinde bir münhasır ekonomik bölge (MEB) ve 12 deniz mili (22 kilometre) genişliğinde bir karasularına sahip olmasını sağlar.⁹

Ancak, Güney Çin Denizi'ndeki bazı ada ve mercan resifleri, bu koşulları sağlamamaktadır. Örneğin, Spratly Adaları'ndaki Scarborough Resifi ve Güney Çin Denizi'nin doğusunda yer alan birçok mercan resifi, kara parçası statüsünde değildir. Bu nedenle, bu ada ve resifler üzerinde egemenlik iddiasında bulunan ülkeler, bu ada ve resiflerin çevresindeki deniz yetki alanları üzerinde sınırlı hak iddiaları yapmaktadır. Çin'in deniz yetki alanları üzerindeki hak iddiaları, diğer ülkelerden daha geniş kapsamlıdır. Çin, Güney Çin

---

⁸ BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) 2. Bölüm. (United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), Section 2).

⁹ BM Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) 4. Bölüm. (United Nations Convention on the Law of the Sea (UNCLOS), Section 2).

Denizi'ndeki ada ve resiflerin tamamı üzerinde egemenlik iddiasında bulunmaktadır. Bu iddialara dayanarak, Çin, Güney Çin Denizi'nin yaklaşık %80'ini kapsayan bir MEB ve karasuları bölgesi talep etmektedir. Vietnam, Malezya, Tayland, Brunei ve Filipinler ise, Güney Çin Denizi'ndeki ada ve resiflerin bir kısmında veya tamamında egemenlik iddiasında bulunmaktadır. Bu ülkeler, kendi iddialarına dayanarak, bu ada ve resiflerin çevresinde sınırlı bir MEB ve karasuları bölgesi talep etmektedir.¹⁰ Güney Çin Denizi'ndeki deniz yetki alanları üzerindeki hak iddiaları, bölge ülkelerinin ekonomik ve stratejik çıkarlarını yakından ilgilendirmektedir. Bu hak iddiaları, bölgedeki gerilimin artmasına neden olmaktadır. Bu anlaşmazlıkların çözümü için, bölge ülkelerinin diyalog ve müzakere yoluyla bir anlaşmaya varması gerekmektedir. Ancak, Çin'in iddialı tutumu, bu anlaşmazlıkların çözümünü zorlaştırmaktadır.¹¹

Hak İddia Eden Ülkeler

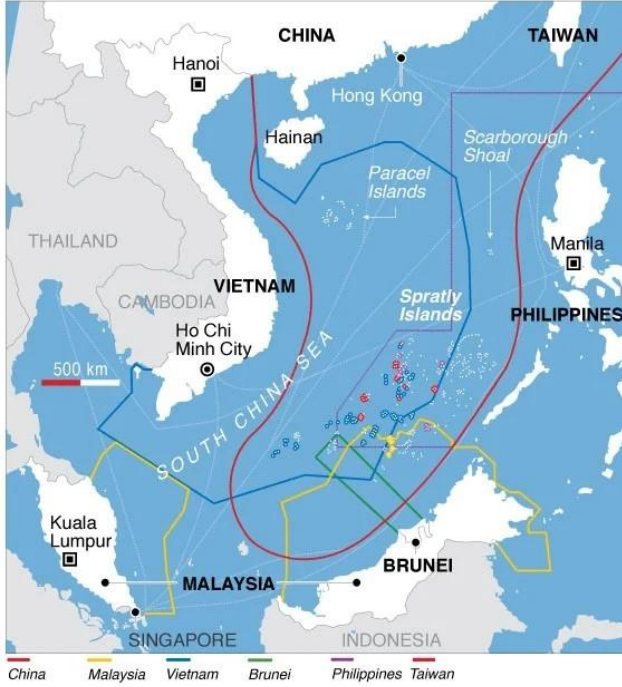
Güney Çin Denizi'ndeki adalar üzerinde hak iddia eden altı ülke vardır:

- Çin (Tayvan)
- Vietnam
- Filipinler
- Malezya
- Brunei
- Tayvan

---

¹⁰ What is the South China Sea dispute?, *BBC News*, <https://www.bbc.com/news/world-asia-pacific-13748349>, (Retrieved on 17.12.2023)

¹¹ Philippines urges restraint following South China Sea clash, *Nikkei Asian Review*, <https://asia.nikkei.com/Politics/International-relations/South-China-Sea/Philippines-urges-restraint-following-South-China-Sea-clash>, (Retrieved on 18.12.2023)

Resim 3

Bu ülkelerin her biri, Güney Çin Denizi'ndeki adalar üzerindeki hak iddialarını, kendi tarihi ve kültürel bağlarına, jeolojik özelliklere ve uluslararası hukuka dayandırmaktadır.

Uluslararası hukuk açısından, Güney Çin Denizi'ndeki adalar üzerinde hak iddiaları, Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) hükümlerine göre değerlendirilmektedir. BMDHS'ye göre, bir ada, deniz seviyesinden yüksekliği 1 metrenin üzerinde olan ve kendi çevresine doğal olarak gelgit suları tarafından kuşatılmış olan bir kara parçasıdır. BMDHS'nin 12. maddesi, bir devletin kara sularının genişliğinin 12 deniz mili olduğunu öngörmektedir. Bu nedenle, bir adanın kara suları, adanın kıyılarından itibaren 12 deniz mili uzaklığa kadar uzanır. BMDHS'nin 3. maddesi, bir devletin, denizin altından itibaren 200 deniz mili genişliğe kadar uzanan bir kıta sahanlığı üzerinde hak

sahibi olduğunu öngörmektedir. Bu nedenle, bir adanın kıta sahanlığı, adanın kıyılarından itibaren 200 deniz mili uzaklığa kadar uzanır. BMDHS'nin 76. maddesi, bir devletin, denizin altından itibaren 200 deniz mili genişliğe kadar uzanan bir münhasır ekonomik bölge üzerinde hak sahibi olduğunu öngörmektedir. Bu nedenle, bir adanın münhasır ekonomik bölgesi, adanın kıyılarından itibaren 200 deniz mili uzaklığa kadar uzanır.

Güney Çin Denizi'ndeki adalar üzerinde hak iddia eden ülkeler arasında, bu iddiaların sınırları ve kapsamı konusunda anlaşmazlıklar bulunmaktadır. Çin, Güney Çin Denizi'ndeki tüm adaları, kendi egemenliği altındaki toprakları olarak görmektedir. Çin, bu iddiasını, tarihi ve kültürel bağlarına, jeolojik özelliklere ve BMDHS'nin 3. ve 76. maddelerine dayandırmaktadır. Vietnam, Filipinler, Malezya ve Brunei ise, Güney Çin Denizi'ndeki bazı adaların üzerinde hak iddia etmektedir. Bu ülkeler, bu iddialarını, kendi tarihi ve kültürel bağlarına, jeolojik özelliklere ve BMDHS'nin 12. ve 3. maddelerine dayandırmaktadır.¹² Bu anlaşmazlıklar, Güney Çin Denizi'nde gerilimlere neden olmaktadır.¹³ Çin, bu anlaşmazlıkları çözmek için diyalog yoluyla bir çözüm aramayı tercih etmektedir. Ancak, diğer ülkeler, Çin'in artan askeri faaliyetleri nedeniyle, diyalogun başarılı olması konusunda şüphecidir.

Güney Çin Denizi'ndeki anlaşmazlıklar, geçmişte de zaman zaman gerilimlere neden olmuştur. 2014 yılında, Çin, Güney Çin Denizi'ndeki Spratly Resifi'nde bir yapay ada inşa etmeye başlamıştır. Bu ada, Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki egemenlik iddialarını güçlendirmesi açısından önemli bir adım olarak görülmüştür. 2016 yılında, Filipinler, Güney Çin Denizi'ndeki hak

---

¹² Malaysian premier proposes 'multilateral' approach to disputed South China Sea, Anadolu Agency , <https://www.aa.com.tr/en/asia-pacific/malaysian-premier-proposes-multilateral-approach-to-disputed-south-china-sea/2834659>, (Retrieved on 18.12.2023)

¹³ Territorial Disputes in the South China Sea, *Center for Preventive Action*, <https://www.cfr.org/global-conflict-tracker/conflict/territorial-disputes-south-china-sea>, (Retrieved on 17.12.2023)

iddiaları konusunda, Çin'e karşı uluslararası bir tahkim dava açmıştır. Tahkim süreci sonunda, 2016 yılında, Çin'in Güney Çin Denizi'ndeki hak iddialarının hukuki dayanağı olmadığına karar verilmiştir. Çin, bu kararı tanımamıştır ve Güney Çin Denizi'ndeki hak iddialarını sürdürmektedir.

Sonuç

Kıyısında bulunan Çin'in Şanghay, Ningbo-Zhoushan, Hong Kong, Shenzhen Limanları, Singapur, Port Klang (Malezya), Ho Chi Minh (Vietnam) ve Jakarta (Endonezya) limanları ile Dünya Ticaretinin neredeyse %20'sinin lojistik geçiş noktası olan Güney Çin Denizi, uzunca bir süre daha önemini koruyacak gibi duruyor. Bu ticari kapasitenin %80'inin Çin limanlarında gerçekleştiği hesaba katılınca Çin'in ofansif politikalarını anlamlandırmak hiç de zor olmayacaktır.¹⁴

Dünyanın en önemli deniz ticaret yollarından biri olan Güney Çin Denizi, güvenlik ve askeri dinamikler, bölgesel ve küresel güvenlik açısından büyük önem taşımaktadır. Güney Çin Denizi'ndeki güvenlik ve askeri dinamikler, Çin'in bölgedeki artan askeri faaliyetleriyle şekillenmektedir. Çin, son yıllarda, Güney Çin Denizi'ndeki adalarında askeri üsler inşa etmiş ve askeri faaliyetlerini artırmıştır. Bu durum, bölgedeki diğer ülkelerde endişelere neden olmuştur. Vietnam, Filipinler ve diğer ülkeler, Çin'in artan askeri faaliyetlerine karşı, kendi askeri güçlerini artırmaya çalışmaktadır. Bu durum, bölgedeki silahlanma yarışını tetiklemektedir.

Güney Çin Denizi'ndeki anlaşmazlıkları çözmek için, bölge ülkelerinin diyalog ve işbirliği yoluyla bir çözüm bulmaları gerekmektedir. Ancak, bu anlaşmazlıklar, bölgesel güç dengelerindeki değişimler nedeniyle, çözümü zorlaştırmaktadır. Çin, bölgedeki askeri ve ekonomik açıdan en güçlü ülkedir ve Güney

---

¹⁴ Maritime transport indicators, *The UNCTAD Handbook of Statistics 2023*, United Nations Conference on Trade and Development Website: <https://hbs.unctad.org/maritime-transport-indicators/> (Retrieved on 17.12.2023)

Çin Denizi'ndeki egemenlik iddialarını sürdürmektedir. Çin'in artan askeri faaliyetleri, bölge ülkelerinin Çin'le işbirliği yapma konusundaki isteksizliğini artırmaktadır. Bölge ülkeleri, Güney Çin Denizi'ndeki anlaşmazlıkları çözmek için, ASEAN çerçevesinde işbirliği yapmaya çalışmaktadır. ASEAN, 2016 yılında, Güney Çin Denizi'nde barış ve istikrarı korumak için bir bildiri yayınlamıştır. Ancak, bu bildiri, Çin'in bölgedeki egemenlik iddialarını değiştirmemiştir. Güney Çin Denizi'ndeki anlaşmazlıklar, gelecekte de devam etmesi muhtemeldir. Ancak, Çin'in artan askeri faaliyetleri ve bölgesel güç dengelerindeki değişimler, bu anlaşmazlıkların çözümünü zorlaştırmaktadır.

BÖLÜM VI

Doğal Afetler Çerçevesinde Motivasyon Bağlamında Gönüllülük Süreçlerinin Sonuçlara Etkisi: Deprem Bölgesi Çerçevesinde Bir Araştırma

Nesrin DEMİR¹
Nezih Metin ÖZMUTAF²

Giriş

Doğal afetler konusunda motive edici kavramlar (cana, mala ve çevreye verilen zararın azaltılması vb.) dünya genelinde büyük ölçüde aynı iken bu kapsamda başarılı faaliyetlerde bulunabilme kapasitesi ise, ülkelerin ve organizasyonların genelinde farklılık göstermektedir. Ayrıca ekonomik, siyasi, kültürel vb. gelişmişliği hangi düzeyde olursa olsun hiçbir ülke veya bölgenin bu etkilerden arındırılabilmediğini söylemek de olanaksızdır. Bu nedenle böylesine

---

¹ Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

² Prof. Dr., İzmir Katip Çelebi Üniversitesi

hassas bir konuda gönüllülük ve diğer işbirliği süreçlerinden faydalanmak rasyonel bir olarak belirtilebilir (Coppola, 2015: 1).

Gerek Türkiye gerekse dünyanın farklı ülkelerinde ve coğrafyalarında niteliği ve niceliği çok farklı doğal afet durumları ile karşılaşılabilir. Bu durum tarihsel perspektifin ve kayıtların da ortaya koyduğu üzere geçmişte ve günümüzde nasılsa, gelecekte de doğanın karakteristiği gereği benzer şekillerde meydana gelebilecektir. Bu durumdan kaçınılması olanaksız olduğuna göre olumsuz sonuçları en aza indirebilecek ve oluşan durum en iyi şekilde üstesinden gelebilmek için ilgili yaklaşımların hazırlıklı ve koordineli şekilde ortaya konulması önemlidir.

Bu çerçevede, bu çalışma ile afet süreçlerindeki gönüllülük faaliyetleri ve bu faaliyetlerin başarısını doğrudan etkileyeceği varsayımı altında gönüllü motivasyonlarının kapsamına giren boyutlar ele alınmıştır. Burada gönüllü bireyleri en iyi şekilde afetle ilgili süreçlere hazırlamak, afet olduğunda ve sonrasında koordineli şekilde yüksek motivasyonla faaliyetlerde yer almalarını ve bunun sürdürülebilirliğini temin edilebilmesi için yaklaşımlar, ilişkisellikler ve faktörel sonuçlar katılımcı görüşleri çerçevesinde belirlenmiştir.

I. LİTERATÜR ÖZETİ

A. Motivasyon Kavramı

Motivasyon kelime olarak “isteklendirme / güdüleme”, organizasyonel bağlamda ise, çalışanın amaç ve hedefler yönünde isteklendirilmesi ve sürdürülebilmesi süreci olarak tanımlanabilir. Bireyler bir hedefe belirli nedenlerden dolayı hareket ederler (Islam, 1999: 91).

Tanımdaki amaçlar ve hedefler stratejik / organizasyonel, departmana yönelik, grupsal / takımsal, çalışanın işiyle ilgili, bireysel vb. şekilde çok boyutlu şekilde olabilecektir. Bu çerçevede tanımdaki isteklendirme ise, temel de çalışanın hedefe ulaşmadaki başarı düzeyi yani performansının düzeyi ile ilgilidir. Diğer bir deyişle, motivasyonu yüksek insan kaynağının iş performansının da beklenen düzeyde gerçekleşmesi

öngörülmektedir (Murayama vd., 2012: 191). Yönetici liderlik niteliklerini kullanarak bunu mobilize etmeye çalışmaktadır.

Genel olarak motivasyonları etkileyen etmenler fizyolojik (biyolojik, güvenlik vb.), sosyal (uyumluluk, işbirliği, kabul edilir olma, nazik olma, incelik, hedefler belirleme, yaptığı işi ustaca gerçekleştirme vb.), psikolojik (insanı odağına alan, bireysel hedefleri baz alan vb.), eğitimsel (başarı ve tatmin, kariyer, katılımcılık, yardımlaşma, işbirliği, özgüven, özsaygı vb.) olarak belirtilmektedir (Pakdel, 2013: 243).

Motivasyon, sofistike, bireye ve koşullara göre farklılaşan bir gerçeklik olduğu için yönetsel açıdan teoriler / yaklaşımlar çerçevesinde açıklanmaktadır. Bu bağlamda özetle kronolojik olarak aşağıdaki teori / yaklaşımlar ortaya konulmaktadır (Özmutaf 2019);

- i. Klasik teoriler / yaklaşımlar: “Hangi maddi unsurlar motivasyon için önemlidir?” sorusuna yanıt arar, insanı edeta sürekli çalışan bir makina gibi algılar ve verimliliğe odaklanır. Frederic Taylor, Henry Fayol, Max Weber vb. öncüleridir.
- ii. Neo-klasik (davranışsal) teori / yaklaşımlar: “Hangi psikolojik unsurlar motivasyon için önemlidir?” sorusuna yanıt arar ve verimliliğe odaklanır. Elton Mayo, Kurt Lewin, McGregor vb. öncüleridir.
- iii. Kapsam / içerik teorileri: “Bireyi ne motive eder?” sorusuna yanıt aramaktadır. İhtiyaçlar hiyerarşisi, çift faktör, VİG, başarı ihtiyacı vb. bu çerçevede yer almaktadır.
- iv. Süreç teorileri: “Birey nasıl motive edilir?” sorusuna yanıt aramaktadır. Vroom’un beklenti kuramı, Porter ve Lawler’in beklenti kuramı vb. bu çerçevede yer almaktadır.
- v. Çağdaş teoriler / yaklaşımlar: Önceki teori / yaklaşımları da içerecek şekilde motivasyon sürecine farklı bakış açılarını getirmeyi amaçlar. Eşitlik teorisi, amaç teorisi, self

determination (öz kararlılık / bilinçlilik), Adair'ın 50'ye 50 vb. bu kapsamda yer almaktadır.

Motivasyonun temel özellikleri arasında, istek ve arzu ve beklenti odaklılık, yaşanmışlıkla ilişkililik, kişilik, algı ve tutumla ilişkililik, kültürle ilişkililik, süreçsellik, öğrenme ile ilişkili olma, içsel / dışsal yönlendirme ile ilgililik, amaçlar ve hedeflerle ilgili olma, bireye göre değişim gösterebilme, bireyin karşılaştığı durumlara göre değişim gösterebilme, davranışa dönüşüncü somutlaşma, gereksinimler karşılandıkça yeni gereksinimleri tetikleyici olarak gerçekleşme, kalıtsallık ve çevresel koşullardan etkilenme vb. belirtilebilecektir.

Bu belirtilenler koşullara göre bireysel açıdan kaynağı itibariyle içsel (doğal), dışsal (doğal olmayan, araçsal) veya birlikte ortaya çıkabilecektir. Bu çerçevede, içsel motivasyonlar içsel eğilimlerle (ilgi, çekicilik, özgürce katılma, eğlence vb.) ve dışsal motivasyonlar ise, dış çevreden gelen etki (ödül, ceza vb.) ile gerçekleşen motivasyonlardır. Araştırmalar kapsamında, bir taraftan içsel motivasyonun yüksek olması beklenirken bir taraftan dışsal motivasyona yönelik çalışmalar yapmanın dışsala yönelmeyi artırarak içsel motivasyonu bloke edeceği gerçeğini de ortaya koymaktadır. O halde motivasyonun kaynağı ve eylemin nedensellik odağı da değişebilir (Legault, 2016: 1).

B. Gönüllülük ve Motivasyon İlişkisi

Gönüllülük (volunteerism), diğerlerine fayda sağlayacak çerçevede bireyin özgür iradesiyle ve doğru olarak inandığı faaliyetlerde yer almasıdır. Birey bu çerçevede, gönüllülük süreçlerinde, yüksek içsel motivasyonla (zorlama olmaksızın) potansiyelini (zaman, bilgi, beceri, deneyim ve kaynaklar vb.) gönüllülük amaçları ve hedefleri çerçevesinde mobilize etmektedir (Yaman, 2005: 43; Güder, 2006: 4).

Daha önceki başlıkta kısaca açıklanan motivasyon teorilerinin temelde birbirilerini tamamlayan şekilde motivasyon konusuna çeşitli açılardan yaklaştığı belirtilmiştir. Gönüllülüğün

temelde uygulama ağırlıklı bir konu olduğu düşünülduğünde, gönüllülük süreçlerinin de faaliyetler kapsamında gönüllülük çerçevesinde “Hangi maddi unsurlar motivasyon için önemlidir?”, “Hangi psikolojik unsurlar motivasyon için önemlidir?”, “Bireyi ne motive eder?”, “Birey nasıl motive edilir?” sorularına yanıtlarla ilişkilendirilebileceği açıktır.

Gönüllülük bir boyutuyla kişinin içinden gelerek istekli ve özgür iradeyle katılımını içeren bir şekilde içsel bir motivasyon boyutu iken, bir bakıma da dış çevre koşul ve etkilenişleri ile ortaya çıkan bir sürecin ürünü olarak belirtilebilir. Bu bağlamda, bireyleri gönüllülüğe yönelten ve sürdürülebilmesini sağlayan motivasyonlar genel ve özel olarak iki temel grupta toplanabilecektir. Bunlar aşağıda yer almaktadır (Horton-Smith 1981; Esmod ve Dunlop; Philips vd., 2002; Yanay ve Yanay 2008):

- i. Genel motive edici etkenler: Yardım etme isteği, problemleri çözme gereksinimi, çok farklı nedenler çerçevesinde toplumdakilerle iletişim kurma ve görüşme eğilimi, pozitif insan ilişkileri geliştirme, haksızlıklara karşı durma, adaletin tesis edilmesi, daha iyi bir toplum yaratma ve yaşatma, sürdürülebilirlik vb.
- ii. Bireysel motive edici etkenler: Çeşitli konularda insanlarla görüşme, arkadaşlık, iyi hissetme, takdir edilme, fedakarlık, potansiyelini (bilgi, beceri, deneyim, maddi kaynak vb.) yararlı olduğuna inandığı faaliyetlere sevk etme, farklı deneyimlerle kendini ve kariyerini geliştirme, özgüven, özsaygı, vb.

Diğer taraftan, Herzberg’in Çift Faktör Teorisi’nde olduğu gibi, gönüllükte bireyi motive eden temel etmenler arasında parasal boyut yer almamaktadır. Bu bakış açısında, para faaliyetlerin gerçekleşmesinde gerekli olmakla birlikte, asıl motive edici olan etkenler güven, kararlılık, zaman, çaba ve savunuculuğa katılım istekliliği olarak belirtilmektedir (Ellis, 2002: 2). Bu bağlamda Drucker (1995: 210) gönüllülüğü “ciddi işleri mütevazı kaynaklarla sağlamanın en rasyonel yollarından biri” olarak nitelendirmektedir.

C. Doğal Afet Süreçleri

Doğal afetler (disasters), Dünya genelinde hemen hergün karşılaşılabilen doğası gereği ne zaman ve nerede meydana geleceği tahmin edilemeyen olumsuz etkileri (genel olarak sosyal, ekonomik, toplumsal veya bireysel olarak ölüm, yararlanma, engelliliğe yol açma vb.) olaylar olarak tanımlanabilir. Bu çerçevede, her bir afet eşsiz ve kendine özgü olarak algılanmalıdır (McFarlane ve Williams, 2012: 1-2). Diğer bir deyişle, doğal afetler kesin bir şekilde öngörülemeyen zaman ve boyutta oluşan, maddi ve manevi acı ve kayıplara yol açan süreçsel bir durum olarak da ifade edilebilir.

Doğal afetler belirli saniyelerde bile gerçekleşse sonuçları ve etkileri itibariyle çok uzun süreçleri ve problemleri beraberinde getirebilmektedir. Bu çerçevede AFAD afeti “Toplumun tamamı veya belli kesimleri için fiziksel, ekonomik ve sosyal kayıplar doğuran, normal hayatı ve insan faaliyetlerini durduran veya kesintiye uğratan, etkilenen toplumun baş etme kapasitesinin yeterli olmadığı doğa, teknoloji veya insan kaynaklı olay. Afet bir olayın kendisi değil, doğurduğu sonuç” şeklinde tanımlamaktadır (AFAD, 2014: 23).

Bu çerçevede, toplumda her kesimin afetlerden ve sonrasında oluşan olumsuz koşullardan aynı düzeyde etkilendiği söylenemez. Göreceli olarak afetlerin olumsuz sonuçlarından engelli, yaşlı, çocuk yaştaki bireyler diğerlerine göre daha fazla olumsuz bir şekilde fiziksel, zihinsel ve sosyal olarak etkilenebilmektedir (Eldar 1992).

Başlıca afet türleri arasında, *doğal / jeolojik* olarak gerçekleşen deprem, tsunami, fırtına, tayfun, yangın, sel, aşırı kar ve çığ, don olayı, toprak kayması, volkanik patlama ve gazlar, grizu metan, sis, çölleşme, dünya dışı (meteor, güneşteki patlamalar vb.) tehditler yer alırken; *insan nedenli* gerçekleşen nükleer ve kimyasal gazlar, terör olayları, savaşlar vb. yer almaktadır (TMMOB İMOAŞ 2023).

Afetle mücadele bağlamında, uluslararası boyutta ülkelerin ilgili birimleri / teşkilatları, Birleşmiş Milletler İnsani Yardım

Koordinasyon Ofisi, Birleşmiş Milletler Yardım Fonu, Dünya Sağlık Örgütü, Dünya Gıda Programı, Kızıllaç / Kızıllaç, uluslararası işletmeler, uluslararası STK'lar, barışçıl ülkelerin ordularının ilgili birimleri belirtilebilir. Türkiye'de geçmişten itibaren çok farklı afet türleri ve sonuçları ile baş etmeye yönelik çalışmalar gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede, afet yönetiminde paydaş niteliğinde faaliyette bulunan başlıca birimler arasında, uluslararası / ulusal nitelikli (Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı / AFAD, Kızıllaç, Türk Silahlı Kuvvetleri), yerel yönetimler çerçevesinde oluşturulan örgütlenmeler (İstanbul için İl Afet ve Acil Durum Müdürlüğü, İstanbul Büyükşehir Belediyesine bağlı Afet Koordinasyon Merkezi (AKOM) ve Lojistik Destek Merkezi, diğer illerdeki birimler vb.), özel sektör ve STK'lar önemli hizmetleri gerçekleştirmektedirler. Bu çerçevede çeşitli lojistik planları ve uygulamada başarılı olmasının önemli olduğu ifade edilebilir (Tanyaş vd., 2013).

D. Doğal Afet Süreçlerinde Gönüllülük ve Motivasyon

Gönüllülük pek çok alan, süreç ve koşulda gerçekleşebilen faaliyetler zincirini kapsamaktadır. Bu nedenle sadece rutin süreçlerde değil bunun yanı sıra ülkelerin, insanların, diğer canlılar ve doğada insan unsuru dışında veya içinde ortaya çıkan olağan dışı durumlarda da pozitif yönde çok büyük faydalar sağlamaktadır. Bu çerçevede, gerek formal örgütlü gerekse ortaya çıkan fiili durumdan kaynaklı informal örgütlü şekilde de görülebilmektedir. Ayrıca ortaya çıkan olağan dışı durumla ilgili olarak gönüllülük amaç ve hedefleri doğrultusunda formal ve informal gönüllülük beraberce de belirli bir liderlik kapsamında hareket edebilmektedir. Bu çerçevede, özellikle gönüllü kuruluşların ve sahip oldukları gönüllülerin ilgili uluslararası, ulusa, yerel formal mekanizmalar ve afet destek sistemleriyle koordineli çalışmalarının sağlanması büyük önem arz etmektedir (Carter, 2008: 312).

Ayrıca bu kapsamda formal örgütlenmeler de yeni gönüllüler kazanabilmektedir. Örneğin, AFAD Gönüllülük Sistemi Eğitim Programı çerçevesinde temel amacını "Afet ve acil durumlar için

AFAD'a destek olacak; yaşatmak için yaşamak prensibi ile yoğrulmuş bilgi, beceri ve istekliliğe sahip gönüllüler kazanmak ve yetiştirmektir" şeklinde açıklamaktadır (AFAD 10.10.2023).

Doğal afet süreçlerinde gönüllülerin motivasyonlarını etkileyebilecek temel konular şu şekilde açıklanabilir:

- i. Gönüllülüğe stratejik bir konu olarak yaklaşmak özellikle doğal afet durumlarında başarıyı yükseltecektir. Bu çerçevede, stratejik bakış açısının, kurum felsefesinin, stratejik amaçların ve hedeflerin, zayıf yönlerin güçlendirilmesinin önemi büyük olacaktır (McDonald, 2007, 260). Ayrıca kısa ve uzun dönemli çerçevede gönüllüler tarafından oluşturulan misyonlar ve vizyonlar bireysel güce motive olmayı da sağlamaktadır (Brainard ve Siplon 2004: 451).
- ii. Amaç ve hedefler doğrultusunda koordinasyonun sağlanması bu bağlamda, gönüllülükte insani değerlerin ve insan ilişkilerinin yüksek düzeyde olması nedeniyle liderliğin buna önem vermesi gereklidir (Dwyer vd., 2013: 193, 198). Gönüllülükte yardım severlik ve sosyal boyutlar önemlidir (Serra vd., 2011: 314). Bu çerçevede kişileri yardım severlik ve sosyal odaklı motive edici yöneltilmeler işe yarayabilecektir. Liderlik çerçevesinde gönüllülerin potansiyellerinin (bilgi, beceri, deneyim, maddi unsurlar vb.) süreçlere yansıtılması sağlanmalıdır. Liderlik, katılımcı çerçevede fikirlerin alınması, problemlerde yaratıcı çözümlerin ortaya konulmasını, iç ve dış paydaş iletişiminde etkin yaklaşımların sergilenmesini sağlayabilecektir. Ayrıca liderlik gönüllülükte takım çalışmalarını varsa, takım çalışmalarında katılımcılık çerçevesinde yüksek motivasyonu da insan odaklı bir şekilde desteklemelidir (Schmid, 2006, 187).
- iii. Formal ve informal eğitimlerin etkin ve etkili olması motivasyonu olumlu şekilde etkileyebilecektir (Walk vd., 2015: 142). Doğal afetler öncesi ve devam eden süreçlerde

gönüllülükte iletişim yeteneklerinin artırılması için gönüllülere eğitimler verilebilecektir. İletişim mecra ve araçlarının etkin şekilde kullanımı konusunda yaklaşımlar da motivasyonu olumlu etkileyebilecektir. Dijital gönüllü iletişim toplulukları da motive edici olabilmektedir (Sakurai ve Murayama, 2019: 1). Ayrıca gönüllülerin doğal afet durumlarında nasıl hareket etmelerine yönelik eğitimleri yetersiz veya hiç olmayabilir. Bu durumda, gönülleri motive etmede yüksek bağlılık ve yüksek organizasyonel güç önem arz edecektir (Singh, 2010: 116). Japonya başarılı örneğinde olduğu üzere, eğitimlerin verilmesinde yerel yöneticilerin semtlerin içlerine de nüfuz edecek biçimde halkı afet konusunda eğitici çabaları (bilgilendirme, broşür, ilk yardım kursları, ekipler oluşturma vb.) motivasyonel açıdan önem arz etmektedir (Tanyaş vd., 2013: 56).

- iv. Hedeflere ulaşım, huzurlu olma, imaj ve itibar: Doğal afet süreçlerinde amaç ve hedeflere etkili ulaşım başlı başına önemliyken, bu stres ve çatışmaları minimize eder bir yapıda diğer taraftan imaj ve itibarın yüksek tutulmasında önem arz edebilecektir.
- v. Doğal afetlerin beraberinde ekstra şekilde getirdiği hedef kitlelerin arzu, istek, beklenti, şikayet ve memnuniyetlerinin sürdürülebilir şekilde geri bildirimlerle alınması gönüllülerin motivasyonlarını yönlendirmede etkili olabilecektir. Ayrıca afet bölgelerinde öne çıkan bireylerle (muhtar, din görevlisi, sağlık çalışanı, öğretmen, seçilmiş kişiler, geçlik kulübü üyeleri, söz dinlenen etkili kadınlar vb.) toplantılar yapılması da paydaş etkileşimi çerçevesinde önemli motivasyon kaynağı olmaktadır (Singh, 2010: 157).

Doğal afet süreçlerinin sonrasında, sağlık ve güvenlik konuları kapsamında, özellikle çok uzun sürelerle devam eden ve izleri silinemeyen sosyal ve psikolojik / duygusal pek çok olumsuzluk ve güvenlik sorunları meydana gelebilmektedir. Hatta bu sorun ilerleyen süreçlerde yardım ve destek hizmetleri verenlerde

bile ortaya çıkabilecektir (Bradfield vd, 1986: 397). Bu sure, işin uzmanları olarak psikolojik destekler veren bireylerin ve güvenlik personellerinin motivasyonları yüksek gönüllüler olarak alanda yer almaları Şeklinde ortaya çıkmaktadır.

II. ARAŞTIRMA

A. Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın temel amacı, deprem bölgesinde gnlllik faaliyetlerinde bulunmuş kişilerin doğal afetler çerçevesinde motivasyon bağlamında gnlllik süreçlerinin pozitif sonuçları kapsamında etkisel boyutunun belirlenmesidir. Bunun yanı sıra katılımcıların doğal afet süreçlerinde gönüllü motivasyonunun önemi ve motivasyon için önemli faktörler de katılımcıların bizzat görüşleri çerçevesinde boyutlandırılarak frekansları ile ortaya konulmuştur.

B. Veri Toplama Araçları

Araştırmada kullanılan anket formu üç temel bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, araştırmanın bağımsız deđiŐkenleri yaş, cinsiyet, eğitim durumu, gnlllikte deneyim süresi ve pozisyon çerçevesinde (yönetici ve diğer) beş soru yer almıştır. İkinci bölümde, doğal afet süreçlerinde gnlllik faaliyetlerinde motivasyonun önem düzeyi ve gönüllü faaliyetlerinde motivasyon için en önemli etmenler çerçevesinde iki soru yer almıştır. nc bölümde ise, doğal afetlerde gnlllik faaliyetlerinde gönüllü motivasyonunda yüksek düzeyde öneme sahip olacağı öngörülen 18 önerme yer almıştır. nermelere istatistiksel değerlendirmeler için 5’li Likert leği kapsamında kesinlikle katılmıyorum için 1, katılmıyorum için 2, orta düzeyde katılıyorum için 3, katılıyorum için 4, kesinlikle katılıyorum için 5 ağırlık değer verilmiştir.

C. Verilerin Toplanması ve Analizi

Anket, Mayıs 2023– Temmuz 2023 tarihleri arasında, 6 Şubat 2023 tarinden itibaren MaraŐ merkezli büyük depremlerin etkilerinin yaşandığı bölge iller kapsamında gnlllik

faaliyetleriyle ilişkili 193 bireye uygulanmıştır. Araştırmada, faktör analizi, tek örnek t testi ve yapısal eşitlik modellemesine yer verilmiştir. İstatistikler SPSS ve AMOS paket programları ile gerçekleştirilmiş olup elde edilen veriler literatür ışığında yorumlanmıştır.

D. Araştırmanın Temel Hipotezleri

Araştırmanın temel hipotezleri aşağıda yer almaktadır:

H₁: Doğal afetlerde gönüllülük faaliyetlerinde bulunan katılımcılar motivasyon bağlamındaki faktörünü önemli olarak algılanmaktadır (Araştırmanın faktörleri: f1:Gönüllüğe davranışsal yaklaşım, f2: Liderlik, problem çözümü ve katılımcılık, f3: Amaç, hedef, stres ve çatışma, imaj ve itibar, f4: Gönüllülüğe stratejik yaklaşım, f5:Eğitim, iletişim, sağlık ve güvenlik, f6: Verilen hizmet)

H₂: Doğal afetler için gönüllülük faaliyetlerinde bulunan katılımcıların algıları çerçevesinde motivasyon bağlamı “gönüllülük süreçlerinin” “pozitif sonuçlar boyutuna” etkisi pozitif yöndedir (*Gönüllülük süreçleri* kapsamında içerdiği önermeler uygun olduğu için f1, f2, f4, f5 faktörleri ve *pozitif sonuçlar* kapsamında ise yine içerdiği önermeler uygun olduğu için, f3, f6 faktörleri birlikte ele alınmıştır).

III. BULGULAR

A. Bağımsız Değişkenlere Yönelik Bulgular

Araştırmada yer alanların (n=193) yaş (min – max= 19-55) ortalaması ve standart sapması $38,7 \pm 9,26$ 'dır. Kadın katılımcılar için (n=85, %44) için $38,1 \pm 9,53$ ve erkek katılımcılar için (n=108, %56) $39,3 \pm 9,06$ 'dır. Eğitim durumu dağılımı; lise %20,2 (n=39), lisans %62,2 (n=120) ve lisansüstü %17,6 (n=34) şeklindedir. Katılımcıların gönüllülükteki deneyim süresi dağılımları, 1-9 yıl deneyim %54,9 (n=106), 10 yıl ve üstü deneyim %45,1 (n=87) olarak belirlenmiştir.

Katılımcılara doğal afetler odaklı gönüllülük faaliyetleri kapsamında motivasyonun önemi sorulmuştur. Büyük oranda çok yüksek ve yüksek algısına sahip oldukları belirlenmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Motivasyonun Önemi

Doğal Afetler Odaklı olarak “Gönüllülük faaliyetlerinde motivasyonun önemi hangi düzeydedir?”		
Düzyey	n	%
Çok yüksek	87	45,1
Yüksek	87	45,1
Orta	19	9,8
Toplam	193	100,0

Diğer taraftan, katılımcıların doğal afetlerde gönüllülük faaliyetlerinde motivasyon için önemli boyutlarla ilgili görüşleri de sorulmuştur. Elde edilen görüşler beş boyutta uygun şekilde gruplanarak frekans dağılımı oluşturulmuştur. Diğer bir deyişle, burada belirlenen motivasyon için önemli boyutlar motivasyonun gerçekleşmesinde gerekli itici güçler olarak da belirtilebilir. “Duyarlılık ve yardım severlik” en yüksek seviyede, ardından “yönetim, liderlik ve strateji” ikinci sırada, “sevgi” üçüncü sırada, “birlik ve beraberlik” dördüncü sırada ve “faaliyet ortamı ve koşullar” son sırada yer almıştır. Diğer bir deyişle beş motive edici boyut hem insana, hem yönetselliğe hem de koşullara beraberce de göre şekillenebilecektir (Tablo 2).

Tablo 2. Motivasyon İçin Önemli Boyutlar

Boyutlar	n	%
Duyarlılık ve yardımseverlik	17	32,7
Yönetim, liderlik ve strateji	14	26,9
Sevgi	9	17,3
Birlik ve beraberlik	7	13,5
Faaliyet ortamı ve koşullar	5	9,6
Toplam	52	100,0

B.Ölçüm Araçlarının Geçerlik ve Güvenirliği

Üçüncü bölümünde yer alan önermeler için faktör analizi kapsamında temel bileşenler analizi uygulanmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin = 0,781 ve Bartlett Küresellik Testi sonucu uygun bir şekilde ortaya çıkmıştır ($\chi^2 = 3198,265$, Sd=78, p=0,000). Anti imaj korelasyon matrisinin köşegen değerleri 0,871 - 0,712 arasında değer almıştır. Bu bulgular ışığında faktör analizi gerçekleştirilmesinin uygundur. Altı faktörün açıkladığı toplam varyans %76,847'dir. Toplam varyansı birinci faktör %14,880, ikinci faktör %14,037, üçüncü faktör %13,248, dördüncü faktör %13,198, beşinci faktör %12,329, altıncı faktör %9,156 seviyesinde açıklamaktadır. Dört faktörlük yapının Cronbach Alfa değeri ,917'dir. Bu çerçevede iç tutarlılık sağlanmıştır. Bu sonuca göre ankette yer alan önermelerin işaret ettiği faktörlerin konuyu yüksek düzeyde güvenilir bir seviyede açıkladığı ortaya konulmuştur (Tablo 3). Oluşan altı faktöre içerdiği önermelere uygun şekilde "f1:Gönüllüğe davranışsal yaklaşım, f2: Liderlik, problem çözümü ve katılımcılık, f3: Amaç, hedef, stres ve çatışma, imaj ve itibar, f4: Gönüllülüğe stratejik yaklaşım, f5:Eğitim, iletişim, sağlık ve güvenlik, f6: Verilen hizmet" isimleri verilmiştir.

Tablo 3. Ölçüm Aracının Geçerlik ve Güvenirliği

Doğal afetler için gönüllülük faaliyetlerinde ... gönüllü motivasyonu kapsamında önemlidir	Faktör						Cronbach Alfa	
	1	2	3	4	5	6	Genel=,917	
Gönüllülerin yöneticinin liderlik nitelikleri çerçevesinde harekete geçme istekliliği	,809	,256	-,189	,011	,034	-,279	,892	,901
Gönüllülerin kendi rol algıları kapsamında farkındalıklarının sağlanması	,790	,044	-,062	-,068	-,063	,398	,891	

Gönüllülerin bilgi, beceri, deneyim ve yeteneklerini süreçlere yansıtabilmesi	,788	,313	,368	,174	,145	,206	,894	
Yöneticinin liderlik niteliklerinin gönüllüleri harekete geçirmede yeterliliği	-,083	,823	-,185	-,087	-,103	-,114	,828	
Problemleri yaratıcı bir şekilde çözümleyerek çözme	,252	,748	,350	,000	-,105	-,051	,823	,836
Sürecilere katılımcı bir şekilde fikirlerin yansıtılması	,471	,747	,238	,060	,028	,225	,824	
Pozitif hedef kitle ve gönüllü iletişim, etkileşim ve motivasyonun sağlanması	,295	,685	-,034	,332	,202	,331	,829	
Amaçları gerçekleştirme ve hedeflere ulaşmada etkililiği ve etkinliği sağlayabilme	,419	-,090	,772	,026	,227	-,084	,831	
Hedef kitle, iç ve dış paydaş etkileşimi çerçevesinde pozitif itibar ve imaj süreçleri	,200	-,080	,761	-,122	,112	-,203	,832	,762
Stres ve çatışmaların pozitif süreçlere yönltilmesi	-,093	,165	,498	-,041	,328	,174	,841	
Gönüllü misyon, vizyon, değerler ve ilkelerinin sahiplenilmesi	,042	,078	,074	,856	,075	,141	,729	
Stratejik bir algı içinde faaliyet süreçlerine yönelme	-,188	,010	-,249	,809	-,017	-,235	,730	,741
Zayıf yönleri güçlendirici ve riskleri fırsatlara çevirici şekilde hareket edebilme	,252	-,027	,409	,777	,034	-,228	,733	
Açık, net, güvenilir ve etkin iletişim, teknoloji, araç ve süreçlerinin varlığı	-,032	,053	,017	,126	,809	-,039	,740	,759

Etkin eğitimlerle faaliyetlere yönelik yeterli ve algı farkındalığının yaratılması	,166	-,198	,062	,085	,758	,152	,734	
Gönüllükte sağlık ve güvenlik konularına özen gösterilmesi	,045	,013	,550	-,132	,638	-,026	,754	
Ortaya konulan hizmetler sürecinde ve sonucunda yüksek memnuniyet hali	-,126	,058	,052	-,398	,282	,888	,719	,747
Ortaya konulan hizmetler sürecinde ve sonucunda başarının paylaşılması	,167	,042	,166	-,104	,096	,551	,713	

B. Faktörlere Yönelik Bulgular

Araştırma kapsamında tüm faktörler için H_1 hipotez (Doğal afetlerde gönüllülük faaliyetlerinde bulunan katılımcılar motivasyon bağlamındaki faktörünü önemli olarak algılanmaktadır) kabul edilmiştir. Katılımcılar araştırmanın faktörleri olan f1:Gönüllüğe davranışsal yaklaşım, f2: Liderlik, problem çözümü ve katılımcılık, f3: Amaç, hedef, stres ve çatışma, imaj ve itibar, f4: Gönüllülüğe stratejik yaklaşım, f5:Eğitim, iletişim, sağlık ve güvenlik, f6: Verilen hizmet faktörünü ileri düzeyde önemsemektedir (Tablo 4).

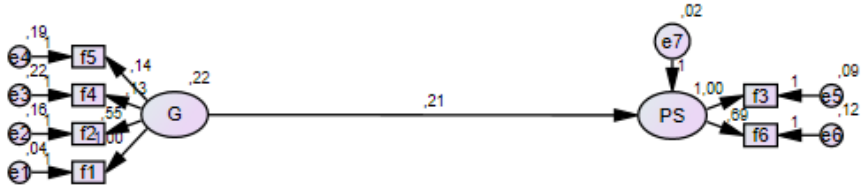
Tablo 4. Faktörler Kapsamında Tek Örnek t Testi

Faktörler	n	$\bar{x} \pm s$	Test Değeri = 3	
			t	p
Gönüllüğe davranışsal yaklaşım (f1)	193	4,3±,50	37,452	,000
Liderlik, problem çözümü ve katılımcılık (f2)	193	4,4±,47	43,157	,000
Amaç, hedef, stres ve çatışma, imaj ve itibar (f3)	193	4,4±,34	56,449	,000
Gönüllülüğe stratejik yaklaşım (f4)	193	4,5±,46	44,713	,000
Eğitim, iletişim, sağlık ve güvenlik (f5)	193	4,5±,44	47,328	,000
Verilen hizmet (f6)	193	4,7±,37	64,521	,000

Yapısal eşitlik sonucunda, Tablo 5’de görüldüğü gibi H₂ hipotezi (Doğal afetler için gönüllülük faaliyetlerinde bulunan katılımcıların algıları çerçevesinde motivasyon bağlamlı “gönüllülük süreçlerinin” “pozitif sonuçlar boyutuna” etkisi pozitif yöndedir) önemli bulunmuştur (Tablo 5). Modelin katsayısı çok yüksek olmamakla birlikte sonuçsal açıdan önemlidir (Tablo 5). CMIN/DF=4,982, GFI=0,901, NFI=0,898, CFI=0,903 ve RMSEA=0,081 değerleri ise modeldeki uyumun kabul edilebilir düzeyde olduğunu göstermektedir (Şekil 1).

Tablo 5. Yapısal Eşitlik Bulguları

Faktör	Yol	Faktör	β	Standart Hata	Kritik Oran	p	Sonuç
Gönüllülük Süreçleri (G)	--->	Pozitif Sonuçlar Boyutu (PS)	,210	,079	2,645	,008	Kabul

Şekil 1. Doğal Afetler Çerçevesinde Motivasyon Bağlamında “Gönüllülük Süreçleri (G) ile Pozitif Sonuçlar (PS) Kapsamında” Yapısal Eşitlik Modeli

IV.SONUÇ

Afetlerle ilgili olarak her ne kadar formal yapıda uluslararası, ulusal, bölgesel yerel örgütlenmeler ve STK’lar çok önemli önemli olsa da afetlerle ve afetlerin sonuçları ile mücadele kapsamında ortak paydanın motivatör olarak gönüllülük felsefesi ile yaklaşmak olduğu belirtilebilir. Diğer bir deyişle, gönüllülüğün amatörlik olmadığı algısına sahip olmak, ortaya konulacak faaliyetin başarısı için

eğitimli uzmanların / profesyonellerin de gönüllülük hassasiyeti ile hareket etmesi önemlidir. Günümüzde kar amacı güden yapılar olan işletmeler de bile, davranışsal bağlamda motivasyon merkezli olarak, gönüllülüğün hem işle ilgili hem de sosyal sorumluluk faaliyetleri ile odağa alındığı belirtilebilir. Hatta iş tatmini, adanmışlık, bağlılık, işten ayrılma niyeti, örgütsel vatandaşlık vb. konularının da bir boyutuyla motivasyon kapsamlı gönüllülüğü temel aldığı belirtilebilir.

Bu araştırma kapsamında, çok hassas ve önlenemeyen ancak sonuçlarından en az zararlı çıkılmasına ve ortaya çıkan olumsuz durumların iyileştirilmesine yönelik olarak gönüllülük felsefesi çerçevesinde gönüllü faaliyetlerinin önemi ve gönüllü faaliyetlerinin başarısını doğrudan etkileyecek olan gönüllülük motivasyonu konusu ele alınmıştır. Araştırmanın hedef kitlesi yakın geçmişte yaşandığı, güncelliğini koruduğu için ve konuya önemli açılımlar getireceği düşüncesiyle deprem bölgesindeki gönüllülük faaliyetlerinde yer alan bireyler olarak belirlenmiştir. Her ne kadar deprem bölgesi baz alınsa da konuya geniş açıdan yaklaşılarak “doğal afet” çerçevesinde konu incelenmiştir. Doğal olarak araştırmanın boyutları gereği sınırlılıkları (belirli sayıda kişiye ulaşabilme, geniş bir bölge olması, zaman, ulaşım, iletişim, ekonomik vb.) da bulunmaktadır. Ancak yine de bu çalışma ile belirli bir düzeyde konuya açıklık getirilmiştir.

Araştırma bulgularına göre, gönüllülük süreçleri çerçevesinde oluşan liderlik problem çözümü ve katılımcılık, gönüllülüğe stratejik yaklaşım, eğitim, iletişim, sağlık ve güvenlik; pozitif sonuçlar kapsamında oluşan verilecek önem amaç, hedef, stres ve çatışma, imaj ve itibar, verilen hizmet konularına ve uygulamalarına verilecek önem afet süreçlerinde motivasyonel olarak gönüllülüğü pozitif olarak etkileyecektir.

Diğer taraftan motivasyon bağlamında gönüllülük süreçlerinin pozitif sonuçlara yol açtığı da belirlenmiştir. Bu araştırmanın en önemli buğularındandır. Diğer bir deyişe gönüllülük süreçleri ve pozitif sonuçların içerdiği her bir faktör ve

kapsamlarında önnergelerin uygulamada davranışsal boyutta önemli olması yanında burada ekileyciliğin de pozitif boyutta önem arz ettiği sonucuna da ulaşılmıştır.

Sonuç olarak doğal afetler, ülkemiz ve dünyanın çeşitli bölgeleri çerçevesinde önemli olan ve önlenemeyen kabul edilmesi gereken bir gerçekliktir. Doğal afetlerin üstesinden gelmede motivasyonları yüksek bir çerçevede gönüllülük bakış açısıyla koşullara göre süreç ve faaliyetlerin sahiplenilmesinin önemi büyüktür. Diğer bir deyişle doğal afetlerde sıradanlığın dışında bir yönelimle en iyi sonuçlara ulaşmanın adresi yüksek motivasyonlu gönüllü felsefesini sahiplenmiş organizasyonlar, ayrıca hem profesyonel / uzman kişi ve ekipler hem de o bölgelerde olsun veya olmasın toplumda yer alan diğer kişiler olacaktır yorumu yapılabilir. Burada afetlerde gönüllü motivasyonun çıkış noktası olarak araştırmaya katılanların belirlediği “duyarlılık ve yardım severlik”, “yönetim, liderlik ve strateji”, “sevgi”, “birlik ve beraberlik”, “faaliyet ortamı ve koşullar” teori ve uygulamada merkeze alınabilir.

KAYNAKLAR

AFAD, AFAD Gönüllülük Projesi, <https://www.afad.gov.tr/afad-gonulluluk-projesi>, (Erişim Tarihi 09.10.2023)

AFAD, Afet ve Acil Durum Başkanlığı. Açıklamalı Afet Yönetimi Terimleri Sözlüğü, <https://www.afad.gov.tr/kitaplar>, (Erişim Tarihi 09.10.2023).

Bradfield, C.M., Wylie, L. M., Echterling, L.G., After The Flood: The Response of Ministers to a Natural Disaster, *Sociological Analysis*, 49(4), 1989: 397-407.

Brainard, L. A. ve Siplon, P. D., Toward Nonprofit Organization Reform in the Voluntary Spirit: Lessons From the Internet, *Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly*, 33(3), 2004: 435-457.

Carter, W. N., Disaster Management A Disaster Manager's Handbook, Asian Development Bank, Printed in the Philippines, 2008.

Coppola, D.P., "The Management of Disasters", Introduction to International Disaster Management, Elsevier Inc., 2015.

Drucker, P. Gelecek İçin Yönetim, Cev: Fikret Üçcan, Türkiye İş Bankası Yay., İstanbul, 1995.

Dwyer, P. C., Bono, J. E., Snyder, M., Nov, O., Berson, Y., Sources Of Volunteer Motivation Transformational Leadership And Personal Motives Influence Volunteer Outcomes, *Nonprofit Management & Leadership*, 24(2), 2013: 181-205.

Eldar, R., The Needs Of Elderly Persons in Natural Disasters: Observations And Recommendations, *Disasters*, 16, 1992: 3545-3558.

Ellis, S. J., "Preparing For The Volunteer's First Day", <http://www.energizeinc.com/hot/02mar.html>, 2002, (Nisan 2006).

Esmond, J. ve Dunlop, E., “Developing the Volunteer Motivation Inventory to Assess the Underlying Motivational Drives of Volunteers in Western Australia”, Motivation Final Report, CLAN WA Inc., 2004.

Güder, N., STK’lar İçin Gönüllülük ve Gönüllü Yönetimi Rehberi, Sivil Toplum Geliştirme Merkezi Yay., Ankara, 2006.

Horton-Smith, D., “Altruism, volunteers, and volunteerism”, Journal of Voluntary Action Research, 10, 1981: 21-36.

Islam, N., A Few Aspects Of Motivation: An Overview Of Concepts, Theories And Techniques, Khulna University Studies, 1(1), 1999: 91-96.

Legault, Lisa, Intrinsic and Extrinsic Motivation, Intrinsic and Extrinsic Motivation, 2016: 1-4.

McDonald, R. E., An Investigation of Innovation in Nonprofit Organizations: The Role of Organizational Mission, Nonprofit and Voluntary Sector Quarterly, 36(2): 2007: 257, 260.

McFarlane, A. C. and Williams, R., Mental Health Services Required after Disasters: Learning from the Lasting Effects of Disasters, Hindawi Publishing Corporation Depression Research and Treatment, 2012: 1-13.

Murayama K., Elliot A.J., Friedman, R., “Achievement Goals”, The Oxford Handbook of Human Motivation, Editor: Peter E. Nathan and Richard M. Ryan, Oxford University Press, Inc., Oxford, 2012.

Özmutaf, N.M., Çağdaş Yönetici Nitelikleri ve Yönetmel Konular, Detay Yay., Ankara, 2019.

Sakurai, M. ve Murayama, Y., Information Technologies And Disaster Management – Benefits And Issues -, Progress in Disaster Science, Elsevier Inc., 2, 2019.

Serra, D., Serneel, P., Barr, A., Intrinsic Motivations And The Non-Profit Health Sector: Evidence From Ethiopia, Personality and Individual Differences, 51, 2011: 309–314.

Schmid, H., Leadership Styles and Leadership Change in Human and Community Service Organizations, Nonprofit Management & Leadership, 17(2), 2008: 179-194.

Singh, A.K., Handbook on Disaster Management, Regional Centre for Urban and Environmental Studies Lucknow University Campus, Lucknow, <http://rcueslucknow.org/publication/TrainingModules/Dr.A.K.Singh/HandBookDisasterManagement.pdf>, (Erişim Tarihi 09.10.2023).

Tanyaş, M., Gnalay, Y., Aksoy, L., Küçük, B., İstanb İli Afet Lojistik Planı Kılavuzu, LODER, İstanb, 2013.

TMMOB İMOAŞ, Rapor – 1 Afet Yönetimi Bilgi Kitapçığı, Hazırlayan: İMO Ankara Őubesi Afet Hazırlık Ve Müdahale Komisyonu, TMMOB İnşaat Mühendisleri Odası Ankara Őubesi Yay., https://imop.imo.org.tr/resimler/dosya_ekler/76bb2697ef75e44_ek.pdf, (Erişim Tarihi 20.09.2023).

Walk, M., Greenspan, I., Crossley, H., Handy, F., Social Return on Investment Analysis, A Case Study Of A Job And Skills Training Program Offered By A Social Enterprise, Nonprofit Management & Leadership, 26(2), 2015: (129-144).

Yaman, Y., “Gönüllük Psikolojisi ve Gönüllü Yönetimi”, Sivil Toplum Kuruluşları İçin Yönetim Rehberi, Kaknüs Yayınları, İstanb 2005.

Yanay, V. G. ve Yanay, N., The Decline of Motivation? From Commitment To Dropping Out Of Volunteering, Nonprofit Management & Leadership, 9(1), 2008: 65-78.

BÖLÜM VII

Küreselleşme Sürecinde İşgücü Piyasalarının Devinimi

Kemal YILDIZ¹

Giriş

Küreselleşme dediğimiz dönemin ortaya çıkışı tüm kesimleri etkilemiş, bu kesimler arasında en çok etkilenen emekçiler olmuştur. Yirminci yüzyılın ikinci yarısında başlayan ülkelerarası entegrasyon hareketleri sonrasında yükselişe geçen küreselleşme sürecinde tüm göstergeler en çok etkilenen kesimin işgücü olduğunu ortaya koymaktadır. İşsizlik oranları, işsiz sayıları, ücret düzeyleri, gelir dağılımı ve enflasyon oranları gibi göstergeler olumsuz seyretmiştir. Yeni işgücü piyasaları daha esnek, daha güvencesiz ve endüstri ilişkilerininin zayıfladığı bir atmosferde şekillenmiştir. Bu çalışmada

---

¹ Doç. Dr., Bandırma Onyeddi Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Bölümü

küreselleşme döneminde işgücü piyasalarının nasıl etkilendiği konusu incelenecektir.

Küreselleşme ve İktisadi Gelişmeler

Günümüzde küreselleşmenin tüm ekonomik faktörler içinde en belirleyici unsurlardan birisi olduğunu rahatlıkla söylenebilir. Küreselleşmenin iktisadi açıdan etkisini anlamak için sermaye ve üretim açısından etkilerine kısaca bakmak gereklidir.

Paranın dijitalleşmesi belki de küreselleşmenin iktisadi açıdan zirveye ulaştığını gösteren en önemli gelişmedir. Dijital ekonominin büyümesi ve akıllı telefonun icadı son on yılda bir ihtiyşç haline gelen geleneksel olmayan finansal hizmetlerde bir patlama yarattı (Koç, 2020). Günümüzde bankaya dahi gitmeden oturduğumuz yerden yaptığımız yatırımlar, para transferleri ve parayı takip edebiliyor olmak, sermayenin artık dünyada hızla hareket eden bir hal almasını sağlamıştır. Paranın kolay işlem görebilmesi yanında, parayla ilişkili resmi işlemlerin de devlet politikalarında kolaylaştırılması bu ivmeyi daha da artırmıştır. Online vergi ödeme, online tapu işlemleri ve bunun gibi birçok resmi işlem, paranın dijitalleşmesini resmi olarak da desteklemektedir. Paranın bu kadar hızlı hareket etmesi şüphesiz, sermayenin gücünü daha da artırmıştır (Kıvılcım, 2013). Sermayenin gücünün artması, ekonomik faktörlerin dengesi açısından incelenmesi gereken bir konudur. Sermayenin gücünün diğer üretim faktörlerine etkileri gerek iktisadi politikalar gerekse sosyal politikalar açısından ele alınması gereken önemli bir konu haline gelmiştir.

Sermayenin küreselleşmesi, üretimin de küreselleşmesini beraberinde getirmiştir. Çok uluslu firmaların “yeni uluslararası iş bölümü” çerçevesinde, üretimi bütün yerküreye yaydıkları görülmektedir (Bozkurt, 2000). Şüphesiz bunda sermayenin küreselleşmesi ya da başka bir ifade ile sermayenin küreselleşme sürecine uyum sağlaması en önemli unsur olmuştur. Üretimin küreselleşmesini destekleyen bir diğer etmen de, uluslararası ticaretin serbest hale gelmesi ve hızlanmasıdır. IMF ve Dünya Bankası'nın son yıllardaki politikaları da uluslararası ticareti

destekler niteliktedir (Kıvılcım, 2013). Lojistiğin gelişmesi de serbest kalan ticareti daha da hızlandırmıştır. Bir asır öncesinde dünyanın en fakir coğrafyaları olan ancak son otuz yılda dünyanın ekonomik merkezi haline gelen Doğu Asya, IMF ve Dünya Bankası'nın uluslararası ticaret politikaları kapsamında desteklenen bölgeler arasındadır. Günümüzdeki önemli küresel şirketlere baktığımızda sermaye, tasarım, araştırma-geliştirme merkezlerinin Avrupa ve Amerika Kıtalarında, üretim merkezlerinin ise Asya ve son dönemlerde de Afrika Kıtalarında olduğunu görmek mümkündür. Yine aynı şekilde dünyada savaş, kriz, salgın ve karışıklıkların genel olarak küresel üretimin yoğun olduğu coğrafyalarda olduğu görülmektedir. Uluslararası barışı ve güvenliği sağlamak üzere kurulan Birleşmiş Milletlerin (BM) müdahalelerine rağmen söz konusu coğrafyalarda krizlerin devam ediyor olması düşündürücüdür. Falk BM'nin bu süreçte yaptığı girişimlerin Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) politikalarına kılıf sağladığını öne sürmektedir (Falk, 2001). Dünyada yeni üretimin gerçekleştirildiği coğrafyaların aynı zamanda ucuz işgücünün de yaygın olduğu coğrafyalar olduğunu görmek mümkündür (Yüceol, 2005). Günümüzde şirket merkezleri ABD'de veya Avrupa'da olan birçok markanın ürün etiketlerinde üretim yerinin Çin, Vietnam, Malezya gibi ucuz işgücünün hâkim olduğu ülkeler olduğu görülebilir.

Küreselleşme ve İşgücü Piyasaları

Küreselleşmeden önceki süreçte işgücü arzını etkileyen unsurlar; nüfus miktarı, nüfusun yaşa göre dağılımı ve nüfusun cinsiyete göre dağılımı vb. idi (Törüner & Lordoğlu, 1991). İşgücü talebinde de küreselleşme öncesi dönemde daha istikrarlı, daha açık ve net ve de daha benzeşik bir yapı görmek mümkün idi. Küreselleşen dünyada ise bir çalışan köklü bir şirketteki işini çok fazla düşünmeden bırakıp, yeni kurulan bir şirkete sırf daha iyi ücret verecek diye veya daha esnek çalışma koşullarına sahip diye geçiş yapabilmektedir (Erginoğlu, 2021).

Küreselleşme süreci dediğimiz son 50 yılda öncül sektör olarak hizmetler sektörünün sanayi sektörünün yerini aldığı açıkça görülmektedir. Tüm dünyada hizmet sektörünün katma değeri teknolojik gelişmelerle birlikte giderek artış göstermektedir (Ekodialog.com). Daha önceleri sadece yemek hizmetleri, temizlik ve benzeri alanlarda düşük katma değerler ile faaliyet gösteren hizmet sektörü, günümüzde yazılım geliştirme, online alışveriş, perakendecilik gibi ekonomik işlem hacminin çok daha yüksek olduğu iş piyasaları haline gelmiştir.

Dünyada bölgesel bazda işgücü piyasalarına bakılacak olursa; Amerika ve Avrupa Kıtalarının, Asya ve Afrika Kıtalarına göre daha fazla katma değer üreten işlerin yürütüldüğü bölgesel işgücü piyasaları haline geldiği görülmektedir. Literatürde “beyin göçü” olarak adlandırılan nitelikli işgücünün başka ülkelere göç etmesi, genel olarak Asya ve Afrika Kıtalarındaki nitelikli işgücünün bulunduğu coğrafyalarda nitelikli iş ortamı bulamaması nedeniyle, Amerika ve Avrupa Kıtalarına göç etmek zorunda kalması olarak nitelendirilmektedir (Erkal, 1980). Bu durum bölgesel bazlı işgücü piyasalarında zayıf durumda olanı daha zayıf yapmakta, güçlü durumda olanı da daha güçlü yapmaktadır.

Nitelik kavramından bağımsız olarak gelir seviyesi yüksek olan ülkelerdeki önüne geçilemeyen nüfusun yaşlanmasının sonucunda genç işgücü açığı da bir başka işgücü arz – talebi arasındaki dengesizlik unsurudur. Özellikle Avrupa ve Amerika Kıtalarındaki genç nüfusun azalması, bu bölgelerdeki ülkelerde genç işgücüne olan ihtiyacı arttırmakla birlikte, yaşlı nüfusa yönelik istihdam politikalarını da öncelikli hale getirmektedir. Aktif yaşlanma denilen bu politikalar yaşlı nüfusun sağlıklı kalmasını böylelikle başta istihdamlarının devam etmesini ve sosyal güvenlik sistemleri (sağlık, bakım) üzerindeki baskı ve yükü azaltmayı hedeflemektedir (Ayabakan, 2022: 233).

Demografik açıdan işgücü piyasalarına etki eden bir başka unsur da kadın işgücü katılım oranlarındaki artıştır. Türkiye’de her ne kadar %30’un biraz üzerlerinde seyretse de dünyada kadın

nüfusun işgücüne katılım oranı artış göstermektedir (OECD, Eurostat). Bunun sebebi küreselleşme ile artan ve yaygınlaşan esnek çalışma biçimleridir. Kısmi süreli çalışma, esnek zamanlı çalışma, uzaktan çalışma, çağrı üzerine çalışma gibi esnek çalışma türleri kadının işgücündeki payını arttırmış ve beyaz yakalı-altın yakalı işgücünü ortaya çıkarmıştır (Tari, 2020).

Küreselleşme sürecinde yaygınlaşan esnek çalışma biçimleri işverenlerin maliyetini minimize etmektedir. Piyasalarda meydana gelen ani değişimler, dengesizlikler ve belirsizliklerin bertaraf edilmesinde büyük yararlar sağlamaktadır. İşlerin yoğun olduğu dönemlerde geçici işgücü çalıştırmak, yoğun olmadığı dönemlerde ise atıl işgücüne para ödememek işverenlerin tercih ettiği bir yöntem olmuştur (Çelenk & Atmaca, 2010: 199). Esneklik işverene maliyet ve hareket avantajı sağlamakla birlikte, işçilerin daha güvencesiz çalışmalarının önünü de açmaktadır. Güvencesiz işlerde daha kolay işten çıkarma, belirsiz çalışma süreleri, değişken ve tanımsız işler, ücretlerin ve ödemelerin belirsizliği ve düzensizliği, sözleşmelerin muğlaklığı, ayrımcılık, sosyal haklardan mahrum kalma, mesleki eğitime erişimin kısıtlı olması, iş sağlığı ve güvenliği tedbirlerinden yoksunluk, sendikasızlık ve toplu iş sözleşmelerinden yoksunluk gibi olumsuzluklar söz konusudur (Genel-İş).

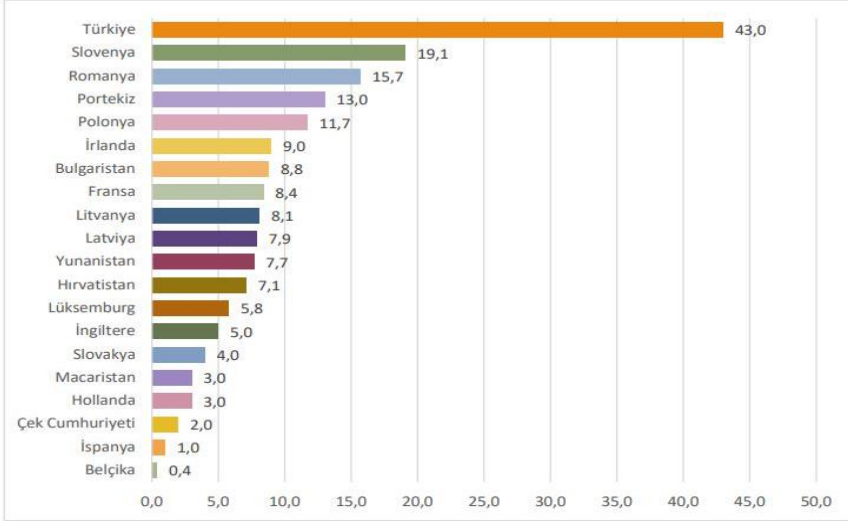
Her ne kadar Sanayi Devrimi sonrasındaki yaklaşık bir asırlık süreçte işgücünün korunmasında devlet yeterli iradeyi gösteremese de sosyalist söylemlerin ve hareketlerin yaygınlaşması sonrası ve özellikle dünyada ulus devletlerin yayılmaya başlaması ile işgücünün korunmasında devlet önemli bir unsur olmuştur. Birleşmiş Milletler, Uluslararası Çalışma Örgütü ve diğer bazı uluslararası kuruluşların sosyal devlet tanımlamalarında şu ortak noktalar öne çıkmaktadır: kadınlara ve erkeklere güvenli istihdam sağlayan, yeterli tatil ve dinlenme imkânları tanıyan, aileyi ve sosyal değerleri göz ardı etmeyen, gelirin yitirilmesi ve azalması durumlarında destek veren ve yeterli sağlık hizmetlerine erişimi güvence altına alan çalışma koşullarından yararlanmalarını sağlayan, hem geniş kesimlerin kapsanmasını hem de verimliliğin arttırılmasını hedefleyen bir işgücü piyasasına sahip olabilen

devlettir. Küreselleşme ile neoliberal politikaların güç kazanması sosyal devleti krize sokmuştur. Falk'a göre küreselleşmenin yırtıcı özellikte olmasının sebeplerinden biri de devlet kavramını güçsüzleştirmesidir (Falk, 2001). Günümüzde küresel birçok şirket sahibinin mal varlıklarının birçok ülkenin milli hasıllarının toplamından fazla olduğu görülmektedir (Forbes). Ekonomik düzendeki ana sanayi-yan sanayi kavramları düşünüldüğünde zincirleme yoluyla dünya ekonomisinin küresel dev şirketler tarafından şekillendiğini ifade etmek mümkün olacaktır. Bu durum emek-sermaye dengesini sermaye lehine bozmakta, işgücünün korunmasına yönelik ciddi bir zafiyet oluşturmaktadır.

Küreselleşme ve Ücretler

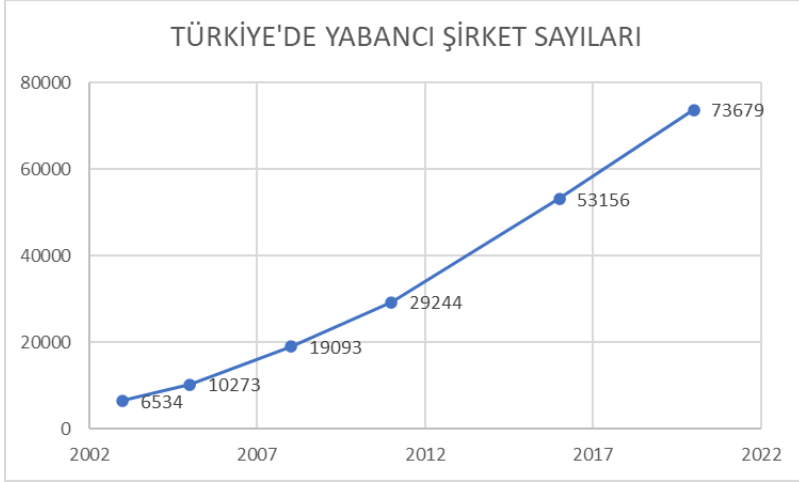
Küreselleşme sürecinde korumacı özelliğini yitiren devlet, ekonomik düzende ücreti kontrol altına almakta zorlanmaktadır. Gerek bölgesel anlamda, gerekse demografik anlamda ucuz işgücü nerede ise oraya konuşlanabilme gücüne sahip olan küresel şirketler, bu sayede ücret seviyelerini minimum düzeyde tutmayı başarabilmektedir. Grafik-1'de de görülebileceği üzere başta Türkiye'de olmak üzere birçok ülkede işgücünün önemli bir oranı asgari ücret seviyesinde çalışmaktadır.

Grafik 1: AB Ülkelerinde ve Türkiye’de Asgari Ücretle Çalışanların Toplam Çalışanlara Oranı % (Kaynak: Habernediyor.com)

Grafik-2’de yıllara göre Türkiye’de artan yabancı şirket sayılarına bakıldığında her yıl yabancı şirket sayısında artış olduğu görülmektedir. Bu artışın bir sebebi olarak yabancı şirketlerin Türkiye’de sıfırdan yeni yatırım kurmaları olduğu gibi, son yıllarda özellikle Türkiye’nin büyük köklü marka şirketlerini satın almaları da gösterilebilir. Yıllar itibariyle yabancı şirket sayısı artmaktayken Türkiye İstatistik Kurumunun verilerine göre asgari ücret tutarı dolar seviyesinde yıllar içinden düşmektedir.

Grafik 2: Türkiye’de Yabancı Şirket Sayıları 2003 – 2020 (Kaynak: Tekgıda-İş Sendikası)

Yabancı şirketlerin artış göstermesine karşılık Türkiye’de ücret seviyelerinin düşmesi küreselleşmenin işgücü piyasalarında ücret seviyelerini azaltıcı etki yapabileceğine yönelik bir gösterge olarak kabul edilebilir.

Küreselleşmenin İşsizliğe Etkisi

Küreselleşmenin işsizlik üzerindeki en büyük etkisi son çeyrek asırda hızla etkisini artıran küresel krizler ile hissedilmektedir. Küreselleşme bağlamında yaşanan değişim ve dönüşümlere ayak uyduramayan milli ve küresel piyasalar, çoğu zaman spekülâtif nitelikli finansal krizlerle karşı karşıya kalmaktadır (Yılmaz ve Çetin, 2007). Krizler karşısında sermayenin kendisini geri çekme ve uygun koşullar oluşana kadar kendisini korumaya alma kabiliyetine karşın, işgücünün bu duruma aynı şekilde tepki gösterememesi işgücü açısından travmatik bir durum olarak nitelendirilebilir. Yeni bir iş bulana kadar yaşanan maddi ve manevi zorluklar emek açısından son derece güç bir duruma karşılık gelmektedir.

Tablo 1: Dünyada Yıllara Göre İşsizlik (Kaynak: ILO- World Employment and Social Outlook Trends 2023)

İşsizlik	Yıllar	2000	2001	2009	2020	2021	2022	2023	2024 (Projeksiyon)
Toplam	Milyon kişi	167,1	200,4	191,9	235,2	216,4	205,2	208,2	210,9
Toplam	Yüzde	6,1	6,3	5,5	6,9	6,2	5,8	5,8	5,8
Kadın	Milyon kişi	67,9	79,9	77,3	90,3	86,5	81,9	83,5	84,7
Kadın	Yüzde	6,2	6,4	5,6	6,7	6,2	5,8	5,8	5,9
Erkek	Milyon kişi	99,2	120,6	114,7	144,9	129,9	123,3	124,7	126,3
Erkek	Yüzde	6	6,3	5,5	7	6,1	5,7	5,7	5,7
Genç	Milyon kişi	66,9	73,6	67,6	77,8	71,4	69	70,1	71,1
Genç	Yüzde	12	13,2	13,7	16,4	14,7	14	14,1	14,2

2000’li yıllarda tüm dünyada yaklaşık 167 milyon kişi işsiz iken 2008 küresel krizinden sonra bu sayı 200 milyonu geçmiştir. Covid-19 Pandemisinin ardından bu sayı 240 milyonlara yaklaşmıştır. Kırılgan bir ekonomiye sahip olan Türkiye ekonomisi için de benzer durum söz konusudur. Önceden tek haneli olan işsizlik oranları, Türkiye ekonomisini sarsan 2001 Ekonomik Krizi sonrası tekrardan çift haneli rakamlara çıkarak 2002 yılında %10,3 seviyesine ulaşmıştır (Yıldız, 2022). Takip eden yıllarda da bir nebze aşağı düşse de %10 seviyelerinde çok fazla uzaklaşmamış, hatta 2019 yılında %13,7 ile rekor seviyeye ulaşmıştır. On binlerce işgücüne istihdam olanağı sağlayan küresel şirketler buldukları ülkelerde kârlılıklarının azalması veya daha ucuz işgücü imkânlarını değerlendirmek istemeleri nedeniyle şirketlerini, fabrikalarını bir anda kapatabilmekte ve bir anda yine on binlerce işgücünün işsiz kalmasına sebep olabilmektedir (Yılmaz ve Çetin, 2007).

Küreselleşmenin İşgücüne Diğer Etkileri

Temel olarak ele alındığında ücret seviyeleri ve işsizlik oranları açısından işgücüne olumsuz etkileri olan küreselleşmenin, bunlar dışında da işgücü piyasalarına ve onun ana aktörü olan işgücüne çok sayıda etkileri bulunmaktadır. Emek piyasasının temel özelliklerinin hemen hemen hepsinde küreselleşmenin işgücüne etkileri olduğu gözlemlenebilir.

Küreselleşmenin işgücününün mesleki gelişimine etkisine bakıldığında; Adam Smith 1776 yılında kaleme aldığı Ulusların Zenginliği kitabında emek ücretinin bileşenleri arasında işçinin mesleki anlamda gelişimini de emeğin elde edeceği karşılıklar arasında göstermiştir (Smith, 1997). Buna göre emek yaptığı işe karşılık olarak, geleceğini güvenceye almak için mesleki gelişim ve uzmanlık beklentisi içindedir. Küresel şirketlerin on binlerce çalışandan oluşan büyük organizasyon yapılarında standardizasyona ve aşırı iş bölümüne dayalı görev tanımları ile bu şirketlerde çalışan çoğu işçiye mesleki gelişim anlamında çok fazla fırsat sunmadıkları tahmin edilebilir. Ancak bunun aksine küresel şirketler gelişmiş ekonomilerdeki teknik bilgiyi birçok ülkeye taşıyarak emeğin bir kısmının da mesleki gelişimine önemli katkılar yapmaktadır. Bu şirketlerde standart işleri yapan kişilerin işsiz kalması durumunda iş bulma oranı zayıftır veya alt pozisyonlarda iş bulabileceklerdir. Özellikle hizmet sektöründe standart işlerde çalışan kişiler herhangi bir krizde işsiz kalma durumunda iş bulmakta zorlanabilmekte, ömür boyu niteliği düşük işlere mahkûm olmaktadır.

Mali gücü fazla ve mobilitesi yüksek olan küresel sermaye endüstri ilişkileri yoluyla ücretlerin artması durumlarında kolaylıkla operasyonlarını daha farklı ülkelere taşıyabilmekte ve sendikalaşmayı olumsuz etkileyebilmektedir. Zaten bu şirketlerin endüstri ilişkileri güçlü coğrafyaları seçmedikleri bilinen bir husustur. Sendikalaşmayı ve toplu pazarlık sürecini tehdit olarak gören küresel sermaye mali gücünü ve mobilite yeteneğini toplu pazarlık sürecinde masaya koyarak baskın duruma geçebilmektedir (Öztürk, 2007:484).

Küreselleşen dünyada küresel şirketler, tüketim ve üretim alışkanlıklarını yönlendirebilmekte, bireylerin finansal davranışlarını şekillendirebilmekte ve sonuçta işgücünü borçlandırılarak sermayeye daha bağımlı hale getirebilmektedir. Borç köleliği denilen bu kavram, işgücünün sürekli borçlandırılması sonrası onun işverene daha bağımlı hale gelmesini sağlamaktadır. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 2005'te yaptığı çalışmaya göre borç köleliği, tahminen 8.1 milyon insanı etkileyen en yaygın köleleştirme yöntemidir (ILO, 2005). Bireysel kredi kaynaklarının ve kredi kartı pazarının günümüzde çok uluslu şirketlerin elinde olması, bu şirketlerin tüketici davranışlarını büyük veri yönetimi ile gözlemleyerek şekillendirebilmesi, reklamlarla yönlendirebilmesi incelenmesi gereken başka bir konu olarak ortaya çıkmaktadır.

Sonuç Yerine

Bölgesel entegrasyon hareketleri 1950'li yıllarda başlamıştır. 2000'li yıllara gelindiğinde teknolojinin gelişmesi ile entegrasyon hareketleri daha da ivme kazanarak küreselleşmeyi hızlandırmıştır ve küreselleşme hala evrimini sürdürmektedir. Bu süreç ücretlilerin toplam gelirden aldığı payı düşürmüş, işsizliği beslemiş, sendikasız bir toplum ortaya çıkarmış, yeni çalışma biçimleri ile güvencesizliği körüklemiş ve bir taraftan da vasıfsız işgücünü ikame etmiştir. Kadınların işgücüne katılımı esnek çalışmanın yaygınlaştığı bu süreçte yükselerek devam etmektedir. 2019 yılında patlak veren ve yaklaşık 2 yıl süren Covid-19 Pandemisi döneminde bazı yazarlar tarafından küreselleşmenin bittiğine vurgu yapılsa da durum hiç de öyle olmamıştır. Hatta dünyadaki çoğu ülkede aşırı sağ hareketlerin güç kazanması bile ticari küreselleşmeyi geriye götürememiştir. Şimdiye kadarki sürecine bakıldığında işgücü piyasaları açısından genel olarak olumsuz etkiler taşıyan küreselleşme, bundan sonraki süreçte de bu olumsuzlukları sürdürmeye devam ederse, bu durumdan kendisinin de zararlı çıkabileceği ihtimali yüksektir. İktisadın üretici sermaye, üreten emek ve tüketen toplum ekseninde yaşamını sürdürdüğü gerçeği unutulmamalıdır. Her ne kadar dijitalleşme ve robot teknolojilerinin üretimde yaygınlaşması ile işgücüne olan talebin günden güne azalıyor olması küresel sermaye

açısından şimdilik bir avantajmış gibi görünse de bu durumun ilerleyen dönemler için sosyo-ekonomik açıdan etkileri olacaktır. Başta hükümetlerin olmak üzere sürdürülebilirlik felsefesini kabul etmiş olan çok uluslu küresel şirketlerin bu durum hakkında politikalar geliştirip, eyleme geçmeleri gereklidir.

KAYNAKÇA

Ayabakan, B. Ç. (2022) Avrupa'da Yaşlanma, Aktif Yaşlanma ve Kuşaklar Arası Çatışma İlişkisine COVID-19 Güncellemesi, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 83, 225-247

Bozkurt, V. (2000) Küreselleşme; Kavram, Gelişim ve Yaklaşımlar, *İş, güç Endüstri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 2(1)

Çelenk, H. & Atmaca, M. (2010) Esnek Çalışmanın İşgücü Maliyetlerine ve Rekabet Gücüne Etkisi: Tekstil Sektöründe Bir Uygulama, *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 8(2) 2010, 183-202

DİSK/Genel-İş, Güvencesiz Çalışmanın Özellikleri Nelerdir?, Çevrimiçi: <https://www.genel-is.org.tr/guvencesiz-calismanin-ozelliklerinelerdir,2,11619>, 05.05.2022

Ekodialog, Özgün Ekonomi ve Makale Arşivi, Çevrimiçi: https://www.ekodialog.com/Hizmet_Ekonomisi/hizmet_ekonomisi_buyume.html, 17.12.2023

Erginoğlu, A. (2021) Büyük İstifa. Çevrimiçi: <https://www.linkedin.com/pulse/b%C3%BCy%C3%BCK-istifa-alim-erginoglu/?originalSubdomain=tr>

Erkal, M. (1980) Beyin Göçü, *Sosyoloji Konferansları*, 18, 73-80.

Falk, R. (2001), *Yırtıcı Küreselleşme - Bir Eleştiri*, İstanbul: Küre Yayınları

Forbes 100th Anniversary: The World of Forbes' International Editions, Çevrimiçi: <https://www.forbes.com/sites/msolomon/2017/09/19/forbes-100th-anniversary-the-world-of-forbes-international-editions/?sh=60767e94300b>, 02.02.2023

Habernediyor (2019) <https://www.habernediyor.com/gundem/avgari-ucetli-sayisinde-avrupa-da-birinciyiz-h16839.html>

ILO (2005), Global Report on Forced Labour in Asia: debt bondage, trafficking and state-imposed forced labour". Promoting Jobs, Protecting People. International Labour Organization.

ILO (2023) World Employment and Social Outlook Trends 2023

Kıvılcım, F. (2013) Küreselleşme Kavramı ve Küreselleşme Sürecinin Gelişmekte Olan Ülke Türkiye Açısından Değerlendirilmesi, *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi*, 5(1), 219-230

Koç, S. (2020) Paranın Dijitalleşmesi ve Merkez Bankası Dijital Para Olasılığı, *Akademik İzdüşüm Dergisi*, 5(2), 196-204

Öztürk, M. (2007) Türkiye'de ve dünyada yeni sendikal perspektifler, *Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi*, 53, 477-514

Smith, A. (1997), Ulusların Zenginliği, Çev. A. Yunus ve M. Bakırcı, İstanbul: Alan Yayıncılık

Tari, Y. (2020) Küreselleşme, Çalışma ve Çalışmanın Geleceği, Akademik Kaynak, Çevrimiçi: <https://www.akademikkaynak.com/kuresellesmecalisma-ve-calismanin-gelecegi.html>, 02.11.2023

Tekgıda-İş Sendikası Raporları

Törüner, M. & Lordoğlu, K. (1991) *Çalışma Ekonomisi*, İstanbul: Beta Yayınları

Yıldız, K. (2022) *Türkiye İşgücü Piyasası Sorunları, Politikaları ve Öneriler*, Çanakkale: Paradigma Akademi Yayınları

Yılmaz, A. S. & Çetin, B. N. (2007) Küreselleşmenin İşsizlik Üzerine Etkileri, *e-Journal of New World Sciences Academy*, 3(1), 15-27

Yüceol, H. M. (2005) Küreselleşme, Yoksulluk ve Emek Piyasası Politikaları, *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 14(2), 493-512

BÖLÜM VIII

Avrupa ve Türkiye'nin Göç Politikalarında Kalkınma Perspektifi

Ayşem Biriz KARAÇAY¹

Giriş

Bu çalışmada on ikinci yılını geride bırakan Suriye'deki iç savaşın ardından Türkiye'nin ortaya koyduğu göç politikaları kalkınma kuramı bağlamında tartışılacak, daha sonra söz konusu politikaların uygulanmasında öne çıkan paydaşlar (yerel yönetimler/kalkınma ajansları ve sivil toplum örgütleri) bu bağlamda değerlendirilecektir. İlk olarak göç ve kalkınma kavramının/ilişkisinin gelişiminde öne çıkan kuramsal yaklaşımlara yer verilecek söz konusu tartışmalar ışığında Avrupa'dan ulusal örneklerin uygulamaları değerlendirilecektir. Daha sonra Türkiye'nin göç politikaları Suriye iç savaşı sonrası ele alınacak, ardından bu politikaların önemli bir paydaşı olarak öne çıkan yerel yönetimler/kalkınma ajansları ve sivil toplum örgütleri irdelenecektir. Kalkınma; ülkenin ekonomik, toplumsal, siyasal

---

¹ Dr. Öğretim Üyesi, İstanbul Ticaret Üniversitesi.

yapılarının dönüşerek insan yaşamının her alanında ilerlemesi bu bağlamda da toplumun refahının artmasıdır. Bir diğer deyişle kalkınma sadece sayılarla belirlenen ekonomik büyümeyi içermekle kalmayıp, günümüzde bunu aşan tartışmaların gelişimini de kapsayan bir kuramsal çerçevenin içine oturmaktadır. Dolayısıyla kalkınma anlayışı sadece yapısal dinamikleri içermemekte, sosyal ve insani boyutu da ele alan daha kapsayıcı bir yaklaşıma doğru evrilmektedir. Bu yeni yaklaşım makroekonomik yapı ile yoksulluğun ve eşitsizliğin azaltılması, sosyal politikaların belirlenmesi ve kalkınmanın sağlanması bileşenleri arasında denge gözetilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

Göç ve Kalkınmaya Dair Kuramsal Tartışmalar

Kalkınma kuramına dair tartışmalar, 1950’li yıllarda, modernleşme, Batılılaşma sanayileşme ve ilerleme gibi kavramlar çerçevesinde gelişmiş, izleyen yıllarda yoksulluk, (dengesiz) gelir dağılımı, ekonomik büyüme ve yapısal dönüşümlerin öne çıktığı kavramsal temalar bu kuramsal yaklaşımı şekillendirmiştir. Günümüze gelindiğinde, kalkınma kuramı, artan ve çeşitlenen göç hareketlerinin de etkisiyle insani gelişme ve sürdürülebilir kalkınma gibi kavramlar ekseninde yeniden yorumlanmıştır. 1950’lere kadar ekonomik boyutu için ilerlemenin kullanıldığı, sosyal boyutu için modernleşmenin kullanıldığı, politik boyutu için Batılılaşmanın kullanıldığı kalkınma teriminin 1950’ler itibari ile ekonomik büyüme ile açıklandığı ve ölçüldüğü görülür (Savcı ve Ergöçmen 2019). Bu yıllarda gelişmişlik ve az gelişmişlik ekonomik büyüme bağlamında değerlendirilmiştir. Ancak izleyen yıllarda yapısal sorunların ve dönüşümlerin bu tartışmaya şekil verdiği, kalkınmanın ekonomik büyüme yerine istihdam ve üretimde yapısal dönüşümlerle yeniden ele alınması gerektiği dile getirilmiştir (Mihçı, 1996; Savcı ve Ergöçmen 2019).

Amartya Sen’in (2000) yapabilirlik yaklaşımı ile birlikte, 1980’li yıllarda çok boyutlu bir kalkınma perspektifi yeşermiş, bu yıllardan itibaren kalkınma tartışmalarında insanı merkeze alan çok boyutlu bir bakış açısı öne çıkmıştır. Kalkınma ve göç arasındaki

ilişkiyi çok boyutlu bir perspektiften ele alan Martin (1993) ve Martin ve Taylor'ın (1996) araştırmaları ülkelerin kalkınma düzeylerinin yükselmesiyle ortaya çıkan gelir seviyesindeki artışın göç etme eğilimlerini artırdığını göstermişlerdir. Söz konusu çalışmalara göre, göç sürecinde gelişen sosyal ve kültürel ağlar göç etme risklerini ve maliyetlerini azaltırken, kalkınmışlık düzeyi belirli bir seviyeye ulaştıktan sonra göç kendiliğinde azalacak ve göç veren ülkeler göç alan ülkelere dönüşeceklerdir. 2000'lerden bu yana kalkınma tartışmalarında hak ve özgürlükler alanının küreselleşme ve göç süreçleriyle genişleyebileceği öne çıkmıştır (Memişoğlu ve Yiğit, 2019). De Haas (2010) iletişim ve ulaşım imkanlarının genişlediğini; malların, fikirlerin, kişilerin, finansın küresel ölçekte daha kolay hareket edebildiğini, dolayısıyla günümüzde göçün artık sıfır toplamı bir oyun olarak görülemeyeceğini ifade etmektedir. Göçe dair süreçlerin “kayıp” veya “geri kazanım” çerçevesinden ele alınmadığı dile getiren De Haas (2010) göç-kalkınma arasındaki ilişkiyi, sosyal göstergeler, teknolojik gelişmişlik, ekonomik yapı ve demografik geçiş aşamaları altında ele almayı önerir.

Sonuç olarak bu kuramsal tartışmalar ekseninde göçün kalkınma planlamasına dahil edilmesi, göçün, insani gelişimin her açısını etkileyen bir konu olarak görülmesini sağlar. Ayrıca, göçün daha geniş kalkınma stratejisinin bir parçası olmasına ve böylelikle uyumlu bir yaklaşımın geliştirilmesine olanak tanır. Bununla birlikte, mevcut mevzuat ve politika çerçevelerindeki boşlukların belirlenmesine yardım eder. Uluslararası ortakların kaynaklarının kalkınma planları için seferber edilmesi sayesinde de göçle ilgili faaliyetlere fon ve teknik destek sağlanmasını kolaylaştırır.

Göç Kalkınma ve Avrupa'dan Örnekler

Ulusal örneklere bakıldığında, onbir Avrupa ülkesinin göç ve kalkınma politikalarını ve uygulamalarını haritalandıran ICMPD ve ECDPM projesi (2013) önemli bulgular sunmaktadır. Proje kapsamında, söz konusu ülkelerde göç ve kalkınma politikalarına ilişkin yaklaşımlardaki tutarsızlıklar ortaya konmuş, bunun yanı sıra, zaman içinde göç ve kalkınma politikalarına dair değişen genel

yaklaşım ve anlayışlar tespit edilmiştir. Buna göre, başlangıçtaki yaklaşımlarda, kalkınmanın ekonomik açıdan ele alındığı, göçmenlerin kaynaklarına ve menşe ülkelerin politikalarına ve elde ettikleri fayda üzerine odaklanan, geçici göçün tercih edildiği bir anlayış görülmüştür (ICMPD & ECDPM, 2013). Daha yeni yaklaşımlar da ise araştırma bulguları kalkınmada insani gelişim yaklaşımını esas alan, göçmenlere yapılan muamele ve göçmenlerin hakları üzerinde odaklanan, hedef ülkenin göç politikalarına dikkat eden, bu ülkelerin elde ettiği faydaları kabul eden, şehirler (belediyeler) ve yerel makamların daha etkin olduğu bir perspektifi göstermiştir (ICMPD & ECDPM, 2013).

Çalışmanın bulguları, ayrıca, Avrupa’da net ve tutarlı bir göç ve kalkınma anlayışı olmadığını, politikalara öncü bakanlıkların işlere yön verdiğini, göçün sıklıkla bir fırsattan ziyade bir zorluk olarak gösterildiğini göstermiştir. Ayrıca, kalkınmanın yoksulluğu azaltma aracı olarak ifade edildiğini ve kabul politikalarının da (sadece) beceri sahibi göçmenlere odaklı olduğunu ortaya koymuştur (ICMPD & ECDPM, 2013). Sonuç olarak, haritalandırılan ülkelerin sadece yarısı, kalkınma endişelerini göç politikasıyla ilgili bir alana aktif olarak entegre etmeyi amaçlamaktadır (Almanya, Norveç, İsveç, İsviçre ve Birleşik Krallık). Vakaların çoğunluğunda dikkatler beceri sahibi göçmenlerin alımı üzerinde odaklanmış, haritalandırılan ülkelerin çok azında, politika tartışmaları kapsamında kalkınma için düşük beceri sahibi işçilerin kabulü alanında uyum dikkate alınmıştır (ICMPD & ECDPM, 2013).

İzleyen yıllarda, dünya kamuoyu, Arap Baharı’nın, Suriye’deki iç savaşın, Afganistan ve Afrika’nın bazı ülkelerinde yaşanan katliamların birçok insanın ölümüne ve ülkelerini terk etmelerine neden olan insani krizlere tanıklık etmiştir. Öyle ki 2015 yılında, Avrupa’ya ulaşan veya ulaşmaya çalışan mülteci sayısı, İkinci Dünya Savaşı’ndan bu yana yaşanan en büyük “mülteci krizinin” patlamasına neden olmuş; 2015 yılında AB üye ülkelerinde 1,2 milyondan fazla ilk sığınma başvurusu yapılmış ve gidilmek istenen ilk ülke Almanya olmuştur. 2015’in bahar aylarından

itibaren Akdeniz ve Ege üzerinden Avrupa'ya sistematik mülteci akınının artışıyla derinleşen kriz, AB içinde çok ciddi bir kriz yönetimi ve koordinasyon sorununu da beraberinde getirmiştir. Avrupa Komisyonu ve Almanya önderliğinde, Avrupa ortak sığınma sisteminin reforme edilmesi ve mültecilerin belirli kotalar doğrultusunda mevcut Üye Devletlerde yeniden yerleştirilmesi esaslarına dayanarak geliştirilmeye çalışılan “Avrupa çözüm planı”, yerini zamanla krizin Türkiye gibi üçüncü ülkelere havale edilerek dışsallaştırılması yoluyla çözülmesi çabalarına bırakmıştır (Saatçioğlu, 2017). Bu bağlamda AB, mülteci krizinin yönetiminde, değer ya da hak temelli bir topluluktan ziyade çıkar-temelli, problem-çözücü bir örgüt olarak ön plana çıkmıştır. Özetle, AB krizi dışsallaştırılarak çözmeye çalışmıştır.

Gelinen noktada, AB'nin kendi temel değerleri, demokrasi ve insan haklarından uzaklaşmış olması, normatif gücünü ve meşrutiyetini gölgelemekte ve daha ziyade “işlevsel” bir yapılanmayı belirgin kılmaktadır. Bir diğer deyişle, 2017'den bu yana rekor sayıda seyreden göçmen girişi önemli ölçüde düşmesine rağmen, Avrupa'da devam eden siyasi ve sosyal kriz, bugün de sağ popülist partilerin yükselişi ve göçmen karşıtı söylemlerin artmasıyla kutuplaşarak devam etmektedir. Bu bağlamda, 2019 yılında CARITAS'ın yayınladığı çalışma, ICMPD ve ECDPM araştırmasından bugüne aradan geçen zaman içinde değişen göç ve kalkınma perspektifini göstermesi açısından önemlidir.

“Common Home: Migration and Development in Europe and Beyond”, (Caritas Europe, 2019) adlı çalışma Avrupa toplumunun kalkınma konusunda olumlu görüşlerini ve aktif katılımını teşvik etmeyi amaçlayan Avrupa çapında bir farkındalık artırma projesi olan MIND'ın (Ekim 2017-Eylül 2020) bir parçasıdır. Bu yayın, Avusturya, Belçika, Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, Almanya (Bavyera), İtalya, Hollanda, Portekiz, Slovakya, Slovenya ve İsveç'i kapsayan 11 “Common Home” çalışmasının bulgularına, tanıklıklarına ve iyi uygulamalarına, Avrupa ve uluslararası istatistik veri tabanlarının analizine ve ikincil kaynakların gözden geçirilmesine dayanmaktadır.

Araştırma bulguları incelenen tüm ülkelerde göçmenlerin istihdam, istihdam yaratma ve yenilik faaliyetleri yoluyla göç ve kalkınma bağlamında çok önemli rol oynadığına işaret etmektedir (Caritas Europe, 2019). Bu olumlu katkı, özellikle yoğun göç veren ve olumsuz demografik eğilimlere sahip ülkelerde (Bulgaristan, Slovakya, Portekiz ve İtalya) ve aynı zamanda Almanya, Hollanda, Belçika ve İsveç gibi daha dinamik ülkelerde görülmüştür (Caritas Europe, 2019). Araştırma kapsamındaki ülkelerin çoğunda, göçmenler büyük oranda düşük vasıflı sektörlerde (tarım, inşaat, imalat, küçük ölçekli ticaret) çalışmakta, ancak yüksek vasıflı ve yüksek teknoloji alanlarındaki (araştırma, bilişim, tıp meslekleri) varlıkları artmaktadır (Caritas Europe 2019).

Genel olarak, Avrupa ülkelerinden ayrılan işçi dövizlerine odaklanan popüler algının aksine, Common House araştırmalarına katılan tüm ülkeler göçmenlerden önemli finansal girişler almaktadır. Bulgaristan, Çek Cumhuriyeti, İtalya, Slovakya, Slovenya ve Portekiz örneğinde görülen bu girişler ekonomik büyümeye ve yerel tüketimin sürdürülmesine katkıda bulunmaktadır. Yine var olan popüler algının aksine, araştırma bulgularına göre, göçmenler genellikle sosyal koruma sistemlerine aldıklarından daha fazla katkıda bulunmaktalar (Caritas Europe, 2019).

Çalışma, araştırmaya dâhil olan ülkelerde göçmenlerin kalkınma bağlamında Avrupa'daki bütünsel insani gelişimini kolaylaştıran politika ve uygulamaları özetlemektedir: Göçmen ve mültecilerin haklarının korunmasına yönelik mevcut yasal çerçeveler, 2030 Sürdürülebilir Kalkınma Amaçları, Küresel Göç Sözleşmesi ve Kentsel Gündem gibi. Bu yeni politika çerçeveleri kalkınmanın uzun vadeli ve sürdürülebilir olması prensibini sağlayan etkin bileşenlerdir (Caritas Europe, 2019). Ayrıca, sosyal ve kültürler arası diyalogu teşvik eden uygulamaların, işyerindeki entegrasyon politikaları ve uygulamalarının, göçmenlerin sosyal katılımını teşvik eden politika ve uygulamalar ile göçmenlerin ve/veya göçmen ve diaspora kuruluşlarının sosyal ve politik faaliyetlere katılımını teşvik etmeye çalışan uygulamaların da hem

kalkınma hem de bütüncül insani gelişimi teşvik ettiği, araştırmada ifade edilmektedir (Caritas Europe, 2019). Öte yandan, göçün kalkınma potansiyelini tehdit eden ve bütünsel insani gelişme üzerinde olumsuz etkisi olan bir dizi engel de ortaya konmuştur. Örneğin, popülist politikacılar ve genellikle medya tarafından körüklenen, göçmenlere ve göçe yönelik olumsuz tutum ve söylemler, göçmen yanlısı yasama süreçlerini sekteye uğratmakta, ayrımcı uygulamaların yayılmasına, göçmenlerin yaptığı katkıların ya küçümsenmesine ya da görmezden gelinmesine de yol açmaktadır (Caritas Europe, 2019).

Varış ülkelerindeki göç ve göçmenlerin gelişme potansiyelini sınırlayan engellerin çoğu, genel olarak yetersiz ekonomik, sosyal, kültürel ve politik katılımı ilgilidir. Bu engellerin örnekleri arasında, işgücü piyasasına erişim ve katılım eksikliği; sosyal haklara erişim eksikliği; sınırlı sosyal katılım; ve göçmenlerin algıladıkları “ötekilik”ten kısmen reddedilme veya korkma yer almaktadır. Ayrımcılığa izin verme, sosyal ve ekonomik marjinalleşme yaratma, insanları “sistemin dışına” itme gibi politika ve uygulamalar Avrupa'nın sürdürülebilir kalkınmasına katkıda bulunacak göç potansiyelini zayıflatmadır. Göçün güvenleleştirilmesi de dahil olmak üzere AB düzeyinde başka ek engeller de araştırma bulguları arasında yerini almıştır: yasal göç konusunda yetersiz ilerleme; mültecilerin, sığınmacıların ve göçmenlerin haklarının yetersiz korunması; Avrupa Ortak İltica Sistemi'nin (CEAS) durdurulan reform süreci gibi (Caritas Europe, 2019).

Sonuç olarak, araştırma yerli nüfusun tepkilerini de ciddiye alan daha kapsayıcı entegrasyon modellerini içeren uzun vadeli, küresel bir yaklaşıma ihtiyaç olduğunu ifade etmektedir. Zira, göçmenlere karşı artan olumsuz tutum ve söylemler, Avrupa'daki sosyal uyumu aşındırmakta ve göçmenlerin varış ülkelerine ve menşe ülkelere katkılarının tanınmasını/görünmesini engellemektedir. AB ve üye devletlerin çelişkili dış politika hedefleri yüzünden göçmenlerin bütünsel insani gelişimi ve insanlık onurları tehlikeye atılmaktadır. Göç yaşamın doğal bir parçasıdır.

Dolayısıyla, göçmenlerin çaresizlikten değil, daha çok güvenli ve yasal yollardan kişisel "yaşam projeleri"ni gerçekleştirmeleri gözetilmelidir. Bu yayının bulguları, doğru yapılar ve yasal fırsatlar verildiğinde, devletlerin yalnızca göçmenlerin ve ailelerinin bütünsel insani gelişimine değil, aynı zamanda topluluklara ve sürdürülebilir kalkınmaya katkıda bulunmak için göç potansiyelini geliştirmeleri gerektiğini de doğrulamaktadır.

Suriye İç Savaşı'nın Ardından Türkiye'nin Göç Politikalarına Genel Bakış

Türkiye, 2014 yılından bu yana dünyanın en büyük geçici koruma sağlanan nüfusuna ev sahipliği yapmaktadır. 2 Şubat 2023 itibarıyla geçici koruma sağlanan Suriyelilerin sayısı 3,5 milyonu aşmış olup bunların neredeyse yarısı çocuklarından oluşmaktadır. Ayrıca Türkiye, diğer ülkelerden gelen yaklaşık 320.000 uluslararası koruma başvurusu ve statü sahibine ev sahipliği yapmaktadır. Hâlihazırda geçici koruma sağlanan Suriyelilerin yaklaşık yüzde 99'u Türkiye'nin 81 ilindeki kentsel ve kırsal alanlarda yaşamaktadır; kalan yedi Geçici Barınma Merkezinde (GBM) ikamet edenlerin oranı yüzde bir civarındadır. Çoğunluğu güneydoğu Türkiye'deki illerde ve İstanbul, Bursa, İzmir ve Konya gibi büyükşehirlerde ikamet etmekte, artan hayat pahalılığı da dâhil olmak üzere genellikle benzer ihtiyaç ve zorluklarla karşılaşan ev sahibi toplum ile birlikte yaşamaktadır.

Türkiye'nin 2013 tarihli Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu (YUKK) ve Geçici Koruma Yönetmeliği, yabancıların Türkiye'de hukuka uygun bir şekilde kalmaları, kayıt altına alınmaları, belgelendirilmeleri ve hak ve hizmetlere erişimleri için kapsayıcı bir yasal çerçeve sunmaktadır. Türkiye geçici koruma sağlanan Suriyelilere, uluslararası koruma başvuru sahiplerine ve statü sahiplerine, YUKK'ta ve Geçici Koruma Yönetmeliği'nde öngörüldüğü üzere sağlık, eğitim ve sosyal hizmetler gibi ulusal sistemlerdeki hizmetlere erişim sağlamaktadır. Ayrıca Geçici Koruma Sağlanan Yabancıların Çalışma İzinlerine Dair Yönetmelik ile Uluslararası Koruma Başvuru Sahibi ve Uluslararası Koruma

Statüsü Sahibi Kişilerin Çalışmasına Dair Yönetmelik'e dayanarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı (ÇSGB), Türkiye'ye sığınan yabancılara çalışma izinleri aracılığıyla kayıtlı istihdam olanakları sunulmaktadır.

YUKK'un 103. Maddesi kapsamında kurulan Göç İdaresi Başkanlığı (GİB) göç konusunda politika ve strateji belirlemek, yabancının ülkeye giriş çıkış işlemlerinin gerçekleştirilmesi, düzensiz göçle mücadele gibi işlemlerin yürütülmesi amacıyla faaliyete geçmiştir. Kuruluş maddesinin de gösterdiği şekliyle göç alanında uzmanlaşmış bir kurum ihtiyacının giderilmesi hedeflenmiştir. GİB'in görev ve sorumlulukları 104. Maddede belirtilmiştir. Genel hatlarıyla bakıldığında göç konusunda politika belirlemek, mevzuat gelişimini ve stratejilerin uygulanmasını sağlamak başlıca görevleri arasındadır. Yasa dışı göçle mücadele, geçici korumayla ilgili işlemlerin yürütülmesiyle birlikte göç alanında çalışacak ya da destek verecek kamu kurum ve kuruluşları arasında koordinasyon sağlamak ve bunlara destek olmak ve ülkedeki yabancının uyum süreçlerinin yürütülmesi de GİB'in görevleri arasında yer almaktadır (YUKK, 2013: m.104).

Kanunla kurulan diğer bir kurum da Göç Politikaları Kurulu olmuştur. Göç yönetiminde izlenecek stratejinin belirlenmesinde İçişleri Bakanlığı ile birlikte çalışacak kurul 2018 yılı itibariyle Göç Kurulu ismini alarak yoluna devam etmiştir. Aynı kanunla müdürlüğe bağlı komisyonlar kurulmuştur. Kurulan komisyonlar arasında; Göç Danışma Kurulu, Uluslararası Koruma Değerlendirme Komisyonu, Düzensiz Göçle Mücadele Koordinasyon Kurulu gibi komisyonlar yer almıştır. YUKK, sosyal dahiliyeti güçlendirmek, kendi kendine yeterliliği teşvik etmek ve ev sahibi toplum ile yabancı toplulukların (geçici ve uluslararası koruma sağlanan kişiler de dahil olmak üzere) uyum içinde yaşamasına imkan tanımak adına, uyum kavramını da Türkiye'deki yasal çerçeveye dahil etmiştir. Bu bağlamda Türkiye sosyal uyum çalışmalarına yönelik olarak 2018 yılında Uyum Strateji Belgesi ve Ulusal Eylem Planını kabul etmiştir. Bununla uluslararası/geçici koruma başvuru ve statü sahipleri dahil yabancılar ile ev sahibi toplum arasındaki karşılıklı

uyumu kolaylaştırmanın yanı sıra yabancıların başkalarının yardımı olmadan, sosyal hayatın her alanında bağımsız şekilde aktif olabilmek için gereken bilgi ve becerilerle donatılması amaçlanmıştır.

Türkiye, mültecileri desteklemek amacıyla iki önemli şartlı nakit transferi programını hayata geçirmiştir: Acil Sosyal Güvenlik Ağı (SUY) ve Şartlı Eğitim Nakit Transferi (ŞEY) programları. Bu iki program, Türkiye'deki Suriyeli mültecilere sağlanan sosyal koruma planının merkezinde yer almaktadır. Avrupa Birliği tarafından finanse edilen Sosyal Uyum Yardımı (SUY) ve Tamamlayıcı SUY (T-SUY) programları, geçim kaynaklarına yönlendirilemeyen ve en hassas durumda olan geçici ve uluslararası koruma sağlanan yaklaşık 1,9 milyon kişiye temel nakit desteği sağlamaktadır. Türkiye İş Kurumu (İŞKUR), Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığına bağlı Sosyal Hizmet Merkezleri ve diğer yerel kurumlar aracılığıyla sosyal hizmetlere ve istihdam hizmetlerine erişime yardımcı olmak için Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile yakın bir şekilde çalışmaktadır.

Türkiye'nin iltica konusundaki hukuki çerçevesinin en belirgin eksikliklerinden biri, sığınmacılara devlet tarafından finanse edilen barınma olanaklarının sağlanmamasıdır. Bu durum, kişilerin ciddi ayrımcılık ve ihlale maruz kalması riskini doğuran evsizlik veya standart altı yaşam koşullarına yol açmaktadır. Öte yandan, uluslararası kuruluşlar, STK'lar ve yerel yönetimler girişimcilik, beceri edinme, zanaatkarlık ve diğer eğitim programları gibi diğer birçok işgücü piyasası entegrasyon politikasını uygulamaya koymuştur. Bazıları özellikle kadınlara ve gençlere yöneliktir. Ancak bu çabaların çoğu küçük ve yerel düzeyde kaldığı ve merkezi hükümetle koordinasyon pek güçlü olmadığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çabalar, işgücü piyasası entegrasyonuna yönelik genel ortamı önemli ölçüde iyileştirmede yetersiz kaldığını söylemek mümkündür. Genel olarak, işgücü piyasası entegrasyon politikası çerçevesinin oldukça zayıf olduğu ve Suriyeli mültecilerin karşılaştığı işgücü piyasasının entegrasyon sorunlarına sistematik bir çözüm sunmadığı ifade edilebilir.

Türkiye'nin Göç Politikalarında Paydaşlar

Türkiye'nin göç yönetimi anlayışı ve kalkınma girişimleri, uluslararası standartlara ve göçmen haklarına uyumu sağlayan, bulguları ve bütüncül yaklaşımı kullanarak geliştirilen, göç ve göçle ilgili hususları paydaşlarla birlikte ele alan ve göçmenlerin ve toplumun sosyo-ekonomik refahını arttırmasına yönelik politika ve stratejiler bağlamında incelenecektir. Göç yönetimi, devletin tek aktör olduğu bir yönetim yapısı yerine devletle birlikte özel sektör ve sivil toplum kuruluşlarının da yönetimde söz sahibi olduğu yönetim yapısını esas alır. Devletin işlevleri revize edilerek artık devlet dışındaki aktörlerin de karar alma sürecine katılmalarının önü açılan bu anlayış başka kurum ve örgütlerin de katıldığı çok aktörlü bir yapı oluşturur. Siyasal ve ekonomik gücün tek bir merkezde toplanması yerine diğer aktörlerle de paylaşılması gerekliliği öne çıkar. Bir diğer deyişle, hala baskın konumda olan devlet işleri yapmak yerine yönlendirme görevini üstlenmektedir. Türkiye'de kalkınmaya duyarlı ve uyumlu bir göç politikasının geliştirilmesinde etkin olan paydaşlar türlerine (devlet-sivil toplum-özel sektör) ve faaliyet düzeylerine (yerel/bölgesel-ulusal-uluslar üstü) göre sınıflandırılabilir. Bu bölümde kalkınma kapsamında paydaş olarak etkin olan yerel yönetimler/kalkınma ajansları ve sivil toplum irdelenecektir.

Yerel Yönetimler ve Kalkınma Ajansları

Türkiye'de yerel/bölgesel kalkınma politikaları ve programlarının hazırlanmasında Devlet Planlama Teşkilatı (DPT) (sonradan Kalkınma Bakanlığı), ekonomiyle ilgili diğer bakanlıklar, Hükümet, Avrupa Birliği (AB), TBMM, TBMM'de temsil edilen siyasi partiler, Danıştay, Anayasa Mahkemesi, akademisyenler, İktisadi Kalkınma Vakfı (İKV), Türk Mühendis ve Mimar Odaları Birliği (TMMOB) önemli aktörlerdir. Yerel/bölgesel kalkınma politikalarının uygulanmasında kritik aktörler ise Kalkınma Bakanlığı, kalkınma ajansları, yerel yönetimler, İçişleri Bakanlığı, valiler ve valilikler, Avrupa Birliği, yerel ve küresel yatırımcılardır.

Dolayısıyla bu bölümde yerel yönetimler ve kalkınma ajanslarına göç yönetişimi bağlamında odaklanılacaktır.

Göç yönetişim bağlamında göçün kentlere dağıldığı ve yerel yönetim hizmetlerini kullandıkları göz önünde bulundurulduğunda göçten en çok etkilenenlerin yerel yönetimler olduğu görülmektedir. 6458 sayılı YUKK birçok alanda yenilikçi olmasına rağmen yerel yönetimler için çok dar ve sınırlı bir görev alanı çizmiştir. Öyle ki, kanunun 96. Maddesinin (3) fıkrasında göçmen ve mültecilere kültürel ve sosyal hizmetlerin sunulmasında işbirliği yapılması düşünülen aktörler arasında, “kamu kurum ve kuruluşları ile sivil toplum kuruluşları” açıkça belirtilirken, belediyelere uygulama kısmında yer verilmemiştir. Bu bağlamda, AB’nin Türkiye’ye yerel yönetimler konusunda ciddi eleştiriler yaptığı görülmektedir. Merkezi idarenin hala yerel yönetimlere yetki devri yapmaması, belediyelerin mali özerkliklerinin sağlanamaması yerel düzeyde katılımcı mekanizmaların işletilememesi gibi sorunlu alanlar ilerleme raporlarına yansımıştır.

Merkezi yönetimle yerel yönetim arasında kaynaklanan işlev, görev, yetki ve kaynak sorunları yüzünden yerel yönetimler merkezi yönetim karşısından sürekli arka planda olan birimler olarak görülmektedir. Her ne kadar bu sorunlar giderilmeye de çalışılsa, merkez ve yerel arasında halen yetki, kaynak ve denetim gibi sorunlarla karşılaşmaktadır. Özellikle denetim konusu yerel yönetimler üzerinde ciddi baskı oluşturmaktadır. Yerel yönetimlerin siyasal tercihlerinin merkezi idare ile aynı olmadığı dönemlerde baskı daha da katı yönde gerçekleşmektedir. Ayrıca, yerel yönetimlerin önünde mevzuat kaynaklı engeller de vardır. Göçmen ve sığınmacılara yönelik yapılacak desteğin hangi kanuna dayandırılacağı ve nasıl yapılacağı tanımlanmamış olması yerel yönetimlerin karşısına önemli bir problem olarak çıkmaktadır. Dolayısıyla, yerel idarecilerin doğrudan göçmenlere yardım yaparken zorlandıkları ve hizmet sunarken idari vesayete tabi oldukları görülmektedir.

Göçmenlere yardım yapan belediyeler, faaliyetlerini 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu ile 5393 sayılı Belediye Kanunu'nda aşağıda belirtilen maddelere dayandırmaktadır. 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu'nun 7. Maddesinin (m), (n), (v) fıkralarında ve ilçe belediyelerin görev ve yetkilerinin (d) fıkrasında “büyükşehir ve ilçe belediyeleri yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmeti yürütmek, geliştirmek” konusunda yetkili kılınmıştır. Büyükşehir belediyeleri bu noktada yaşlılar, engelliler, gençler ve çocuklar gibi hassas ve incinebilir grupları da kapsayan bir görev alanına sahip olduğu görülmektedir. 5393 Sayılı Belediye Kanunu'nun belki de en fazla konuşulan ve tartışılan 13. maddesi herkesin ikamet ettiği beldenin hemşehrisi olduğu kabul edilmektedir. Söz konusu madde, yerel yönetimlerin hizmetlerinden yararlanmak için herhangi bir vatandaşlık şartının gerekli olmadığını; belediye sınırları içerisindeki herkesin aynı beldenin hemşehrisi olduğunu ifade eder. Yerel yöneticilerin de kamu hizmeti sunabilmek için göçmenlere yönelik faaliyetlerini bu madde üzerinden sundukları görülmektedir.

Göçmen ve sığınmacıların yerleştiği şehirde ciddi alt yapı sorunlarıyla karşılaştıkları görülmektedir. Bu gruplara alt yapı hizmetlerinin sunulması için ek bir bütçe, ek yeni imar ve planların yapılması, su kaynaklarına ulaşım ve tespiti, çevre sorunları ve barınma problemleri gibi zaruri ve ötelenemeyen gereksinimler ortaya çıkmaktadır. Yalnızca vatandaşlar üzerinden yapılan planlamaların yeterli etkinliği sağlamadığı ve kaynakların yetersiz kaldığı görülmüştür. Mültecilerin entegrasyonu konusunda Türkiye'de birçok belediye beklenen projeleri hayata geçirememiş, göçün uzun sürmeyeceği algısı projelerin ertelenmesine neden olmuştur. Ancak kalma eğiliminin artmasıyla birlikte, başta belediyeler olmak üzere yerel yönetimlerin mültecilere acil destek vermeleri gerekmiş, mültecilerin kentte kalış süresi uzadıkça ve kente yerleştikçe daha önce planlamadıkları ve yasal yetkiler anlamında tartışılacak alanlarda da mültecilere yönelik hizmet vermek durumunda kaldıkları görülmüştür.

Bir diğerk engel ise göçmenler ile ilgili sağlık veri setinin olmamasıdır. Merkezi idareden istedikleri kadar sağlıklı ve detaylı bilgi alamayan belediyeler, ihtiyaçlarını kendi oluşturdukları sistemler üzerinden geliştirmeye çalışmakta, bağımsız yönetim modelleri uygulamaktalar. Göçmen ve sığınmacılara yönelik yapılan yardımlarda karşılaşılan en önemli sorunlardan birinin dil engeli olduğu görölmektedir. Birçok belediyede göçmenlere hizmet veren birimlerde alanında uzman ve dil bilen eleman istihdamının olmadığı için sorunların kaçınılmaz olduğu söylenebilir. Türkiye'deki Suriyeliler hakkında yapılan çalışmalarda, ev sahibi ülkenin dilini bilmemenin, göçmenlerin haklarına ve eğitime, iş gücü piyasasına, sağlık hizmetlerine ve hukuki hizmetlere erişimini engellediği ortaya çıkmıştır. Göçmen ve sığınmacılarla çalışacak kadar yerel yönetimlerde profesyonel ve nitelikli personel olmadığı yapılan birçok akademik raporda belirtilmiştir.

Yerel/bölgesel düzeyde, kamuyu temsilen paydaşlar arasında Kalkınma Ajansları da yer alır. Kalkınma Ajansları, kamu kurumları, sivil toplum kuruluşları ve özel sektör arasındaki iş birliğinin geliştirilmesi ve yerel kaynakların etkin kullanımını sağlamak amacıyla bölgedeki kamu ve sivil toplum aktörlerine mali ve teknik destek vermektedir. Teknik destek hizmetleri kapsamında eğitim verme, program ve proje hazırlanmasına katkı ve danışmanlık sağlama gibi alanlar yer almaktadır. Türkiye'de bulunan 26 Kalkınma Ajansı sorumlu oldukları bölgenin öncelikli ihtiyaçlarına göre kalkınmayı teşvik edici destek programları yürütmektedir. Bölgesel kalkınma, geçmişte olduğu gibi, merkezi yönetimle hükümetin müdahalesine dayanan tavandan-tabana bir yaklaşım yerine; yerel, bölgesel, ulusal ve hatta uluslararası aktörlerin katılımıyla gerçekteşebilecek bir süreç olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'de, AB'ye uyumun bir parçası olarak kuruluş çalışmaları başlayan ve 5449 sayılı kanunla kurulan KA'ların; bölgesel potansiyel ve dinamiklerin harekete geçirilmesi, büyümenin etkilerinin tabana yayılması, gelir dağılımının düzelmesi ve bölgesel eşitsizliklerin giderilmesi açısından oldukça önemli bir rolü vardır. Türkiye'de KA'lar, özellikle yeni yerellik/bölgecilik

anlayışı çerçevesinde, devletin üstlendiği kalkınma misyonunun toplumun farklı kesimleri tarafından paylaşılmasını sağlayacaktır. Söz konusu KA'ların kuruluş şekli, işlevleri ve yapıları itibarıyla farklılıklar göstermesine rağmen ortak paydaları; kalkınma odaklı olmaları, belirli bir coğrafi bölgenin çıkarlarını gözetmeleri ve bu bölgenin içsel potansiyelini harekete geçirmeleridir.

Ancak, KA'ların Türkiye'deki bölgesel politikalara yansımaları ilk andan itibaren polemik konusu olmuş, siyasi partilerin tartışma alanında konu irdelenmiştir (Özaslan ve Ünlü 2015). Nitekim bölgesel kalkınma ajansları yasası Türkiye Büyük Millet Meclisi'ne sevk edilirken çekinceler neticesinde bölgesel ifadesi atılarak kalkınma ajansları şekline dönüştürülmüştür. Bürokratik ve hukuki açıdan bakıldığında ise yasaya bağlı çıkması/çıkarılması gereken yönetmelikler gecikmeli olarak yasalastırılmıştır (Özaslan ve Ünlü 2015) Öte yandan özel sektörün dinamik personel rejimini uygulaması beklenen ajanslar esnekliklerini zamanla kaybetme riski ile karşı karşıya kalmışlardır. Sonuç olarak, ajansların yönetsel yapısını şekillendiren genel sekreterlerin yoğun olarak kaymakam kökenli bürokratlardan atanması ile özel sektörün dinamik beklentileri düşme eğilimine girmiştir. Ayrıca il valilerinin yönetimde olan ağırlığı kamusal kaygıların ön plana çıkmasına yol açmış, bazen bakanlık projelerinin tamamlayıcısı haline gelen ajans projeleri ortaya (Özaslan ve Ünlü 2015). Ajanslar kalkınma projeleri ile bölgelerin rekabet gücüne odaklanması gereken kurumlar iken, ajansların deneyimsizlikleri sonucunda KA'lar herkesi ve tatmin etmeye çalışan ve birbirine çok benzeyen politikaları ve projeleri üreten kurumlara dönüşmüştür. Bu geniş proje desteklerinin bir diğer nedeni de siyasi beklentiler doğrultusunda ajansların kurtarıcı olarak görülmesidir (Özaslan ve Ünlü 2015). Bu süreç, denetim ve şeffaflık sorununu beraberinde getirmiştir.

Sivil Toplum

Kentlere dağılan göçmenlerin sorunlarının çözümünde devletin dolduramadığı boşlukları dolduran bir diğer aktör Özel Sektör/Sivil Toplum Kuruluşlarıdır (STK). AB'ye uyum sürecinin

başlamısından itibaren gelişimi ivme kazanan sivil toplum, özellikle Suriyeli sığınmacıların Türkiye'ye gelişiyle büyük önem kazanmış, ihtiyaca yönelik olarak sayıları hızla artmıştır. Yazılan projeler ve sağlanan fonlar, Suriyeli sığınmacılara yönelik psiko-sosyal destekten korumaya, mali yardımdan danışmanlık hizmetlerine, iş piyasasına erişimden sosyal uyuma kadar pek çok alanda hizmet sağlamış, çok büyük bir oranda Suriyeli sığınmacının bu hizmetlerden faydalanmasına vesile olmuştur. Çok uzun yıllardır varlığını sürdüren çeşitli STK'lar da fonlarını ve aktivitelerini bu alana kaydırmışlardır. Böylelikle, sağlanan fonların etkili ve adil dağıtımında, sahaya ve ihtiyaç sahibi kişilere ulaştırılmasında STK'lar büyük bir rol üstlenmiştir.

Ancak, Türkiye'de sivil toplum özellikle Suriyeli sığınmacılar alanında hızla gelişip büyürken, OHAL kapsamında alınan önlemler, zorlu bürokratik süreçler, uzun süren saha izni prosedürleri, denetimler ve kontroller saha faaliyetini azaltmış, hak temelli faaliyetler yerine maddi yardım konulu projeleri öne çıkartmıştır. Benzer şekilde Suriyelilerin kurduğu STK'lar da aynı kontrol ve denetim süreçlerini deneyimlemişlerdir. Son olarak çok sayıda uluslararası projeleri yürüten çok paydaşlı uluslararası kuruluşların ülkeye girişi de, Türkiye'deki STK sektörünü derinden etkilemiştir. Zira bu kurumlar bir yandan kaynak sağlama ve ortaklıklar yoluyla sivil toplumun kapasitesini artırırken diğer yandan sahada rekabet ve piyasalaşma yaratıp STK'ları gönüllülük esasından uzaklaştırıp profesyonelliğe yönlendirmektedir.

Özetlemek gerekirse, kendi mali imkânları ve üyeleri ile ayakta duran yerel sivil toplum kuruluşları ve inisiyatifleri; AB ve diğer uluslararası kuruluşlardan aldıkları fonlarla projelerini yürüten kurumlar ve göçmenlerin ve mültecilerin kendi topluluklarına hizmet veren çeşitli örgütlenmeleri alanda ön plana çıkmaktadır (Yükseker et. al, 2023). Söz konusu STK'lar ve dayanışma inisiyatifleri, geniş bir yelpazede çalışmalarını sürdürmektedirler. Koruma, kayıt, hukuki destek, kamu hizmetlerine yönlendirme, psiko-sosyal destek, eğitim, geçim kaynakları (mesleki eğitim), gençlik ve çocuk çalışmaları, Türkçe dil kursları, sağlık, yemek

dağıtımı, insani yardım dağıtımı ve dayanışma etkinlikleri öne çıkan alanlar olarak ifade edilebilir. Son yıllarda STK'ların uluslararası kuruluşlarla, kamu kurumlarıyla ve yerel yönetimlerle işbirliği protokolleri ile farklı etkinlikler ve faaliyetler geliştirmişlerdir (Yükseker et. al., 2023).

Sonuç olarak, STK'ların maddi yardım sağlamada başarılı olduğu genellikle kabul edilmektedir. Bununla birlikte STK'ların maddi destek sağlamaya mı yoksa Suriyelilerin eğitim, sağlık ve işgücü piyasasına eşit erişime sahip olduğu kapsayıcı bir ortamın geliştirilmesi için hak savunuculuğuna mı öncelik vermesi gerektiği konusunda anlaşmazlıklar alana yansımaktadır (GAR, 2019). Aktörler, sivil toplumun 'başarısını' tartışırken büyük ölçüde kendi gündemlerini ölçüt olarak başarıyı tanımlamakta, bu da nihayetinde farklı değerlendirmelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Ayrıca Suriye konusunu siyasal bir mesele olarak ele almaktan kaçınma kaygısı, sivil toplum alanında faaliyet gösteren grupların hak temelli mi yoksa ihtiyaç temelli mi bir yol izleyecekleri kararına da etki etmekte; bu nedenle birçok STK mültecilerin haklarından ziyade maddi yardımlara odaklanmayı tercih etmektedir.

GAR'ın 2022'de gerçekleştirdiği araştırma raporu, yerelerde sahaya yakın çalışan STK temsilcileri ise göçün kalıcı olacağına uzun yıllardır belli olduğunu özellikle 2016 yılında AB ile Türkiye arasında imzalanan Geri Kabul Anlaşması sonrasında kalıcılığa yönelik çalışmaların geç de olsa başladığına ve hükümetin de bu çalışmaları desteklediğine işaret etmiştir. Rapor (GAR, 2022), bu çerçevede özellikle vatandaşlık hakkının önemli bir eşik olduğunu ifade etmiş; bu doğrultudaki taleplerin önümüzdeki dönemde haklı olarak artacağı fakat buna karşı muhalefetin 2019 yerel seçimleri süreciyle keskinleştirdiği göçmen karşıtı siyaseti devam ettirmesi hâlinde vatandaşlık konusunun gelecek yılların en tartışmalı göç gündemlerinden biri olacağını ortaya koymuştur. Sonuç olarak, topluluklar-arası sağlıklı iletişimin ve destekleyici ilişkilerin kurulabilmesi etkin bir çözüm süreci olarak belirmektedir. Bu nedenle önümüzdeki on yılda Türkiye'de göç alanındaki sivil toplum çalışmalarının bu kalıcılığın gerektireceği topluluklar-arası

diyaloğa yönelik kültürel etkinlikler, eğitime katılım, geleneksel medya ve sosyal medyada temsil, savunuculuk gibi alanlara yönelmesi olumlu sonuçlar doğuracaktır (GAR, 2022).

Sonuç ve Değerlendirme

Kalkınma kavramı, yirminci yüzyılda yaygın olarak kullanılmaya başladığı haliyle ekonomik büyüme perspektifi üzerinden tartışılan ve pek çok ülkenin ulusal gelişmesi ile toplumların iyi halini ekonomik göstergelere indirgeyen bir kavram olarak ifade edilmiştir. Yirminci yüzyılın ikinci yarısından itibaren ise istihdam, büyümenin yeniden dağıtımı ve toplumdaki bireylerin temel ihtiyaçlarının karşılanması gibi faktörlerle genişletilmiştir. Bu bakış açısı zaman içinde insani kalkınma kavramının geliştirilmesini beraberinde getirirken, artık odak ekonomik büyümenin ötesinde insan hayatının imkanlarının zenginleştirilmesi ve herkes için eşit fırsatlar ve seçim imkanları yaratılması şeklinde dönüştürülmüştür. İnsani kalkınma, insanları kalkınmanın aktörü olarak görmektedir. Kalkınma insanları değer verdikleri amaçların peşinde koşmaları için güçlendirmekle ilgilidir. Gelir ve ekonomik büyüme kalkınmanın amacı değil aracı olarak görülmektedir.

Türkiye hâlâ dünyada en fazla mülteci nüfusuna ev sahipliği yapan ülke olma konumunu korumaktadır. Günümüzde, sosyal devletten ve sosyal politikalardan beklentiler farklılaşmaya başlamıştır. Geçmişte geniş yığınların benzer ihtiyaçları yerine, şimdi farklılaşmış ihtiyaçları karşılamaya yönelik istemler gündeme gelmektedir. Bu bağlamda sosyal politika; ve göç politikaların sorgulanabileceği bir alan yaratmak oldukça önemlidir. Bu da sürekli değişim gösteren sosyal kalkınmaya ilişkin sorunların ve toplumsal değerlerin analitik bir şekilde ele alınmasına ve yeni çözümler geliştirilmesine olanak sağlar. Sosyal kalkınma alanındaki sorunların hem tespitine hem de çözümüne katkı sunmak için bu politikalarda öne çıkan paydaşları ve onların etkinliğini de tartışmaya açmak gerekir. Bu anlamda söz konusu çalışma kalkınma kavramı ve sosyal politikalar üzerinden hem Avrupa'nın kalkınma pratiklerine, hem de Türkiye'nin göç politikalarında öne çıkan yerel

yönetimler, kalkınma ajansları ve sivil toplumun uygulamalarına dair genel bir perspektif sunmaya çalışmıştır.

KAYNAKÇA

Caritas Europa, (2019). Common Home: Migration and Development in Europe, Caritas Europe: Brüksel, <https://www.caritas.eu/wordpress/wp-content/uploads/2019/11/European-Common-Home-full-publication-one-page.pdf> (erişim tarihi: 6 Kasım 2023)

De Haas, H. (2010). Migration and Development: A Theoretical Perspective. *International Migration Review*, 44:1, 227–264. <http://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2009.00804.x>

GAR, (2019). Türkiye'deki Suriyeli Mülteciler Bağlamında Tespit ve Öneriler: Sivil Toplumla İlişkin, <https://gocarastirmalaridernegi.org/attachments/article/132/turkiye-deki-suriyeli-multeciler-baglaminda-tespit-ve-oneriler-sivil-toplumla-iliskin.pdf>.

GAR,(2022). Suriye’de Göçün 10. Yılında Sivil Toplum, <https://gocarastirmalaridernegi.org/attachments/article/289/Suriye%20%80%99den%20G%C3%B6ç%C3%A7%C3%BCn%2010.%20Y%C4%B1nda%20Sivil%20Toplum.pdf>

ICMPD & ECPDM (2013) .Migration and Development Policies and Practices A mapping study of eleven European countries and the European Commission, İnternet Erişimi: https://www.icmpd.org/file/download/48316/file/Migration%20and%20Development%20Policies%20and%20Practices_%20A%20mapping%20study%20of%20eleven%20European%20countries%20%26%20the%20European%20Commission.pdf (erişim tarihi: 6 Ekim 2023)

Martin, P. L. (1993). *Trade and Migration: NAFTA and Agriculture*. Washington D.C.:Institute for International Economics.

Martin, P. L. Ve Taylor, J. E. (1996). The Anatomy of a Migration Hump. İçinde *Development Strategy, Employment, and Migration: Insights from Models*, (der.) J. Taylor, pp. 43-62. Paris: OECD.

Memişoğlu, F. & Yiğit, C. (2019). Uluslararası G ve Kalkınma: Teori ve Güncel Meseleler. *Yıldız Social Science Review*, 5:1, 39-62.

Mıhçı, H. (1996). Kalkınma : Bir Terim Neyi Anlatır ? *Ekonomik Yaklaşım*, 7:23, 65–86.

Saatçioğlu, B. (2017). AB'nin Mltesi Krizi: Normlar-ıkarlar Dikotomisi zerinden AB'yi Yeniden Değerlendirmek. içinde (der.) Prof. Dr. Yaprak Gülcan, Prof. Dr. Sedef Akgüner, Prof. Dr. Yeşim Kuştepelili, *Türkiye-AB İlişkilerinde Yeni bir Konu: Mltesi Sorunu ve Türkiye-AB İşbirliği*. İktisadi Kalkınma Vakfı, 212-236,

Sen, A. (2019). *Development as Freedom*. Londra: Anchor.

zaslan, A. ve nl, H. (2015). Türkiye’de Bölgesel Kalkınma Politikalarında Değişim ve Kalkınma Ajansları, *Mehmet Akif Ersoy SBE Dergisi*, 7:13, 64-83.

Yükseker, D., Kurtuluş, H. Tekin, U., Erdoğan, E. K. (2023). Göçmen Mahallelerinde Yaşam: Türkiye’de 2010 Sonrası Gler ve Göçmenlerin Toplumsal Katılımı, Heinrich Böll Stiftung Rapor, https://tr.boell.org/sites/default/files/2023-11/gocmenyasamirapor_tr_28.11.23_web.pdf

Zülfükar Savcı, B. ve Ergöçmen, B. (2019). Kalkınma Perspektifinden Türkiye-Avrupa lkeleri G Koridoru Analizi, *Mehmet Akif Üniversitesi SBD*, 11:30, 886-901.

BÖLÜM IX

Modernizm Sonrası Dönemde Devletin Karşılaşmış Olduğu Tehditler

Mehmet Erkan KILLIOĞLU¹

Giriş

Bu çalışmada devletin ve onun kurumlarının, Westphalia sonrası dönemde yaşamış olduğu değişimler ve bu değişimlerin etkileri tartışılacaktır. Bu değişimler devletin temel fonksiyonlarını etkilemiş, zaman zaman onları aşındırmış, tartışmaya açık bir hale getirmiştir. 1980'lerde sıkça kullanılmaya başlanan kavram, 1990'larda bilim insanlarının önemini kabul ettiği ekonomiden siyasete, sosyal politikadan kültüre, hemen hemen yeryüzünün her alanındaki değişimi ifade etmek için kullanılan popüler bir kavram haline gelmiştir (Bakan ve Tuncel, 2012, s. 57; Tamer, 2020, s. 777). Özellikle 1990'lı yıllardan sonra iyice artan küresel karşılıklı bağımlılık sonucunda ortaya çıkan değişimler bu süreci hızlandırmış gözükmektedir. Bu değişimler içerisinde en popüler olan ve ismi en

---

¹ Dr., Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, mehmeterkan@comu.edu.tr

çok bilinir hale gelen ise Küreselleşme sürecidir. Bu süreç, genel kabul gören kanıya göre ulus devleti dönüştürmeye veya ortadan kaldırmaya çalışmaktadır (Esgin, 2001, s. 185; Kongar, 2001).

Küreselleşme, ekonomik, siyasi, kültürel açılardan incelenen ancak tam ve net bir tanımı henüz oluşturulmamış bir fenomen olması yüzünden tam olarak ne zaman başladığı konusunda da birbirinden farklı ve çelişen görüşler bulunmaktadır. Bu konudaki görüşler üç ana başlık altında toplanabilir. Bunlar sırasıyla;

1. Küreselleşmenin insanlığın var olduğu andan itibaren var olduğu iddiasıdır. Bu iddiaya göre Küreselleşme insanlık tarihi kadar eskidir ancak son yıllarda yaşanan ekonomik ve sosyal değişimlerin etkisiyle ön plana çıkmıştır.

2. Küreselleşme kapitalizm ve modernleşmenin gelişmesiyle ortaya çıkmıştır. Yine bu ideolojilerin etkisiyle hız kazanmış ve yaygınlaşmıştır.

3. Küreselleşme kapitalizmin çözülmesi ile ortaya çıkan ve post modern bir toplum ortaya çıkaran ekonomik ağırlıklı bir dönüşümdür (Ener ve Demircan, 2006, s. 200). Küreselleşme sürecinde toplumsal yapının değişimi siyasi, sosyal, kültürel ve idari yapılarda değişim ve adaptasyonu bir zaruret haline getirmektedir (Şen, 2008, s. 172).

Bu kısa bilgilendirmeden sonra Küreselleşme konusu üzerine çok fazla konuşulmuş olması sebebiyle tekrar detaylı bir tanımı yapılmayacaktır. Savunucuları ve taraftarı olan düşünürlere göre Küreselleşme temelde eski ve yeni yapılar arasındaki ayrışmanın bir sonucudur (Giddens, 1990 ve 2000; Appadurai, 2001; Castells, 2000, 2004 ve 2010, s. 2737-2745; Dickens, 2005, 2007; Friedman, 2005; Hardt and Negri, 2000, 2004, 2009; Held and McGrew, 2007a ve 2007b; Hirst, Thompson and Bromley, 2009; Klein, 2001, 2007; Klein and Levy, 2002; Sassen, 1998, 2006, 2007; Stiglitz, 2002; Wolf, 2004).

Modern zamanlarda karşılına çıkan bir dizi tehdide rağmen devletler hala uluslararası sistemin en önemli bileşenlerinden

birisidir ve sürecin de merkezinde yer almaktadır. Ortaya çıkan değişimler devletin bölgesel yapısını, sınırlarını ve egemenlik, bağımsızlık gibi temel ve belirleyici özelliklerini etkilemiştir. Çalışma kapsamında, geleneksel olarak devletle doğrudan irtibatlandırılan bölgesellik ve egemenlik prensibi ile ilgili değişimler tartışmaya açılacaktır. Daha sonra ise modern devletin seküler yapısında meydana gelen değişimler ve Çok Kültürlük konusuna odaklanılacaktır. Yaşanan tüm değişimler siyaset teorisi perspektifinden ele alınacaktır. Takiben Küreselleşme çağındaki mevcut değişim dönüşümde devletin rolü değerlendirilecektir zira devlet denilen siyasi ve idari mekanizma Westphalia sistemi uluslararası ilişkilerde uygulanmaya başladığı andan itibaren uluslararası siyasi sistemin temel birimi ve referans noktası olmuştur (McGrew and Lewis, 1992)²

Ulus Devlet ve Değişim

Avrupa'daki mezhep çekişmesinin siyaseti de etkilemesi ve devletler ve toplumları kutuplaştırması sonucunda başlayan Otuz Yıl Savaşları, Almanya ve müttefiki olan İspanya ile Fransa ve müttefikleri olan İsveç, Danimarka arasında adından da anlaşılacağı üzere, 30 yıl sürmüş ve taraflar arasında 1648'de Westphalia Barış Antlaşması'nın imzalanması ve Avrupa'da savaş halinin sona ermesi ile sonuçlanmıştır. Bu antlaşma sadece Protestan ve Katolikler arasındaki mezhep çatışmasını sonlandırmakla kalmamış, aynı zamanda modern Avrupa'nın diplomasi sistemini, devletler arasındaki ilişkiler sistemini de Roma hukukuna göre düzenlenmesini de sağlamıştır (Ortaylı, 1999, s. 8). Bu düzenleme ile Westphalia Antlaşması, önce kıta Avrupa'sında, daha sonra da uluslararası sistemde egemen devletlerden kurulu bir uluslararası siyasi sistemin ortaya çıkması için gereken zemini hazırlamıştır (Tamer, 2020, s. 777). Bu açıdan Westphalia Antlaşması devletlerarası ilişkiler ve uluslararası sistem açısından bir dönüm

---

² Westphalia dönemi, 1648 yılında, Avrupa'daki Otuz Yıl Savaşları'nın sona ermesi ile başlatılmakta ve genelde İkinci Dünya Savaşı'nın sona erdiği 1945 yılı ile sonlandırılmaktadır (Uygun, 2003, s. 12; Sevim, 2006, s. 99).

noktası olmuştur (Bulut, 2003, s. 185). Ortaya çıkan bu sistemin başat aktörü ise ulus devlet olmuştur (Habermas, 2002, s. 8, Bakan ve Tuncel, 2012, s. 61). Yeni kurulan ve devletlerarası ilişkileri yeniden düzenleyen bu sistem, bir yaklaşıma göre İkinci Dünya Savaşı, bir diğerine göre ise Soğuk Savaşın sona ermesine kadar uluslararası ilişkilerde hakim paradigma olmuş ve uluslararası sistemi kendi anlayışına göre şekillendirmiştir (Keyman, 2006). Ancak Soğuk Savaş ve onun ortaya çıkardığı iki kutuplu uluslararası sistemin çökmesi ile Westphalia sistemi de krize girmiştir (Armaoğlu, 1999, s. 220; Tamer, 2020, s. 778).

Sovyetler Birliği'nin dağılması, Doğu ve Batı Almanya'nın birleşmesi, Doğu ve Orta Avrupa bölgesindeki Komünist rejimlerin tasfiyesi, NATO'nun Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi gibi bir dizi tarihi olay Soğuk Savaş ve Soğuk Savaş dönemi dünya sistemini sonlandırmıştır. Bunun sonucunda iki kutuplu uluslararası sistem de tasfiye edilmiş ve yerine ABD'nin başat güç olduğu tek kutuplu bir dünya sistemi ortaya çıkmıştır. Küreselleşme olgusu işte bu noktada devreye girmekte ve iki kutuplu uluslararası sistemin sona ermesinin ardından ortaya çıkan yeni dönemi tanımlamakta kullanılmaktadır (Clark, 2001, s. 635-647). Şu bir gerçektir ki, tek kutuplu sistemin sebep olduğu belirsizlik ve ABD'nin küresel tek hegemon güç olma ve keyfi davranma isteğinin sebep olduğu memnuniyetsizlik uluslararası siyasi sistemdeki arayış ve dönüşümleri hızlandırmıştır. Bu ortamda uluslararası siyasi sistemin başat aktörlerinden birisi olan ulus devletin gelişim süreci de değişime uğramıştır (Jha, 2006, s. 41; Sevim, 2006, s. 101).

Değişim ve dönüşüm tartışmaların odağında ulus devlet yer almaktadır. Zira Küreselleşme'nin ortaya çıkardığı ekonomik, kültürel ve siyasi süreçlerden en çok etkilenen yapı olarak ulus devlet ön plana çıkmaktadır (Cebeci, 2008, s. 24). Ulus devlet doğası gereği bağımsız bir bölgesel siyasi ve idari birim olarak tanımlanabilir. Bu bölgesel ve ulusal siyasi birim milli egemenlik prensibine göre yönetilmektedir. Bunu gerçekleştirebilmek için ulus devlet kendi idaresi altındaki alanları fiziki sınırlar vasıtasıyla diğer egemenlerin topraklarından ayırmakta, belirlediği alanda tek idare

sahibi olarak kendisini kurumsallaştırmaktadır (Phillpott, 1999, s. 144-167; Bağçe, 1999, s. 6; Cebeci, 2008, s. 26).³ Bu tutumu da devlet kurumlarının diğerlerine göre üstünlüğü esası ile uyumludur ve devletin gerek iç gerekse de dış politikada yasal bir varlık olarak üstünlüğünü temel almaktadır (Kratochwil, 1986, s. 27-52). Bu durum uluslararası ilişkilerde devletlerin birbirlerinin egemenliklerine saygı gösterecekleri ve içişlerine müdahil olmayacakları yönündeki genel kabulle de desteklenmiştir (Phillpott, 2001, s. 4; Keyder, 2001, s. 135-149; Sevim, 2006, s. 101).⁴ Yani Westphalia uluslararası sistemi uluslararası sistemin egemen devletlerden oluşan bir bütün olduğu noktasından hareket etmektedir (Uygun, 2003, s. 11). Tüm bunlara karşın post modern dönemde devletin meşruiyeti sorgulanır hale gelmiştir. Bu eleştirel tutuma sebep olarak ise Westphalia sistemi ulus devletinin yeni dönemin ihtiyaçlarına cevap veremediği iddiası temel alınmıştır. Zira toplumlar ve bireyler mevcut ulus devlet sisteminden beklenen refah, rahat, istikrar ve güvenliği, orta-uzun vadede elde edememiştir. Bu da mevcut uluslararası sisteme yönelik eleştirileri beraberinde getirmiştir. İstikrar ve refah vadinin yerini belirsizlik, umudun yerini endişenin alması, devletten beklenen asgari hizmetlerin (eğitim, sağlık, işe vb.) temininde yaşanan sorunlar bu değişim talebini beslemiştir (Habermas, 2002, s. 14).

Bu eleştirilerin ortaya çıkmasında ise Westphalia sisteminin ana aktörü olan ulus devletinin egemenlik alanının daralması etkili olmuştur (Ohmae, 1990, s. 4). Devletin egemenlik alanının daralmasının üç önemli sebebi bulunmaktadır. Bu sebeplerden ilki, ulus üstü ekonomik ve siyasal birliklerin etkisidir. Bu etki, 1970'lerde başlayan ekonomik küreselleşme ile birlikte hız kazanmıştır (Habermas, 2002, s. 11). İkinci sebep, ulus devletin

---

³ "Westphalia Antlaşması ile devlet otoritesi ve fiziki sınırlar arasında doğrudan bir bağlantı kurulmuştur" (Cebeci, 2008, s. 25).

⁴ "Charles-Philippe David, Westphalia Uluslararası Sistemi'ni devletlerin birbirlerinin içişlerine müdahil olmadığı, temel aktör olan devletlerin teoride birbirleriyle eşit kabul edildiği, her devletin diğerlerinin egemenlik ve hükümlerine haklarına sonuna kadar riayet ettiği ve saygı gösterdiği ideal bir siyasi ortam olarak tarif etmektedir" (David, 2000, s. 56-57; Bulut, 2003, s. 185).

kendi içinde yaşadığı dönüşümdür. Devletin küçültülmesi, özelleştirme, merkezizetçiliğin azaltılması, sosyal haklarda gerileme gibi yeni liberal ideolojide kaynaklanan uygulamalar, ulus devletin klasik fonksiyonlarının sınırlandırılmasını beraberinde getirmiştir (Özkıvrak ve Dileyici, 2001, s. 1). Üçüncü sebep ise, aşağıdan yukarıya doğru işleyen ve bazı ülkeler açısından ulus devletin gücünü aşındıran bölgeselleşme ve yerelleşme olgusudur (Uygun, 2003, s. 17). Ulus devletin gücünü aşındıran bu sebepler onun toparlanması için gereken desteği temin etmesini sağlayacak sosyal politikaları uygulamasını da engellemektedir (Uygun, 2003, s. 33 ve 35).

Bu noktada meşruiyeti sorgulanmaya çalışılan çağdaş devletin rolü ve kuvvetlerindeki aşınma sürecini modern devletin temel özelliklerinden aşağıda ismi zikredilen üç konu başlığı etrafında incelenmesini bir zaruret haline getirmektedir. Bunlar:

- Bölgesellik,
- Egemenlik,
- Sekülerlik'tir. (Kabat-Rudnicka, 2011, s. 41).

Eski uluslararası sistemi eleştiren ve sorgulanır hale getirmeye çalışan, belirleyici özellikleri de karşılıklı bağımlılık, küreselleşme, entegrasyon, ayrışma ve post modernizm olan, gelişim halindeki yeni uluslararası sistem ülkelere ve onların toplumlarına ve yukarıda sayılan prensiplere karşı tehditler üretmektedir. (Kabat-Rudnicka, 2011, s. 42). Bu üç ana başlık altında devleti oluşturan bu prensipleri ve onlara yönelen tehditleri kısaca açıklamak uygun olacaktır.

Ulus Devlet ve Bölgesellik

Bölgesellik prensibi ulus devletin temelidir ve 1555 Ausburg Barış Antlaşması'ndan beri yürürlüktedir. Lutherci Protestanlar ile Katolikler arasında bir modus vivendi inşa eden bu antlaşma "*kimin ülkesi ise onun dini (cuius regio, eius religio)*" prensibini temel alan Westphalia Antlaşması'nın ihtiyaç duyduğu dini ve siyasi zemini sağlamıştır (Larkins, 2010). Pek çok tarihçi ve siyaset bilimci

Westphalia Antlaşması'nın ve 1648 yılına oldukça büyük bir anlam yüklemeye yoluna gitmiştir (Gross, 1948, s. 20-41; Croxton, 1999, s. 569-591; Osiander, 2001, s. 251-287; Teschke, 2003). Bu tutumun sonucunda kurulan modern, egemen ulus devlet sistemi bölgesellik yaklaşımını ana kural haline getirmiştir. Bunun sonucunda bölgesellik prensibi de ulus devletin ana bileşenlerinden birisi olmuştur. Bu konunun önemini Peter Malanczuk, “*Bölge, devletin esasıdır*” ifadesiyle izah etmiştir (Malanczuk, 1997, s. 75).

Bölgesellik prensibi, bireyler ve toplumların açıkça belirlenmiş sınırlarla birbirlerinden bölgesel ve siyasi topluluklar olarak ayrıldıklarını savunur. Ayrıca Bölgesellik prensibine göre sınırların ve bölgelerin yönetim işlevinin çok daha ötesine geçen bir anlamı vardır (Lacher, 2006; Baylis, Smith and Owens, 2001, s. 31). Fonksiyonel açıdan Bölgesellik, spesifik bir alandan kaynaklanan sorunların sınırlarla belirlenen ulusal alanda hüküm süren idare tarafından etkin bir biçimde çözülmesini de öngörür. Son dönemlere kadar modern devletin bu ihtiyaca cevap vermede yetersiz kaldığı durumlar olmuştur (Agnew, 2005, s. 437-461). Teoride Bölgesellik prensibinin iki temel bileşeni vardır. Bunlardan ilki bölgesel kapsamlı siyasi problemdir. Burada problem olan konu toplumun etkili bir şekilde nasıl kontrol edileceğidir. Diğeri ise demokrasinin doğru çalışması için gereken optimum coğrafi alan büyüklüğüdür. Bu da spesifik bir konu ve problem olarak karşımıza çıkmaktadır (Kabat-Rudnicka, 2011, s. 43).

Bölgesellik prensibini ve yol açtığı problemleri siyaset bilimi alanında J. J. Rousseau derinlemesine analiz etmiş ve doğrudan demokrasinin fonksiyon görmesi için gerekli şartları ve koşulları tanımlamaya çalışmıştır. Bu şartlar siyasi kurallarla yakından ve Bölgesellik konusu ile dolaylı yoldan irtibatlıdır. Bu yüzden Rousseau vatandaşların ekonomik faaliyetlerinin siyasi-ulusal sınırları geçmesini önleyecek yollar bulmak için çalışmıştır. Bu durumun aksini devletin ülke ekonomisi üzerindeki siyasi otoritenin kaybı ihtimalinden dolayı tehlikeli olarak addetmiştir. Egemenlik ve Bölgesellik prensibi gereği ülke ekonomisinin, dolayısıyla maddi refah ve gelişmenin siyasi otorite tarafından kontrolü devletin

varlığını sürdürmesinin de güvenceye alınması olarak görülmüştür. Yine bu kapsamda devlet ekonomiyi kontrolü altında tutabilmek için bölgesel siyasi toplulukları da sınırları içerisinde tutmaya özen göstermiştir (Rousseau, 1984).

Bölgesellik prensibinin bir siyasi kural olarak da kabulü devlete sadece vatandaşlarının ekonomik faaliyetlerini yönetme ve yönlendirme imkânını vermemiş, bunun yanında iç ve dış politika ile güvenlik alanlarında da kontrolünü garantilemesini sağlamıştır. Bu sayede teoride dahi olsa devlet, tüm zorluklarına rağmen vatandaşları üzerinde tam bir kontrol tesis etme imkânını elde etmektedir. Bu kontrol tabi ki yukarıdan aşağıya doğru olmaktadır. Ancak bu durum uluslararası ilişkilere aynı derecede uygulanamaz zira uluslararası arenada devlet etrafında cereyan eden olayların hepsini tam anlamıyla kontrol edemez ve kendi kurallarını her zaman dikte edemez (Kabat-Rudnicka, 2011, s. 44).

Dış ilişkilerin ne dereceye kadar kontrol edilmeye çalışılacağı devletin bu konuya olana ilgisi ile yakından ilişkilidir. Bu ilginin dışa vurumu savaş ve barış şeklinde olabilmektedir. Eski anlayışa göre tüm tehditler dışarıdan ülkeye yönelmiştir. Bu tehdidin yol açtığı durum ise milli sınırların değişmezliği ve ihlal edilemezliğini tehdit etme şeklinde yansıtılmıştır. Bu yüzden kendilerini ve ülkelerini korumak isteyen devletler kendi daimi silahlı güçlerini kurma yoluna gitmiştir (Tilly, 1975; Finer, 1975, s. 105-108; Rasler, 1985, s. 491-507; Skocpol, 1993, s. 57-71; Black, 2003, s. 43-51).

Bu fikri arka plan sonucunda devletin bölgesel temellerinin de, modern zamanda ortaya çıkan eleştirel yaklaşımlar sebebiyle erozyona uğraması kaçınılmaz hale gelmiştir (Konak, 2011, s. 154). Hukuk, siyaset, ekonomi ve ekoloji alanında ortaya çıkan yeni değerlerin şekillendirmeye çalıştığı siyasi ortam devletler için ciddi bir problem haline gelmeye başlamıştır. Bu noktada artık savaşlar devletlerin karşılaştığı tek ve en önemli tehdit değildir. Bununla birlikte uluslararası anlaşmazlıkları çözmenin geleneksel yolları ve araçları halen yürürlüktedir ve yeni küresel ölçekte faaliyet gösterecek barışçıl bir sistemle değiştirilmemiştir (Baylis, Smith and

Owens, 2001, s. 970). Westphalia düzeninin kolektif güvenlik sistemi zaman zaman yetersiz kalmaktadır ve dekolonizasyon ve uluslararası siyasi sistemin yeni yönelimleri kutuplaşmaları ve artan iç çatışmaları beraberinde getirmiştir. Bu sorunların hızlıca çözülmesi gerekmiştir zira uluslararası istikrarı ve barışı bozma potansiyeline sahiptirler. Bu durum istikrarsızlıkla yüzleşen sivil halkın dramı ile de birleşince sorunun çözümü için zaman zaman dışarıdan müdahale zaruri bir hal halini almaktadır. Bu durumla irtibatlı olarak son yıllarda ortaya çıkan başka bir olgu ise şiddetin özelleştirilmesi olmuştur. Devletler resmi olarak şiddetin uygulanmasını kendi kontrolleri ve tekelleri altında tutmuş olsalar da son yıllarda kamuoyu baskısı ve artan maliyetler ve hukuki sorumluluktan kaçma saiklerinin etkisiyle şiddet uygulama yetki ve tekellerinin bir kısmını özel şirketlerle paylaşma yoluna gitmiştir. Hal böyle olunca, hızla gelişen bir özel güvenlik pazarı ve özel askeri şirketler (ÖAŞ) furyası ortaya çıkmıştır. Bunun sonucunda ÖAŞ ve diğer özel güçler bu alanda etkilerini arttırmaya başlamıştır; ÖAŞ, paralı askerler devletlere hizmetlerini bir ticari meta olarak sunmaya yoluna gitmiştir (Singer, 2002, s. 201; Yılmaz, 2007, s. 54; Zabcı, 2013, s. 24; Kılıoğlu, 2022, s. 636). Yozlaşmış devletler fenomeni de bu yüzden çözülmesi daha zor bir konu haline gelmektedir. Uluslararası Hukuk bu konuda makul bir çözüm üretememiştir. Üçüncü Dünya Ülkeleri'ndeki iç savaşlar ve uluslararası terörizm, devlet dışı silahlı güçlerin faaliyetleri için aradıkları uygun fırsatları sağlamaktadır. Bu noktada modern devletin meşru şiddet kullanımı konusundaki tekeli de kırılmış olmaktadır. Ayrıca devletlerin milli güvenlik politikalarının geleneksel araçları, günümüzde ulusal sınırlar dâhilinde şiddetle mücadele etme ve koruyucu tedbirler alma konusunda zaman zaman yetersiz kalabilmektedir. Bu noktada ortaya çıkan bir diğer sorun da uluslararası suçtur. (uyuşturucu, silah vb. ticareti) Mevcut durumda uluslararası sınırların geçilebilir olması sebebiyle de organize suçla mücadelede devletler zorluklar yaşamaktadır (Granville, 2003, s. 446).

Bir diğer sorun ise çevre kaynaklı sorunlardır. Bu sorun veya tehditlerin çoğunu izlemek ve yönetmek oldukça problemlidir. Bu

konu hem dünyanın geneli hem de ulus devletin kendisi için ciddi bir sorun haline gelmiştir. Rüzgâr vb. hava hareketleri ile oldukça kolay bir şekilde taşınabilen kirlilik, ülkeler ve devletler için yeni bir güvenlik tehdidi olarak ortaya çıkmıştır (Baykal ve Baykal 2008, s. 1-17).

Ulus devletin bölgesel temellerini etkileyen bir diğer gelişme de bilim ve teknoloji alanında yaşanmaktadır. İnternet ve Enformasyon Devrimi tüm sınırları ve sınırlamaları geçilebilir hale getirmektedir. Sanal dünya ve enformasyon akışı bir fiziki mekâna ihtiyaç duymamaktadır. Bu yüzden fiziki sınırların bu durumda hiçbir caydırıcılığı ve kontrol gücü yoktur. İnternet sayesinde kurulan sanal dünya küresel ekonomiyi etkilemekte ve devletlerin polis güçlerinin organize suçla mücadele için kullandığı klasik metotları boşa çıkarabilmektedir (Kabat-Rudnicka, 2011, s. 45).

Gerçek zamanlı enformasyon ve veri transferi uluslararası finans piyasalarında spekülasyona imkân vermekte, bu spekülasyonlar da siyasi sorunları beraberinde getirmektedir. Uluslararası ticaret alanında şirketler tarafından daha fazla gelir elde etmek için yapılan para transferleri oldukça yüksek meblağlarda olduğu için, devletler kendi iç piyasalarını ve milli paralarının değerini korumak için bu duruma müdahil olma ihtiyacı duymaktadırlar. Milli paraları hedef alan yasal saldırılar ulus devleti bekleyen yeni tehditleri göz önüne sermiştir. Bazı durumlarda liberal serbest piyasa ekonomisi söyleminin devlet, milli para ve ekonomisi açısından tehlikeli olabileceği görülmüştür zira mevcut ekonomik yapı uluslararası düzeyde spekülatif hareketler yapmaya fırsat vermektedir. Bu hareketlere en iyi örnek George Soros'un 1992 yılında Pound'a karşı yaptığı spekülasyondur (Cheung and Friedman, 2009, s. 1064-1082).

Son yıllarda uluslararası sermaye çevreleri tarafından yapılan spekülatif para hareketlerinin ülkelerin tüm finansal sistemini paralize edebileceği görülmüştür (Obstfeld and Rogoff, 1995, s. 73-96). Buna da en güzel örnek etkisi uzunca bir süre hissedilmiş olan Uzakdoğu Finans Krizi'dir (Prakash, 2001, s. 119-146). Mevcut sınır

güvenliği sistemi ve piyasa ekonomisi sıcak para hareketlerini tam olarak izleyip, kontrol edememektedir. Bu da olası bir krize karşı önlem alınmasını zorlaştırmaktadır.

Uluslararası karakterde olan pek çok yeni sorun ve fenomen bunlarla yüzleşen devletleri zora sokmaktadır. Yeni sorunlar olmaları sebebiyle devletler onlara karşı gereken önlemleri henüz tam olarak alabilmiş değildir. Uluslararası terörizm ve uluslararası örgütlü suçlar gibi sorunlara karşı acil önlem alınması gerekmektedir. Ancak alınacak bu önlemler de zaman zaman demokratik devlet prensipleri ile çelişebilmektedir (Beşe, 2001; Aydın, 2015, s. 595-626; İşten, 2019). Sadece güvenlikle ilgili konular değil, demokratikleşme konusu da bölgeselliğin yol açtığı sorunları çözmeyi dayatmaktadır. Hiç kuşkusuz bu sorunlar Rousseau tarafından oluşturulan demokrasi teorisinin teorik çerçevesini aynı derecede etkilememektedir. Bu noktada tek bir soru ortaya çıkmaktadır; siyasi idarenin demokratik olması için neler yapılmalıdır?

Yeni uluslararası fenomenlerden bağımsız olarak, bir ülkenin ne kadar büyüklükte olması gerektiği sorusu, demokratik sistemin gerekleri ve onun sağlıklı şekilde işletebilmesi açısından önemini korumaktadır. Ancak demokrasinin sınırları ve kapsamının ulus devletin kapsamından daha geniş, fakat ismi geçen bu yeni fenomenlerin en popülerlerinden birisi olan Küreselleşme'nin kapsamından daha küçük olması gerektiği görüşü genel kabul görmektedir (Held, 1991, s. 138-172). Zira Küreselleşme denildiğinde akla ilk gelen konunun ekonomik boyutu olmakta ve süreç sadece Neoliberalizm ve Kapitalizm bağlantısı ile değerlendirilmeye çalışılmaktadır (Sevim, 2006, s. 90).

Siyasi otoritenin kontrolü altındaki coğrafı alan çok küçük olmamalıdır zira bu durumda sosyal problemlerin siyasi yollardan kontrolü anlamsız hale gelmektedir. Aksine devletin ülkesi çok büyük de olmamalıdır. Bu durumda da demokrasi işleyemez hale gelebilmektedir. Avrupa Birliği (AB)'nin bütünleşme süreci bu duruma iyi bir örnek olabilir. Burada ortaya çıkan temel sorun

Avrupa'nın ve bir proje olarak AB'nin siyasi sürecin tartışmaya yol açan yönleri ve uygulamalarının yürürlüğe konmasına ne dereceye kadar ihtiyacı olduğu ve doğrudan demokrasiyi nereye kadar uygulayabileceğidir (Şen, 2010; Durakçay ve Eylemer, 2022, s. 1-42).

Bu noktada ilk akla gelen şey ise AB'nin tam bir siyasi kontrol uygulayıp uygulayamayacağıdır. Bu soruya verilecek olan cevap çoğunlukla müspet yönde olabilir. Ancak şunu da unutmamak gerekir ki siyasi kontrolü tatbik yeteneği tamamen bürokratik bir hiyerarşide ve sistemde, yürürlüğe konulan kural ve düzenlemelerin uygulanabilirliği ile doğrudan irtibatlıdır (Majone, 1996, s. 321-419). Bu işin aslında ne kadar zahmetli olduğunu anlamak için sadece Acquis Communautaire'nin kendisinin 900.000 sayfadan oluştuğunu hatırlatmak yeterlidir. Acquis Communautaire yasalar, tüzükler, anlaşmalar, mahkeme kararlarından oluşan kurallar bütünüdür ve 900.000 sayfalık bir metnin tamamının yeni bir bürokratik yapıya tam manasıyla uygulanmasını oldukça zorlayıcı olabilmektedir. Zira Birlik bünyesine yeni bir ülke katıldığında bu 900.000 sayfalık kanuni metinler bütününe üye ülkenin diline çevrilmesi gerekmektedir. Bu işten üye ülkenin hükümeti sorumlu olmaktadır. Topluluğun kurumlarının bu işteki yükümlülüğü ise bu çevrilen metnin tamamlanması ve AB'nin resmi yayın organında yayınlanması sağlamaktır (Kabat-Rudnicka, 2011, s. 47).

Bir diğer sorun ise AB'nin demokratik prensipleri tamamıyla uygulaması konusudur. Bu noktada karar alma süreçleri vaat edildiği derecede şeffaflaşacak mıdır, sorusu ilk akla gelendir. Avrupa kimliği konusu da bir başka bilinmezlerle dolu konudur. Bu yeni tabir Avrupa Birliği'nin geleceği olduğu kadar Avrupa Ortak Savunma ve Güvenlik Politikası'nın (ESDP) geleceği açısından önemli konulardan biridir. Pratikte, birbirinden oldukça uzak bölgelerde yaşayan coğrafi ve kültürel açıdan farklı toplulukları sadece kendilerini değil birliğin tamamını korumak için ikna etmek, koordinasyonlarını sağlamak ve harekete geçirmek bir dizi zorluğu beraberinde getirmektedir (Zhussipbek, 2009, s. 71-88; Mengi, 2014).

Özetlemek gerekirse; enformasyon ve iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmelerle birlikte ortaya çıkan yeni, sınırları aşan ve ulus üstü fenomenler; çevre kirliliği ve doğal kaynakların tükenmesi, finans piyasalarının artan küreselleşmesi, çok uluslu şirketlerin artan mali ve siyasi gücü, uluslararası ticaretin hızla büyümesi ulus devleti sıkıştırmakta ve çözmesi gereken sorunlar listesine yenilerinin eklenmesine sebep olmaktadır (Rodrik, 1997, s. 1-6; Bakan ve Tuncel, 2012, s. 60).

Ulus Devlet ve Egemenlik

Egemenlik kavramı, 16. yüzyılda, Avrupa’da feodaliteden ulus devlete geçiş sürecinde ortaya çıkmıştır. Temelde Jean Bodin ve Thomas Hobbes’un düşünceleri üzerine kurulan klâsik egemenlik teorisi, egemen gücün mutlak, sürekli ve bölünmez nitelikte olduğu iddiasındadır.⁵ Egemen güç, yetkisini kullanırken, ne kendisine eşit ne de kendisinden üstün herhangi bir otoriteye hesap vermek veya onay almak durumunda değildir (Uygun, 2003, s. 11 ve 12).

Uluslararası İlişkiler bağlamında egemenlik kavramı, devletin dış etki ve etkenlerden bağımsızlığı ve kendi ülkesi içinde en üst otorite olması durumunu ifade etmektedir (Baylis, Smith and Owens, 2001, s. 972). Diğer bir ifade ile egemenlik, devletin herhangi bir üst otoriteye tabi olmamasıdır. Bunun sonucunda ortaya çıkan egemen devlet iç politikada en üst otorite olmakta, dış politikada ise bağımsız hale gelmektedir. Egemenliği tatbik eden devlet, yani egemen devlet, kendisini koruyan ve gözeten, bağımsız en üst otoritedir (Lütem, 1947, s. 6; Hakyemez, 2004, s. 57; Can, 2005, s. 113).

Bölgesellik bahsinde olduğu gibi, egemenlik ilkesinin tatbikatı konusunda da günümüzde devletlerin karşısına bir dizi sorun çıkmaktadır. Geleneksel anlamda ulusal egemenlik, yeni devlet dışı veya devlet benzeri siyasal ve idari yapıların ortaya çıkmasıyla etkinliği tartışmaya açık bir fenomen haline gelmiştir. Diğer taraftan, Avrupa’daki gibi ulus üstü yönetim şekilleri denemeleri ile

---

⁵ “Egemenlik kavramının mucidi Jean Bodin’dir. İlk kez Jean Bodin tarafından kavramsallaştırılmıştır” (Bakan ve Tuncel, 2012, s. 55)

karşılaşılmaktadır. Küresel ölçekte ise uluslararası rejimlerin önemi artmaktadır. Ulus üstü rejimler kurulması ve varlıklarını sürdürme noktasında devletlerin desteğine ihtiyaç duyabilirler ancak uluslararası rejimler böyle değildir. Uluslararası rejimler, bir ülkeye veya desteğine ihtiyaç duymadan kendi başlarına otoritelerini tesis edip, uygulayabilirler (Jackson, 2003, s. 782-802; Ilgen, 2003). Bunun için yönetimlere ve kanunlara ihtiyaçları yoktur (Kabat-Rudnicka, 2011, s. 49).

Yukarıda sayılan yapılardan bağımsız olarak, devletlerin güvenliğini zayıflatan, uluslararası aktörler arasındaki siyasi farklılaşma süreçleri de vardır. Bu süreçler de devletin uluslararası siyaset sahnesindeki rolünü tehdit edip, zayıflatmaktadır (Bauman, 2006, s. 11; Sevim, 2006, s. 108). Bunun sonucunda ise siyasetle devlet arasındaki irtibatı sağlamak zorlaşmaktadır (Agnew, 2009; Camilleri and Falk, 1992; p. 49). Bu değişiklikleri anlamlandırabilmek için tarihe atıfta bulunmak uygun olacaktır. Son dönemlere kadar devlet otoritesinin güçlenmesi süreci aşikârdır. Bu sürecin ilk adımı ulus devletin tesisi, siyasi gücün yoğunlaşması sonucunda emperyal devlet ortaya çıkmış ve takiben iki kutuplu dünya sistemi gelişmiştir. Emperyalizm ile irtibatlı olarak ortaya çıkan sömürgeciliğin tasfiyesi sonrasında eski sömürgeler, yeni bağımsız devletler olarak uluslararası sisteme entegre edilmeye çalışılmıştır. Bu yeni devletler köklü devletlere göre daha küresel yapıdadırlar. Bunun da ana sebebi geleneksel Westphalia Ulus Devlet Sistemi'nin kendilerine kazandırdığı tecrübelerin çok fazla olmamasıdır. Hal böyle olunca bu sistemde yeterli bir bilgi birikimi olmamıştır. Bu durum yeni bir uluslararası sistem/rejim kurma isteği ile de birleşince Küreselleşme'ye olan destek artmıştır. Bu yeni küresel siyasi sistem yorumu, alışılmış devlet ve uluslararası sistem tanımının dışına çıkarak, mevcut aktörlerin arasına devlet dışı özel aktörleri de (uluslararası örgütler ve çok uluslu şirketler gibi) katmakta ve bu katılımın genel kabul görmesini öngörmektedir (Held, McGrew, Goldblatt and Perraton, 1999, s. 2-30; Brahman, 2005; Sevim, 2006, s. 104; Marko, 2006, s. 2). Zira ortaya çıkan ve varlığı tanınmak mecburiyetinde kalınan yeni aktörler ulus devletle

rekabet edebilecek güçte olabilmektedir (Sevim, 2006, s. 104).⁶ Eğer bu süreç devam ederse egemen ulus devlet kimliği yerini ulus üstü yapılara bırakma ihtimali ortaya çıkmaktadır. Zira ciddi sistemsel düzensizliklerin, yani ciddi finansal krizler ve onlara eşlik eden ülkelerin artan dış borç oranları veya Arap Baharı benzeri sosyal istikrarsızlıkların sonucu olarak ulusal ekonomilerin krize girmesine sebep olabilmektedir. Bu durumda da daha önce değinilen Küreselleşme sürecinin sekteye uğraması ihtimal dâhilindedir. Ancak tezat olarak, artan belirsizlik ve istikrarsızlık ortamında devletler yine de en güvenilen ve sorunları çözmesi beklenen aktörler veya siyasi örgütlenmeler olarak hala saygınlığı ve güvenilirliğini muhafaza etmektedir (Uygun, 2003, s. 19).

Egemenlikle ilgili gerek bu değinilen konuları gerekse de klasik sorunlar konusunda zihnimizin berraklaşması adına geleneksel siyaset felsefesinden yardım almak uygun olacaktır. Örneğin; Thomas Hobbes devletin önemini vurgulamak için “*Kanunu bilgelik değil devlet/otorite yapar*” demiştir (Hobbes, 1651-2010, s. XXVI). Otorite ise bu alanda tek söz sahibi olup, karar almaktır ancak kararlar uygulanabildiği takdirde otoriteden söz edilebilmesi de konunun yumuşak karnıdır (Hobbes, 1651-2010, s. XXVI). Bu yüzden modern devlette, devlet otoritesi her şeyin üstünde yer almaktadır. Max Weber’in de ifade ettiği üzere devlet, şiddetin uygulanmasında da tek ve yetkili otoritedir (Weber, 1919; s. 50). İç politikada bu görev güvenlik güçlerine verilmiş iken uluslararası alanda bu görev ordudadır (Kabat-Rudnicka, 2011, s. 50).

Ulusal egemenlik 1945 yılından sonra ciddi derecede sınırlandırılmaya çalışılmıştır. Zira ulus devletin önemli bileşenlerinden birisi olan egemenlik kavramı günümüz devlet ve toplumları arasındaki siyasi, kültürel, ekonomik ilişkileri

---

⁶ Bu iddialara J. Habermas muhalefet etmektedir. Ona göre (2002, s. 11); “*Çok uluslu şirketlerin güçlü devlet kurumları, özellikle de merkez alanlarda güçlü devlet kurumları ve onların korumaları olmadan faaliyetlerini yürütmeleri çok zordur. Bu şirketler devletin sağladığı güvenli ortam olmazsa kendi güvenliklerini kolayca sağlayamazlar, tekeller ve monopoller oluşturamazlar ve diğer şirketlerle rahatça rekabet edemezler. Zira güçlü bir devlet yapısı olmaksızın, sermayenin sonsuz birikiminin bir anlamı yoktur.*”

kavramsallaştırma, açıklama ve düzenlemede yetersiz kalmaktadır (Marko, 2006, s. 2). Bu yüzden de sınırlandırmaya tabi tutulmaktadır. Bu sınırlandırma da üç seviyede cereyan etmiştir. Bunlar:

1. Uluslararası seviyede,
2. Ulus aşırı seviyede,
3. Ulus üstü seviyede (Kabat-Rudnicka, 2011, s. 51).

Ulus Devlet ve Sekülerlik

Günümüzde uluslararası sistemde faaliyet gösteren ulus devletlerin büyük bir kısmı seküler bir yapıdadır. Dünya tarihinde yaşanan gelişmeler dini inancın siyasi yapıda sınırlandırılmasını beraberinde getirmiştir. Devlet yönetimleri genellikle dini yapı ile bürokratik yapıyı birbirinden ayırma yoluna gitmiştir (Hamburger, 2002). Modern devlet daha seküler hale geldikçe meşruiyetini sağlamak adına dini veya metafizik kaynaklara daha az ihtiyaç duymaya başlamıştır. Ancak bu durum seküler devletin tüm sorunları çözdüğü anlamına gelmemektedir. Daha en başından beri seküler devlet nosyonu devletin çalışma şekli ve tarzını etkilemiştir. Bu da *raison d'état*'la irtibatlıdır (Kabat-Rudnicka, 2011, s. 54).

Seküler devletin bir diğer önemli bileşeni de meşruiyetidir. Bu sayede devletin çıkarları ve toplumun devletin kurallarına neden uyması gerektiği konusu açıklığa kavuşmaktadır. Yine bu kapsamda sekülerlik tabiri ile hayatın dini yönü baskın karakterini kaybetmekte, orijinal siyaset anlayışı daha belirgin bir hal almaktadır. Tüm bunların kaynağı olarak da *raison d'état* gösterilmektedir. *Raison d'état*'ın modern zamanlara uygun açıklaması yapan isim ise Niccolo Machiavelli olmuştur. Modern dönemde Machiavelli'nin düşüncesinin önemli taraftarlarından biri ise Prusya Kralı Büyük Frederick'tir. Prusya örneği önemlidir zira Alman birliğini tesis eden Prusya ve Kral Frederick tarafından uygulanan tolerans politikası birliğin hızlı bir şekilde tesisi ve farklılıkların tekrar tekrar çatışmaya dönüşmemesi için dil, din ve geleneklere karşı ayrımcılık ve ötekileştirme gütmeyen bir yaklaşım

geliştirilmesini öngörmüştür. Ancak devlet var olma sebebi gereği egemenlik ve milli güvenlik konularında tolerans gösterme taraftarı olmamıştır. Machiavelli'nin "*Prens*" adlı eseri siyasi gerçekliği anlamak için geliştiren yeni yaklaşımın sembolü haline gelmiştir. Machiavelli'nin düşünceleri formüle edip bir kitap halinde yayınlamasından sonra düşünceleri kabul görmüştür ve o zamandan beri de devlet *raison d'état* temelinde hareket eden bir aktör olarak kabul edilmektedir. Keza Machiavelli devleti dünya tarihi ve siyasi sistemlerin oluşumuna zemin hazırlamış olduğu seküler dünya görüşünün de bir parçası olarak tarif etmektedir. İlahi Takdir'in etkisinden azat olmuş bir siyasi sistem kendi varlığından başka hiçbir şeyi korumaya teşebbüs etmeyecektir. Bu yüzden Machiavelli *raison d'état* fikrini ortaya atmıştır. Bu sayede dini inancın boşaltmış olduğu alanı dolduracak yeni bir motivasyon kaynağı, yeni bir kutsal oluşturmaya çalışmıştır. Bu kutsal ülke-vatandır ve onu her ne pahasına olursa olsun korumak yüce bir ideal ve harekettir. Yine bu noktada siyasi sistemde faaliyet gösteren tüm kurumlar, yasal ve ahlaki normlar ülkenin ve devletin korunmasına katkıda buldukları oranda meşrudurlar (Kabat-Rudnicka, 2011, s. 55).

Modern devletin seküler karakteri ve artan oranda etnik olarak karmaşık hale gelen yapısı, Milliyetçiliğin ideolojik bir temel olarak kabul edilmesini sağlamıştır. Ancak bu yeni ideolojik temel güven veren bir çözüm olarak kabul edilmemiştir. Modern dönemde pek çok farklı sebep yüzünden tetiklenen göç dalgaları durumu ve modern devletin seküler karakterini de tehdit etmektedir. Özünde heterojen bir yapıda olan ve modern zamanın en önemli tehditleri arasına da giren göç dalgaları ve bu dalgalarla gelen sığınmacı veya yabancılar, ulus devletin orijinal toplumları ile karşı karşıya gelmekte ve devletin yukarıda sayılan diğer fonksiyonları da tehdit edebilmektedir. Habermas da (2002, s. 14) bu konuya dikkate çekmektedir. Bu problem, göçmenler ve diğer yabancıların ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılan mekanizmalara dikkati çekmektedir. Etnik, kültürel ve sosyal olarak artan bir şekilde ayrışan ve farklılaşan bir geleneksel toplumda ulusal ideolojinin uygulayıcıları tarafından en çok tercih edilen yöntem asimilasyon

olmaktadır. Ancak asimilasyon da her zaman tek ve geçerli bir çözüm olarak iş yapmamaktadır. Göçmenlerin topluma entegrasyonu sorunu, farklı kültürel uygulamalar sebebiyle bir dizi zorluğu da beraberinde getirmektedir. Bu noktada modern devletin karşılaştığı yeni sorunları çözmeye çalışırken, köklü ve uzun süredir var olan fikirler ve politikalarla onların önemini unutmamak gereklidir. Zira bunlar hâlihazırda var olan toplumun devlet hakkındaki düşünce ve beklentilerini şekillendirmektedir. Şunu da unutmamak gerekir ki, devletler kendilerine yöneltilen tüm eleştirilere rağmen hala uluslararası ilişkilerdeki en önemli aktörlerden biridir ve uluslararası hukuktaki temel referans noktasıdır (Uygun, 2003, s. 19).

Küreselleşen yeni dünyadaki devlet, bölgesellik, egemenlik ve sekülerlikten kaynaklanan bazı kurumsallaşmış imtiyazlarının bir kısmını kaybetmiştir. Bu durum bir sorun olarak görülebilir ancak günümüzde devletin karşılaştığı sorunların kaynağını bu kurumsal imtiyazlar değil de mevcut küresel değişimler sonucunda ortaya çıkan çok kültürlülük oluşturmaktadır. Bunun sonucunda sadece uluslararası ilişkilerde ortaya çıkan karşılıklı bağımlılık sebebiyle değil, aynı zamanda toplumun da daha heterojen hale gelmesi ve kendi içerisinde ayrışması nedeniyle, devlet yekpare karakterini kaybetmektedir. Ekonomik ve güvenlik sebeplerin tetiklediği küresel boyuttaki göç olgusu sonucunda ulus devletleri oluşturan toplumlar etnik ve kültürel olarak karışık hale gelmiştir. Bu göçlere en fazla maruz kalan bölgeler tipik bir eritme potası haline gelmektedir. Sürecin sonunda ise yeni kimliklerin ortaya çıkacağını söylemek yanlış olmayacaktır. Devletler bu durumlarla baş etmek için asimilasyon politikaları tercih etseler de mevcut durum artık asimilasyonla çözülebilecek durumu aşmıştır. Zira siyasi ve kültürel şartlar değişmektedir ve ulus devletin kendisi zayıflatan küresel sürece adapte olması da gerekmektedir (Kongar, 2001). Devletin sınırları içerisinde yaşayan toplum, artan ayrışma bir yana, her geçen gün daha heterojen, açık ve kozmopolit hale gelmektedir (Kabat-Rudnicka, 2011, s. 56).

Milli ideolojilerin toplumun çağdaş kimlik sorunlarına çözüm bulma ihtimali klasik asimilasyon politikası ile sınırlanmış gözükmeştir. Bu sebepten dolayı şartlar sorunlara çözüm bulmaktan ziyade sorunları daha kronik hale getirme ve çözümsüzlüğe mahkûm etme potansiyeline sahiptirler. Demokratik bir sivil toplum ideali şu anda evrensel bir hale gelmiş olsa da sosyal kültürdeki gelişim farklılıklarından kaynaklanan kısıtlama ve sınırlamalar toplumların birleşmesini zorlaştırabilir (Kabat-Rudnicka, 2011, s. 56-57).

Seküler devlet düşüncesi ayrıca dünya genelinde din ve inanç alanında yaşanan canlanma nedeniyle sıkıntılarla karşılaşmaktadır. Artan göç olgusu da bu durumu güçleştirmektedir. Yeni bir sosyal ve kültürel ortama giren, bazen de dışlanan göçmen kitlesi aradığı çıkış yolunu maneviyatta arayacaktır, doğal olarak. Gelişen bu durum sebebiyle çok kültürlülük konusuna da değinmek bir mecburiyet olarak karşımıza çıkmaktadır.

21. Yüzyılın başlarında seküler raison d'etat ile seküler milliyetçilik arasında karşılıklı irtibat geçmiştekinе kıyasla daha az önemli görülmekte, hatta zaman zaman da sorgulanmaktadır. Bu noktada ortaya çıkan sorun, yeni kurulan devletlerin ve toplumlarının aynı ülkeyi paylaşıyor olmalarıdır. Çok kültürlülük sebebiyle homojen bir kültürel model oluşturulamamaktadır. Göçmenler, sığınmacılar ve iş gücü piyasasının uluslararası hale gelmesi kültürel farklılaşmayı arttırmaktadır. Buna Küreselleşme de destek vermektedir (Zizek, 2001, s. 145-175; Kymlicka, 2003, s. 147-169; Akçe ve Vurucu, 2010, s. 13-42; Durdu, 2010, s. 27-50; Modood, 2014; Kymlicka, 2018, s. 81-91).

Siyaset alanında ise çok kültürlülük farklı sosyal ve etnik grupların kendi kolektif kimliklerini muhafaza etme talebini beraberinde getirmektedir (Kymlicka, 2007). Bu noktada sorun halini alan konu ise geleneksel ulus devletin çok kültürlülüğün icaplarını yerine getirirken zarar görmeden nasıl dönüştürüleceği ve birleştirici görevini ifa etmeye devam edeceğidir (Kabat-Rudnicka, 2011, s. 57).

Küreselleşme ve uluslararasılaşma sürecinin etkisiyle sosyo-kültürel bölgeleri birbirinden ayıran sınırlar belirsiz hale gelmektedir. Bu soyut sınırlar coğrafi bölge sınırlarına göre çok daha kolay bir şekilde geçilebilmektedir (Schipper, 2003: s. 145-147). Burada akıllara gelen soru, postmodern gerçeklik ve şartların yeni dönemin icap ve gereklerini dönüştürebilecek kadar güçlü müdür olmaktadır. Bu şartların günümüzdeki değişimi yönlendirdiği görülmektedir. Bununla birlikte sürecin henüz yeni ve tamamlanmamış olması yüzünden gelecekteki durumu tahmin etmeye çalışmak için henüz çok erkendir.

Sonuç

Modernizm sonrası dönemde devlet ve devletin karşılaştığı tehditlerle ilgili olarak çalışma kapsamında değinilen konular dikkate alındığında uluslararası ilişkilerde devletin değişen rolü ve konumunun daha büyük ve genel kapsamlı bir değişimin parçası olduğu görülmektedir. Bu değişimler çok yönlüdür ve tarihi, siyasi, ekonomik ve sosyal, kültürel süreçlerin bir sonucudur. Küreselleşme süreci ile özdeşleştirilen karşılıklı bağımlılık, eş zamanlı olarak entegrasyon ve ayrışma süreçleri geleneksel devlet kurumlarını etkilemekle kalmamış, nosyonlar ve siyaset felsefesini de dönüştürmüştür. Bu sayılanlar modern devleti şekillendiren unsurlar arasında olduğu için önemlidir. Devletin monolitik karakterine atfen ulusal ortamda cereyan eden değişimler ve bunun sonucunda devletin karşısına çıkan sorunlar devleti zayıflatmakta ve organizasyon yapısını bozmaktadır. Bu değişim sonucunda uluslararası ortamda devletin, devlet dışı örgüt ve kurumlar, çok uluslu şirketler gibi yeni rakipleri ortaya çıkmıştır. Bu şirketlerin bazılarının yıllık geliri çoğu küçük ve orta büyüklükteki devletin bütçesinden fazladır.

Uluslararası sistemde yaşanan değişimler sonucunda devletler yeni Westphalia sonrası siyasi ortama da uymak zorunda kalmıştır. Bu yeni uluslararası siyasi ortamda devlet küresel sistemin tek bileşeni değildir. Otoritesini yeni ortaya çıkan aktörlerle paylaşmak zorunda kalabilmektedir. Bu yeni uluslararası ilişkiler ortamı,

teknolojik değişim ve gelişmenin de etkisiyle yeni siyasi fikirlerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Devletler de bu yeni Westphalia sonrası uluslararası sistemde egemenlik, milli çıkar gibi temel kabullerini rezive etmek ve değişen şartlara uydurmak zorunda kalmaktadır.

KAYNAKÇA

Agnew, J. (2005). Sovereignty regimes: Territoriality and state authority in contemporary world politics. *Annals of the Association of American Geographers*, 95 (2), 437-461.

Agnew, J. (2009). *Globalization and sovereignty, beyond the territorial trap*. Lanham: Rowman & Littlefield Publishers.

Akça, G. ve Vurucu, İ. (2010). Çok kültürlülük tartışmaları, toplumsal bütünlük kaygısı ve yeniden milletleşme (Kazakistan Halkı Asamblesi örneği). *Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12 (24), 13-42.

Akgül Durakçay, F. ve Eylemer, S. (2022). Avrupa Birliği'nin demokrasi teşviki: Temel stratejiler ve yaklaşımlar. *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 21 (1), 1-42.

Appadurai, A. (2001). *Globalization*. Durham NC: Duke University Press.

Armaoğlu, Fahir (1999). *20. yüzyıl siyasi tarihi* (11. Baskı). İstanbul: Alkım Yayınevi.

Aydın, O. (2015). İnsan hakları hukuk ve insancıl hukuk çerçevesinde terörle mücadelede işkence yasağı. *Türkiye Adalet Akademisi Dergisi*, 20, 595-626.

Baykal, H. ve Baykal, T. (2008). Küreselleşen dünyada çevre sorunları. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(9), 1-17.

Bağçe, H. E. (1999). Küreselleşme, devlet ve demokrasi. *Amme İdaresi Dergisi*, 32 (4), 3-14.

Bakan, S. ve Tuncel, G. (2012). Küreselleşme'nin ulus devlet üzerindeki etkisi. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 2 (1), 51-66.

Bauman, Z. (2006). *Küreselleşme-toplumsal sonuçları* (A. Yılmaz, Çev.), İstanbul: Ayrıntı Yayınları.

Baylis, J., Smith, S. and Owens, P. (2001). *The Globalization of world politics: An introduction to international relations*. Oxford: Oxford University Press.

Beşe, E. (2001). *Avrupa Birliği açısından terörle mücadele ve insan hakları* (Yayımlanmamış doktora tezi). İstanbul Üniversitesi, İstanbul.

Black, J. (2003). European warfare and the military revolution. *History Review*, 24 (3), 43-51.

Bulut, N. (2003). Küreselleşme: Sosyal devletin sonu mu? *Ankara Üniversitesi, Hukuk Fakültesi Dergisi*, 52 (2), 173-197.

Brahman, E. (2005). *New threats and new actors in international security*. New York: Palgrave Macmillan.

Camilleri, J. A. and Falk, J. (1992). *The end of sovereignty? The politics of a shrinking and fragmenting world*. Aldershot: Edward Elgar Publishing.

Can, N. (2005). *Siyaset felsefesi problemleri* (1. Baskı). Ankara: Elis Yayınları.

Castells, M. (2000). *The rise of the network society*. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.

Castells, M. (Ed.) (2004). *The network society: a cross-cultural perspective*. Cheltenham and Northampton: Edward Elgar Publishing.

Castells, M. (2010). Globalisation, networking, urbanisation: Reflections on the spatial dynamics of the information age. *Urban Studies*, 47 (13), 2737-2745.

Cebeci, K. (2008). Küreselleşme bağlamında ulus devletin egemenlik gücünün dönüşümü. *Sayıştay Dergisi*, 19 (71), 23-39.

Cheung, Y-W. and Friedman, D. (2009). Speculative attacks: A laboratory study in continuous time. *Journal of International Money and Finance*, 28 (6), 1064-1082.

Clark, I. (2001). Globalization and the post-cold war order. J. Baylis and S. Smith (Eds.), *The Globalization of world politics- An introduction to international relations içinde* (s.635-647). New York: Oxford University Press.

Croxton, D. (1999). The Peace of Westphalia of 1648 and the origins of sovereignty. *International History Review*, 21 (3), 569-591.

Çulha Zabcı, F. (2013). Yeni savaşların gizli yüzü: Özel askeri şirketler. *Mülkiye Dergisi*, 28 (243), 21-48.

David, C-P. (2000). *La guerre et la paix, approches contemporaines de la securite et de la strategie*. Paris: Presses de Sciences Po.

Dicken, P. (2005). *Tangled webs: Transnational production networks and regional integration*. Spaces 2005-4. Marburg: Philipps-University of Marburg.

Dicken, P. (2007). *Global Shift: Mapping the changing contours of the world economy* (5. Baskı). Londra: Sage Publications.

Durdu, Z. (2010). Küresel siyaset ve çokkültürcülük. *Yakındoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3 (1), 27-50.

Ener, M. ve Demircan, E. (2006). Küreselleşme sürecinde yeni devlet anlayışı ve Türkiye. *Yönetim Bilimleri Dergisi*, 4 (2), 198-218.

Esgin, A. (2001). Ulus-devlet ve Küreselleşme'ye ilişkin bazı tartışmalar. *Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25 (2), 185-192.

Finer, S. E. (1975). State and nation-building in Europe: The role of the military. C. Tilly (Ed.), *The formation of national states in western europe içinde* (s. 105-108). Princeton, NJ: Princeton University Press.

Friedman, T. L. (2005). *The world is flat: A brief history of the twenty-first century*. New York: Farrar, Straus and Giroux.

Giddens, A. (1990). *The consequences of modernity*. Stanford CA: Stanford University Press.

Giddens, A. (2000). *Runaway world: How Globalization is reshaping our lives*. New York: Routledge.

Gözübüyük Tamer, M. (2020). Küreselleşme ve ulus-devlet ilişkisi üzerine bir değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 13 (69), 775-785.

Granville, J. (2003). Crime that pays: The global spread of Russian Mafia. *Australian Journal of Politics and History*, 49 (3), 446-453.

Gross, L. (1948). The Peace of Westphalia: 1648-1948. *The American Journal of International Law*, 42 (1), 20-41.

Habermas, J. (2002). *Küreselleşme ve milli devletlerin akıbeti*. İstanbul: Bakış Yayınları.

Hakyemez, Y. Ş. (2004). *Mutlak monarşilerden günümüze egemenlik kavramı* (1.Baskı). Ankara: Seçkin Yayınları.

Hamburger, P. (2002). *Separation of church and state*. Londra: Harvard University Press.

Hardt, M. and Negri, A. (2000). *Empire*. Cambridge: Harvard University Press.

Hardt, M. and Negri, A. (2004). *Multitude: War and democracy in the age of empire*. New York: The Penguin Press.

Hardt, M. and Negri, A. (2009). *Commonwealth*. Cambridge MA: The Belknap Press of the Harvard University Press.

Held, D. (1991). Democracy, the nation-state and the global system. *Economy and Society*, 20 (2), 138-172.

Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., and Perraton, J. (1999). Contents and introduction. Held, D., McGrew, A., Goldblatt, D., and

Perraton, J. (Eds.), Global transformations, politics, economics and culture içinde (s. 1-30). Stanford CA: Stanford University Press.

Held, D. and McGrew, A. (Eds.) (2007a). *Globalization theory: Approaches and controversies*. Oxford: Polity Press.

Held, D. and McGrew, A. (2007b). *Globalization/Anti-globalization: Beyond the great divide*. Cambridge: Polity Press.

Hirst, P.Q., Thompson, G. and Bromley, S. (2009). *Globalization in question*. Cambridge: Polity Press.

Hüseyin, S. (2006). Uluslararası ilişkilerde Küreselleşme olgusu ve ulus-devlet kavramını yeniden düşünmek. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3 (9), 89-124.

Hobbes, T. (1651-2010). *Leviathan or the matter, forme and power of a common-wealth ecclesiasticall and civill (Rethinking the Western tradition)*. Londra: Yale University Press, Reprint Edition.

Ilgen, T. L. (Ed.) (2003). *Reconfigured sovereignty: Multi-layered governance in the global age*. Aldershot: Ashgate Publishing Limited.

İşten, İ. (2019). *Terörle Mücadelede İnsan Haklarının Sınırlandırılması*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.

Jackson, J. H. (2003). Sovereignty-modern: A new approach to an outdated concept. *The American Journal of International Law*, 97 (4), 782-802.

Jha, P. S. (2006). *The twilight of the nation state: Globalisation, chaos and war*. Londra: Pluto Press.

Kabat-Rudnicka, D. (2011). The state in the face of the challenges of postmodern times. *Athenaeum*, 29, 39-59.

Keyder, Ç. (2001). Globalleşme ve devlet. M. Koray (Ed.), *Küreselleşme ve ulus-devlet içinde* (s. 135-149). İstanbul: Yıldız Teknik Üniversitesi Basım-Yayın Merkezi.

Keyman, F. (2006). Küreselleşme, uluslararası ilişkiler ve hegemonya. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 3 (9), 1-20.

Kıllıoğlu, M. E. (2022). Rus gönüllü savaşçılar ve Rusya'da özel askeri şirketlerin ortaya çıkışı. *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 32 (2), 635-648.

Klein, N. (2001). *No logo*. Londra: Flamingo.

Klein, N. (2007). *The shock doctrine: The rise of disaster capitalism*. New York: Picador.

Klein, N. and Levy, D. A. (2002). *Fences and windows: The front lines of the globalization debate*. New York: Picador.

Kratochwil, F. (1986). Of systems, boundaries, and territoriality: An inquiry into the formation of the state system. *World Politics*, 39 (1), 27-52.

Kymlicka, W. (2003). Multicultural states and intercultural citizens. *Theory and Research in Education*, 1 (2), 147-169.

Kymlicka, W. (2018). Liberal multiculturalism as a political theory of state-minority relations. *Political Theory*, 46 (1), 81-91.

Konak, N. (2011). Ekonomik Küreselleşme ve ulus-devlet: Kuramsal yaklaşımlar. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Dergisi*, 28 (1), 149-164.

Kongar, E. (2001, 26 Nisan). *Küreselleşme bağlamında Türkiye*. Ege Üniversitesi, İzmir. https://www.kongar.org/makaleler/Izmir_konusmasi.php

Lacher, H. (2006). *Beyond Globalization: Capitalism, territoriality and the international relations of modernity*. Londra: Routledge.

Larkins, J. (2010). *From hierarchy to anarchy: Territory and politics before Westphalia*. New York: Palgrave Macmillan.

Lütem, İ. R. (1947). *Egemenlik kavramı ve Devletlerarası Hukuk*. Ankara: Sakarya Basımevi.

Majone, G. (1996). The European Community as a regulatory state. Academy of European Law (Ed.), European Community Law (içinde s. 321-419), The Hague/Boston/London, Kluwer Law International/Martinus Nijhoff Publishers/Florence, Academy of European Law, European University Institute.

Malanczuk, P. (1997). *Akehurst's modern introduction to International Law* (7th rev. Ed). Londra-New York: Routledge.

Marko, J. (2006, September, 22-23). *Constitutional Aspects of Sovereignty and the Institutional Structures of States in Pluriethnic Countries*. Conference on Constitutional Aspects of Sovereignty in the State Structure of Multi-ethnic States, European Commission For Democracy Through Law, Chisinau, Moldova.

McGrew, A. G. and Lewis P. G. (Eds.) (1992). *Global politics: Globalisation and the nation-state*. Cambridge: Polity Press.

Mengi, E. (2014). *Güvenlik bağlamında Avrupa Birliği (AB), NATO ve ABD ilişkileri: AGSK'DAN ODGP'ye geçiş*. (Yayımlanmamış doktora tezi).2014, Ankara Üniversitesi, Ankara.

Modood, T. (2014). *Çok kültürcülük, bir yurttaşlık tasarımı* (İ. Yılmaz, Çev.). Ankara: Phoenix Yayınları.

Obstfeld, M. and Rogoff, K. (1995). The mirage of fixed exchange rates. *The Journal of Economic Perspectives*, 9 (4), 73-96.

Ohmae, K. (1990). *The borderless world: Power and strategy in the interlinked economy*. Londra: Collins.

Ortaylı, İ. (1999). *Avrupa Siyasi Birliği ve Avrupalılar*. Avrupa Siyasi Birliği ve Türkiye Semineri (23-27 Mart 1998), T.C. Merkez Bankası Yayınları, Ankara.

Osiander, A. (2001). Sovereignty, international relations, and the Westphalian myth. *International Organization*, 55 (2), 251-287.

Özkıvrak, Ö. ve Dileyici, D. (2001). Globalleşme, bölgeselleşme, mega rekabet ve Türkiye. *Dış Ticaret Dergisi*, 20, 134-162.

Prakash, A. (2001). The East Asian crisis and the globalization discourse. *Review of International Political Economy*, 8 (1), 119-146.

Phillpott, D. (1999). Westphalia, authority and international society. R. Jackson (Ed.), *Sovereignty at the Millennium içinde* (s. 144-167). Massachusetts: Blackwell Publishing.

Phillpott, D. (2001). *Revolutions in sovereignty: How ideas shaped modern international relations*. Princeton: Princeton University Press.

Rasler, K. (1985). War making and state making: Governmental expenditures, tax revenues and global wars. *American Political Science Review*, 79 (2), 491-507.

Rodrik, D. (1997). *Has Globalization gone too far?* Washington, DC: Institute for International Economics.

Rousseau, J. J. (1984). *A discourse on inequality*. Londra: Penguin Books.

Sassen, S. (1998). *Globalization and its discontents: Essays on the new mobility of people and money*. New York: The New Press.

Sassen, S. (2006). *Territory, authority, rights: From medieval to global assemblages*. Princeton NJ: Princeton University Press.

Sassen, S. (2007). *Sociology of Globalization*. New York: W. W. Norton & Co.

Sassen, S. (Ed.) (2007). *Deciphering the global: Its scales, spaces and subjects*. New York: Taylor & Francis Group.

Singer, P. (2002). Corporate warriors: The rise of the privatized military industry and its ramifications for international security. *International Security*, 26 (3), 186-220.

Skocpol, T. (1993). War and the development of modern national states. *Sociological Forum*, 8 (4), 57-71.

Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and its discontents*. New York: W. W. Norton & Company.

Şen, Faruk. (2008). *Globalleşme sürecinde milliyetçilik trendleri ve ulus devlet*. Ankara: Yargı Yayınevi.

Şen, İ. G. (2010). *Doğrudan demokrasi, kurumlar, hukuki ve siyasi sorunlar*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Anadolu Üniversitesi, Eskişehir.

Teschke, B. (2003). *The myth of 1648: Class, geopolitics, and the making of modern international relations*. Londra: Verso.

Tilly, C. (1975). *The formation of national states in Western Europe*. Princeton: Princeton University Press.

Uygun, O. (2003). Küreselleşme ve değişen egemenlik anlayışının sosyal haklara etkisi. *Anayasa Yargısı*, 19 (1), 11-45.

Weber, M. (1919). *Politik als beruf*. München-Leipzig: Verlag von Ducker & Humblot.

Wolf, M. (2004). *Why Globalization works*. New Haven: Yale University Press.

Yılmaz, S. (2007). 21'inci yüzyılda güvenlik alanının yeni sivil aktörleri: Özel askeri şirketler ve kontratçı firmalar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi*, 3 (6), 43-71.

Zhussipbek, G. (2009). Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın tanımı ve düşünsel arka planı. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 5 (19), 71-88.

Zizek, S. (2001). Çok kültürlülük ya da çok uluslu kapitalizmin kültürel mantığı. *Defter*, 44, 145-175.

